

AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Akdeniz İİBF Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aiiibfd>

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2022

Cilt/Volume: 22

Sayı/Number: 2

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Publishes social formations, developments and subjects in the field of social sciences.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

It is the publication of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

It is a peer-reviewed journal published twice a year, in May and November.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM/TRDizin Sosyal Bilimler veri tabanına dâhildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye ve ekonometri bilim alanlarından yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış, Türkçe veya İngilizce dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Gökhan AKYÜZ

BAŞ EDİTÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Mert
Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Dr. İlyas ÖZKÖK - Dr. Yağmur ÖZ

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hale BALSEVEN (Maliye)
Prof. Dr. Serkan AKINCI (İşletme)
Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)
Doç. Dr. Mustafa Koray ÇETİN (İşletme)
Doç. Dr. Nuray ATSAN (İşletme)
Doç. Dr. Gülden BÖLÜK (İktisat)
Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Doç. Dr. Emre İPEKÇİ ÇETİN (Ekonometri)
Doç. Dr. Pınar KAYA SAMUT (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Barış GÜL (İktisat)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DORU (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN (Uluslararası İlişkiler)
Dr. Öğr. Üyesi Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Sibel AYKIN

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ	Bangor Üniversitesi, İngiltere
Prof. Ronald BURKE	York Üniversitesi, Kanada
Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE	Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya
Prof. Alpaslan ÖZERDEM	Coventry Üniversitesi, İngiltere
Prof. Caroline SAUNDERS	Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda
Prof. João Carlos Correia LEITÃO	Beira Interior Üniversitesi, Portekiz
Prof. Eyüp DOĞAN	Sharjah Üniversitesi, Dubai
Prof. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Can Tansel TUĞCU	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Cem KADILAR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Tahir ALBAYRAK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Erol TAYMAZ	ODTÜ, Türkiye
Doç. Dr. Alanur ÇAVLİN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erkan ERDOĞDU	EPDK, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: +90 242 310 18 33 – Faks: +90 242 310 18 03

<http://dergipark.gov.tr/auuibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2022

Cilt/Volume: 22

Sayı/Number: 2

Yenilenebilir Enerji Kullanımının Yeşil Büyüme Üzerindeki Etkisi: Yükselen Ekonomiler Örneği

The Impact of Renewable Energy Use on Green Growth: The Case of Emerging Economies

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 1-13

Mustafa NAİMOĞLU

Muhalefetin Devşirilmesinde Hegemonik Parti'nin Rolü: Birleşik Rusya Partisi Örneği

Hegemonic Party's Role in Cooptation of Opposition: The Case Of United Russia Party

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 14-25

Mustafa Cem OĞUZ

Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinde Rüzgâr Gücü ve Danimarka Örneği

Wind Power in Turkey's Potential Renewable Energy and The Danish Model

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 26-35

Arda ÖZKAN, Yeter DEMİR USLU,

Erman GEDİKLİ

Banka Kredilerinde Coğrafi Yoğunlaşma ve Kredi Riski İlişkisi

The Relationship Between Geographic Concentration in Banking Credits and Credit Risk

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 36-45

Sultan SARI

Latin Amerika'da 21. Yüzyıl Sosyalizminin Restorasyonu: Bolivya ve Peru Örnekleri

Restoration of the 21st Century Socialism in Latin America: Bolivia and Peru Cases

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 46-57

Canan KIŞLALIOĞLU

Türkiye'de İçme-Kullanma ve Sulama Suyunun Fiyatlandırılması ve Tarifeye Esas Fiyatlandırma

Çalışmalarının Geliştirilmesi Gerekliği

The Pricing of Drinking and Irrigation Water and the Development of Tariff Based Pricing Activities in Turkey

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 58-73

Mustafa TUNA, Selim ARMUT,

Harun TANRIVERMİŞ

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

Yenilenebilir Enerji Kullanımının Yeşil Büyüme Üzerindeki Etkisi: Yükselen Ekonomiler Örneği

The Impact of Renewable Energy Use on Green Growth: The Case of Emerging Economies

Mustafa NAİMOĞLU^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	23 Şubat 2022
Kabul	16 Mayıs 2022
Yayın	19 Ağustos 2022

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

Yeşil Büyüme,
Yenilenebilir Enerji,
Yükselen Ekonomiler.

ÖZ

Bu çalışmada, 1990-2019 yılları arasında dünya ortalama yıllık yeşil büyüme, kişi başına GSYİH ve kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı büyüme hızının üzerinde bir büyüme oranına sahip 11 gelişmekte olan ekonomi için yenilenebilir enerji kullanımının yeşil büyümeye etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla 1990-2019 döneminde finansal gelişme, ekonomik entegrasyon, yenilenebilir enerji kullanımı ve yeşil büyüme değişkenleri yıllık olarak kullanılmıştır. Yöntem olarak CCEMG ve AMG panel tahmin edicileri kullanılmıştır. Bulgular, yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın yeşil büyümeye zarar verdiğini gösterdi. Bunun nedeni, mevcut teknolojilerin ağırlıklı olarak fosil yakıtlarla entegre olması, bu ekonomilerin GSYİH'lerini fosil yakıtlara daha fazla bağımlı hale getirmesi ve küçük ölçekte kullanılan yenilenebilir enerji kullanımının yüksek maliyetler getirmesidir. Ayrıca, enerji ithal eden ekonomiler için artan enerji fiyatları, ekonomilerde kırılganlıklara neden olabilir ve hükümetlerin yenilenebilir enerji politikalarını yavaşlatabilir veya aksatabilir. Öte yandan, artan ekonomik büyüme daha fazla enerji talebine neden olmaktadır. Artan enerji talebinin yüksek oranda fosil yakıtlarla karşılanması, olumsuz dışsallıkları artırmakta ve yeşil büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	23 February 2022
Accepted	16 May 2022
Available Online	19 August 2022

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

Green Growth,
Renewable Energy,
Emerging Economies.

ABSTRACT

In this study, the effect of renewable energy use on green growth is investigated for 11 emerging economies with a growth rate higher than the world average annual green growth, per capita GDP, and per capita renewable energy use growth rate in 1990-2019. For this purpose, the variables of financial development, economic integration, use of renewable energy, and green growth were used annually in the 1990-2019 period. CCEMG and AMG panel estimators were used as a method. The findings showed that the increase in the use of renewable energy hurts green growth. This is because existing technologies are predominantly integrated with fossil fuels, making the GDPs of these economies more dependent on fossil fuels, and the use of renewable energy, which is used on a small scale, brings high costs. In addition, rising energy prices for energy-importing economies may cause vulnerabilities in economies and slow down or hinder governments' renewable energy policies. On the other hand, increasing economic growth causes more energy demand. Meeting the increasing energy demand with fossil fuels at a high rate increases negative externalities and negatively affects green growth.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In addition to economic growth, the use of renewable energy is also very important for green growth. In the IMF's world economic report in 2015, 23 economies were classified as emerging economies. These economies have an important place among developing countries in terms of their economic and social potential. In the 1990-2019 period, the annual average world green economic growth rate was 1.51%, while the world GDP per capita growth rate

increased by 1.69% and the world renewable energy use per capita increased by 2.64%. Among the 23 emerging economies, 11 economies realized higher increases than the world green economic growth, world GDP per capita, and renewable energy use per capita growth rates in the same period. Therefore, this study aims to investigate the effect of renewable energy use on green growth for 11 emerging economies.

^a Arş.Gör.Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bingöl, E-Posta: mnaimoglu@bingol.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9684-159X

Research Questions

The contribution of this study to the literature is multifaceted. First of all, the fact that there are no studies specific to emerging economies in the literature makes this study innovative. Second, besides the use of renewable energy, the variables of trade openness and financial development are used. Third, considering that 11 emerging economies are generally energy importers and have a very high share of fossil fuels, the primary recipients of renewable energy use and green growth for sustainable energy can be counted. Fourth, since the majority of global economies are emerging economies, the findings to be obtained will be very important for other emerging economies, as the 11 emerging economies that are the subject of the study are also among the emerging economies. The fifth is the use of panel data techniques, which give more comprehensive results than cross-section and time series analysis. Sixth is the use of the Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG) estimator, which has resistant statistics for variance, autocorrelation, and cross-sectional dependence deviations, and can be used when the slope parameters are heterogeneous. Finally, the Augmented Mean Group (AMG) estimator, which can be used under the same conditions as CCEMG, was used to increase the reliability of the results.

Literature Review

There are not many studies on green growth in the literature. Results from this study were reported by Xie et al. (2020) coincide with the results that renewable energy can only promote green growth. Because the existing technologies in these economies are predominantly integrated with fossil fuels, GDP is more dependent on fossil fuels and renewable energy used on a small scale brings high costs. In addition, rising energy prices for emerging economies that are dependent on foreign energy can cause fragilities in the economies and slow down or hinder the governments' renewable energy policies. On the other hand, increasing economic growth causes more energy demand, and meeting the increasing energy demand with fossil fuels with a high share increases negative externalities and negatively affects green growth.

Methodology

In this study, the relationship between green energy and green growth was analyzed for 11 emerging economies such as Bulgaria, Chile, China, Hungary, India, Indonesia, Malaysia, Peru, Romania, Thailand, and Turkey between 1990-2019 by including economic integration and financial development as control variables in the model. the period under investigation. All variables used were obtained from the World Bank. First, stationarity is tested by investigating the cross-sectional dependence for the variables. Then, the fact that all variables are stationary at the first difference suggests that there may be a cointegration relationship, and the homogeneity of the cross-sectional dependence and slope parameters in the models is investigated. Then, the cointegration relationship is tested by using the Durbin-Hausman test and the CCEMG estimator is used for long-term coefficient estimation. AMG estimator is used as a robustness test.

Results and Conclusions

The relationship between green energy and green growth for 11 emerging economies in the 1990-2019 period was investigated by including economic integration and financial development as control variables in the model, and the findings showed that while increases in financial development affect green growth positively, renewable energy use and economic integration negatively affect it.

Economic integration is shaped by the gains arising from technological efficiency in economies and the overproduction of import greed as a result of excessive use of fossil fuels, more energy wastage, and one of the negative effects of energy loss. Therefore, economic integration negatively affects green growth for emerging economies with high fossil fuel use. Higher financial development results in a capital increase for the host country. This situation is considered to have a positive contribution to increasing renewable energy investments, reducing fossil fuel dependence, and thus green growth, together with efficient technologies. The negative impact of renewable energy on green growth is due to many factors.

While the share of renewable energy in the total energy use of 11 emerging economies was 1.70% in 1990, this share increased to 5.74% in 2019. On the other hand, while the share of fossil fuels in the total energy use of 11 emerging economies was 72.22% in 1990, this share increased to 84.12% in 2019. Therefore, the increasing use of renewable energy increases the total energy use for 11 emerging economies. Increasing demand, on the other hand, is met with fossil fuels since they cannot be supplied from renewable energy sources, and it increases the share and use of fossil fuels in total energy resources. This situation causes a further increase in negative externalities in the total GDP and thus negatively affects green economic growth. Thus, the increase in the use of renewable energy for 11 emerging economies negatively affects green growth.

On the other hand, although the use of renewable energy is very important for emerging economies, increasing the use of renewable energy still causes many problems in economies. Because generally for developing economies, fossil energy is still more suitable for its wide use and current technologies (Hansen, 1999). In addition, since the initial costs of renewable energy are high and the required equipment cannot be produced within the country, it has to be imported from abroad (Bayraç and Çıldır, 2017). This situation causes more foreign dependency, more economic costs, and a burden in the short term. On the other hand, rising energy prices for emerging economies that are dependent on foreign energy in the field of energy cause more foreign exchange needs, a higher current account deficit, and a more fragile economy. Increasing vulnerabilities can cause serious negative effects in the economy, preventing or delaying the governments' policies to develop and use renewable energy (Öztürk, 2017). On the other hand, since the GDPs of developing economies are more dependent on fossil energy, they realize high dirty growth with high CO₂ emissions. On the other hand, since renewable energy requires high technology for these economies, fossil energy is easily and quickly accessible, making it more attractive because it does not require high technology.

However, all these negativities for developing economies do not mean that they should reduce the demand for renewable energy. Because regardless of whether it uses renewable energy or not, it is worth improving the relationship between green energy and green growth for a cleaner, healthier, and more livable world. Therefore, it will be important to increase new technological capabilities to improve the relationship between green energy and green growth. This is important if existing technologies are to be improved, but as existing technologies are heavily integrated into fossil fuel use, new technologies must be actively developed instead. For this, governments should increase the financing of renewable energy R&D expenditures so that technology resources can be integrated into the renewable energy industry. On the other hand, governments should direct industries to energy-efficient technologies and create environment-oriented energy policies. It will be very important for banks that provide significant financing for renewable energy investments to improve their loan rates to encourage renewable energy industries.

Results from this study were reported by Xie et al. (2020) coincide with the results obtained for OECD countries. Considering the limitations of the study and the suggestions for further studies, the R&D expenditures made in the field of environmental technologies or energy will lead to important findings. In addition, only economic variables were used in the study. The use of political, demographic, structural, and institutional variables will also provide important results. In addition, green growth at the general economy level was investigated in the study. Green growth, which will be researched sectorally, will contain more detailed information.

1. Giriş

Enerji tüketimi ekonomik büyümenin önemli bir itici gücüdür ve ekonomilerin kalkınma ve büyümeleri için çok önem arz etmektedir (Khan vd., 2022; Usman vd., 2021).1990 yılına göre 2019 yılında küresel ekonomik büyüme %136.01 artış göstermiştir. Artan büyümeyle birlikte yine aynı dönemde toplam küresel enerji kullanımı %65.79 artış göstermiştir (IEA, 2022). Sahip olunan yüksek teknolojiye rağmen küresel enerji kullanımı içerisinde en yüksek payı geçmişte olduğu gibi günümüzde de fosil yakıtlar almaktadır. 1990 yılı için tüm enerji kaynakları içerisinde toplam fosil yakıtın payı %81.43 iken 2019 yılında bu pay %80.88 olarak gerçekleşmiştir. Bu kadar yüksek oranda fosil yakıt kullanımı çevresel kalitenin telafisi çok zor veya imkânsız bir şekilde olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu olumsuz etkilerden bazılarına bakıldığında;

- Fosil yakıt kullanımı sonucu 1900'lerin başında dünyada yaklaşık olarak 2 milyar ton CO₂ emisyon salınımı meydana gelirken yaklaşık %1600 artış yaşanarak 2018 yılında 36.2 milyar ton olarak CO₂ emisyon salınımı meydana gelmiştir (Gürler vd., 2020:30).

- 1990 yılında dünya nüfusu 5,280,046,096 iken bu sayı %45.33 artış göstererek 7,673,345,391 olarak gerçekleşmiştir (World Bank, 2022). Artan nüfus artışı beraberinde enerji talebini bu durum ise zaten yüksek paya sahip olan fosil yakıt talebinin daha da fazla artmasına neden olmaktadır. 1990 yılında kişi başı fosil yakıt

kullanımı 1526.84 (koe) olarak gerçekleşirken bu miktar 2019 yılında %13.31 artış göstererek artan nüfusla beraber kişi başı fosil yakıt kullanımı da 1526.84 (koe) olarak gerçekleşmiştir (IEA, 2022).

- 1990 yılında kişi başı CO₂ emisyon salınımı 3.9 ton olarak gerçekleşirken bu miktar %12.82 artış göstererek 2019 yılında 4.4 ton olarak gerçekleşmiştir (IEA, 2022).

- 2019 yılında dünya toplam enerji kaynakları arasında toplam fosil yakıt payı %80.88 olarak gerçekleşirken toplam yenilenebilir enerji payı ise %4.72 (hidro %2.51, rüzgâr, güneş vd. %2.21) şeklinde çok düşük bir pay olarak gerçekleşmiştir (IEA, 2022).

- Artan fosil yakıt kullanımı beraberinde daha yüksek sıcaklık değişimlerini getirmektedir. 1990 yılına göre 2019 yılında dünya sıcaklık değişimlerinde yaşanan artış %127.88 olarak gerçekleşmiştir (FAOSTAT, 2022).

- Daha yüksek fosil yakıt kullanımı daha yüksek sıcaklık artışlarına neden olarak daha fazla kuraklığa ve daha fazla orman yangınlarına neden olmaktadır. Artan orman yangınlarıyla mücadelede çok önemli rol oynayan suyun azalması var olan su kıtlığı tehdidinin şiddetini artırmaktadır. Bu durum yenilenebilir enerji içerisinde yarısından fazlasına sahip olan önemli hidro (%2.51) kaynağını tehdit ederek var olan düşük yenilenebilir enerji payını da tehdit etmektedir.

- Diğer yandan küresel fosil yakıt kullanımı hala yüksek oranda kullanılmaya devam edilmesi halinde 2050 yılından sonra fosil yakıt rezervleri hızlı bir şekilde tükenecek ve ilerleyen zamanlarda dünya küresel enerji kriziyle karşı karşıya kalacaktır (Welsby vd., 2021:231).

Dolayısıyla küresel ekonomik büyümenin hala yüksek oranda fosil yakıt kullanımıyla gerçekleşmesi kaynak kıtlılığını ve çevresel sorunlarını artırmaktadır. Bu yüzden küresel ekonomilerin odak noktasını geleneksel ekonomik büyümeden sürdürülebilir kalkınmaya doğru çevirmeleri gerekmektedir (Ulucak, 2020:2). Dolayısıyla Sosyal Bilimciler geleneksel ekonomik büyümeyle beraber dar odaklanmış olan yeşil büyüme yaklaşımlarını eleştirmiş ve bunun için daha farklı sosyal yaklaşımları ele alan çalışmalara ihtiyacın bulunduğu vurgulamışlardır (Sohag vd., 2019; Taşkın vd., 2020; Ulucak, 2020; Talebzadehhosseini and Garibay, 2022; Zhou vd., 2022).

Yeşil büyüme kavramı ilk olarak 2005 yılında bir araya gelmiş olan Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) tarafından yükselen Asya ekonomileri için daha az emisyonla daha sürdürülebilir kalkınma modeli olarak tanıtılırken bahsedilmiştir (ESCAP, 2005). Bu kavram ilk ortaya atıldığında literatürde en çok kullanılan sürdürülebilir kalkınma kavramı ile çok karıştırılmaktaydı. Sürdürülebilir kalkınma ekonomiler için önemlidir ancak birçok gelişmekte olan ekonomi uzun süre çevre korumanın yüksek maliyet getirdiğini ve daha düşük büyümelere neden olacağından endişe duymuştur (Brundtland, 1987). Bu yüzden yeşil büyüme kavramının tanımlanması önemli hale gelmiştir.

Yeşil büyüme kavramı sürdürülebilir kalkınma kavramından farklı olarak çevresel bozulmalarla ilgili endişeleri uzun vadeli ekonomik büyüme ile dengeleyecek

şekilde ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlar (Popp, 2012) veya yeşil ekonomik büyüme çevreyi tüketmeden çıktı büyümesini ifade eder (European Commission, 2016). Bu yüzden dünyanın geleneksel büyümesi kaynak kıtlığına, çevresel bozulmalara, insan sağlığının olumsuz etkilenmesine neden olduğu için ekonomilerin (özellikle de enerji ithalatçısı ekonomilerin) sürdürülebilir ve güvenilir enerji geleceği için yeşil büyüme kavramı odak noktası haline geldi. Diğer taraftan yeşil büyüme çağrısı da yaşanılabilir bir dünyanın geleceği için artık bir seçenek değil zorunluluk olarak güncelliğini koruyacağı değerlendirilmektedir.

Yeşil büyüme için ekonomik büyümenin yanında yenilenebilir enerji kullanımı da çok önem arz etmektedir. 2015 yılında IMF tarafından gerçekleşen dünya ekonomik raporunda gelişmekte olan ekonomiler arasında bulunan 23

ekonomi yükselen ekonomi şeklinde gruplandırılmıştır. Bu ekonomiler ekonomik ve sosyal potansiyelleri bakımından gelişmekte olan ülkeler arasında önemli bir yere sahiptir. 1990-2019 döneminde yıllık olarak ortalama dünya yeşil ekonomik büyüme hızı %1.51 artış hızına sahipken dünya kişi başı GSYİH artış hızı %1.69 ve dünya kişi başı yenilenebilir enerji kullanım artış hızı ise %2.64 artış göstermiştir. 23 yükselen ekonomi arasında 11 ekonomi ise yine aynı dönemde dünya yeşil ekonomik büyüme, dünya kişi başı GSYİH ve dünya kişi başı yenilenebilir enerji kullanım artış hızlarından daha yüksek artışlar gerçekleştirmiştir¹.

Tablo 1’de dünya ve 11 yükselen ekonomi için 1990-2019 döneminde yıllık olarak ortalama yeşil ekonomik büyüme, kişi başı GSYİH ve kişi başı yenilenebilir enerji kullanım artış hızları gösterilmektedir

Tablo 1. Dünya ve 11 Yükselen Ekonomi İçin Yıllık Ortalama Artış Hızları (1990-2019)

	Yeşil Büyüme ^a (%)	Kişi Başı GSYİH (2015 temel yılı ABD\$) ^b (%)	Kişi Başı Yenilenebilir Enerji Kullanımı (koe) ^c (%)
World	1.509296461	1.688268	2.643971607
Bulgaria	1.854967606	2.277273	5.638711247
Chile	3.328473696	3.259379	3.706421735
China	4.115933876	8.721432	9.858306265
Hungary	4.266837903	2.864979	5.608361113
India	4.10922172	4.617673	3.513963999
Indonesia	2.540287584	3.358017	7.054098797
Malaysia	3.575791359	3.552698	4.810491423
Peru	3.422539881	3.136299	2.794160174
Romania	2.118894127	2.827126	3.325209601
Thailand	3.391009797	3.347456	3.221858504
Turkey	2.457186873	2.808564	6.129569506

Kaynak: ^a ve ^b Dünya Bankası, www.worldbank.org, ^c Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), www.iea.org

Tablo 1’e dikkat edilirse Bulgaristan, Şili, Çin, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Peru, Romanya, Tayland ve Türkiye şeklindeki 11 yükselen ekonomisi 1990-2019 döneminde yıllık olarak ortalama dünya yeşil ekonomik büyüme, dünya kişi başı GSYİH ve dünya kişi başı yenilenebilir enerji kullanım artışından daha yüksek artışlar gerçekleştirmiştir. Bu 11 yükselen ekonomi küresel ekonomik büyümenin üzerinde gerçekleştirdiği büyümelerle küresel ekonomik büyümenin kaldırıcı görevini görmektedir. Diğer yandan yeşil büyüme ve yeşil enerji kullanımıyla da küresel kalitenin kaldırıcı görevini görmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı küresel yeşil büyüme, küresel temiz enerji kullanımı ve küresel ekonomik büyümenin çarkı olan bu 11 yükselen ekonomi için yenilenebilir enerji kullanımı ile yeşil büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

Diğer yandan 11 yükselen ekonominin küresel ekonomi için önemine bakılırsa Tablo 2’de bu ekonomilerin sahip oldukları ve dünya toplam enerji ve dünya GSYİH içerisindeki sahip oldukları payları da önem arz edecektir.

Tablo 2’ye dikkat edilirse 11 yükselen ekonomi 1990 yılında küresel sermayenin yaklaşık %7’sine sahipken 2019 yılına gelindiğinde bu pay %235 artış göstererek yaklaşık olarak %25 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda çalışmaya konu olan 11 yükselen ekonomi 1990 yılında

küresel fosil yakıt kullanımında yaklaşık %15’nden sorumlu iken 2019 yılında %147 artış göstererek küresel fosil yakıt kullanımının yaklaşık %37’sinden sorumlu olmuştur. Diğer taraftan 11 yükselen ekonominin küresel temiz enerjiden aldığı pay 2019 yılında neredeyse yarısına yaklaşmış ve yaklaşık %43 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu ekonomilerde yaşanacak yeşil büyüme stratejileri küresel yeşil büyümenin görünümüne ciddi bir şekilde olumlu yansıtacaktır. Bu nedenle küresel yeşil büyümenin üzerindeki 11 yükselen ekonomi temiz enerji kullanımı ve yeşil büyüme ilişkisi için önemli ve uygun bir zemindir.

Bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan birçok farkı bulunmaktadır. İlk olarak literatürde yükselen ekonomiler özelinde hiç çalışmaya rastlanmaması bu çalışmayı yenilikçi yapmaktadır. İkincisi, yenilenebilir enerji kullanımının yanında ticari açıklık ve finansal gelişme değişkenlerinin kullanılmasıdır. Üçüncüsü, 11 yükselen ekonominin genel olarak enerji ithalatçısı olduğu ve çok yüksek fosil yakıt payına sahip olduğu düşünüldüğünde sürdürülebilir enerji için yenilenebilir enerji kullanımına ve yeşil büyümeye birincil muhatap ekonomiler sayılabilir. Dördüncüsü, küresel ekonomilerin çoğunluğu gelişmekte olan ekonomilerden oluştuğu için aynı zamanda çalışmaya konu olan 11 yükselen ekonomi gelişmekte olan ekonomiler arasında bulunduğundan elde edilecek bulgular diğer

¹ Arjantin, Bangladeş, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye,

Ukrayna ve Venezuela ekonomileri IMF’nin 2015 yılındaki dünya ekonomik raporunda yükselen ekonomiler olarak isimlendirilmiştir (IMF; WEO, 2015:124).

gelişmekte olan ekonomiler için çok önem arz edecektir. Beşincisi, yatay kesit ve zaman serisi analizlerine göre daha kapsamlı sonuçlar veren panel veri tekniklerinin kullanımınıdır. Altıncısı, değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sapmaları için dirençli istatistiklere sahip ve eğim parametrelerinin heterojen olduğu durumda

kullanılabilen Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) tahmincisinin kullanılmasıdır. Son olarak sonuçların güvenilirliğini artırmak için CCEMG ile aynı şartlarda kullanılabilen Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 2. 11 Yükselen Ekonominin Küresel Enerji ve Küresel Ekonomiden Aldıkları Paylar

	1990			2019		
	11 Yükselen Ekonomi	Dünya	Pay (%)	11 Yükselen Ekonomi	Dünya	Pay (%)
Kömür (TJ)*	28377118	92962604	30.53	111352830	162375732	68.58
Petrol (TJ)*	13157876	135326568	9.72	47456645	187364801	25.33
Doğalgaz (TJ)*	4125695	69597508	5.93	20470989	140784380	14.54
Fosil yakıt (Kömür+Petrol+Doğalgaz) (TJ)*	45660689	297886680	15.33	179280464	490524913	36.55
Hidro (TJ)*	967723	7703880	12.56	5978554	15194639	39.35
Rüzgâr, güneş vd. (TJ)*	105770	1533085	6.90	6257912	13417236	46.64
Yenilenebilir enerji (Hidro, rüzgâr, güneş vd.)(TJ)*	1073493	9236965	11.62	12236466	28611875	42.76
Toplam enerji kullanımı (TJ)*	63225983	365828914	17.28	213127754	606489570	35.14
Toplam GSYİH (2015 Sabit fiyatlarıyla ABD\$)**	2626874864448.8	35843022940264.6	7.33	20763594591611.1	84593996092259	%24.55

Kaynak: * Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), www.iea.org, **_Dünya Bankası, www.worldbank.org.

Dolayısıyla bu çalışmada 1990-2019 yıllarında 11 yükselen ekonomi için yenilenebilir enerji kullanımı, ticari açıklık ve finansal gelişmenin yeşil büyümeyi nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Bu bölümden sonra literatür incelemesine ve hipotez geliştirmeye yer verilmiştir. Sonra modelde kullanılacak olan değişkenler ile birlikte metodoloji tanıtılmakta ve elde edilen sonuçlar ortaya konmaktadır. Son olarak elde edilen sonuçlar ışığında çıkarımlar yapılarak politika önerileri yapılmaktadır.

2. Literatür

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, enerji kullanımı ve ekonomik büyüme ile çevre kalitesi ilişkisini araştıran çalışma literatürü geniş bir alana sahip ve sürekli olarak genişlemektedir. Ancak yeşil büyüme literatürü yeni bir araştırma alanı olarak kabul edilebilir. Bu bölümde enerji kullanımı ile büyüme arasındaki ilişkiyle birlikte literatür araştırmasına yer verilecektir. Sonra ekonomik entegrasyon ve finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkisi araştırılacak ve yenilenebilir enerji kullanımı ile yeşil büyüme arasındaki ilişki tartışılacaktır.

2.1. Enerji Kullanımı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bunlar arasındaki nedensel ilişki durumuna göre büyüme, koruma, geri besleme ve tarafsızlık olmak üzere dört temel hipotez üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Eğer enerji kullanımından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensel ilişki bulunuyorsa bu durumda büyüme hipotezi geçerlidir. Bhattacharya vd. (2016) en fazla yenilenebilir enerji tüketen 38 ülke için Panel tahmin teknikleriyle araştırma yapmışlardır. Bulgular en fazla yenilenebilir enerji tüketen 38 ülkenin %57'si için yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir derece de pozitif bir etkisi olduğunu elde etmişlerdir. Benzer şekilde İnglesi-Lotz (2016) OECD ülkeleri için, Tang vd. (2016) Vietnam ekonomisi için büyüme hipotezinin geçerli olduğunu elde etmişlerdir. Dolayısıyla bu ekonomiler için enerji tüketimi önemlidir ve

enerji arzında yaşanacak herhangi bir kısma etkisi ekonomik büyümeyi bozacaktır.

Eğer ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensel ilişki bulunuyorsa bu durumda koruma hipotezi geçerlidir. Coers ve Sanders (2013) tarafından 30 OECD ülkesi için panel vektör hata düzeltme modeli kullanılarak yapılan çalışmada ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru güçlü bir nedensel ilişkinin bulunduğu elde edilmiştir. Benzer şekilde Caraianni vd. (2015) gelişmekte olan Avrupa ekonomileri için, Alper ve Oğuz (2016) ise AB ülkeleri için ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensel ilişkinin bulunduğunu elde etmişlerdir. Dolayısıyla bu ekonomilerde enerji tüketimini azaltma politikaları ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir olumsuz etkisi olmayacaktır.

Eğer ekonomik büyüme ile enerji kullanımı arasında iki yönlü bir nedensel ilişki bulunuyorsa bu durumda geri bildirim hipotezi geçerlidir. Apergis ve Payne (2010) OECD ülkeleri için yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırırken hem kısa hem de uzun dönem de yenilenebilir enerji kullanımı ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu elde etmiştir. Benzer şekilde Chang vd. (2015) G7 ülkeleri için ve Chen vd. (2020) OECD ülkeleri için araştırma yaparken enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensel ilişkiye rastlamıştır. Dolayısıyla bu ekonomilerde enerji tüketimini azaltıcı tek taraflı politikalar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacağından çevre odaklı sürdürülebilir enerji bu ekonomiler için önem arz edecektir.

Eğer ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensel ilişki bulunmuyorsa bu durumda tarafsızlık hipotezi geçerlidir. Menegaki (2011) 1997-2007 döneminde 27 Avrupa ülkesi için yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyümeyi araştırmıştır. Bulgular yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik bulunmadığını göstermiştir. Benzer şekilde Omri vd. (2015) 17 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için, Bulut ve Muratoğlu (2018) 1990-2015 döneminde Türkiye için yenilenebilir enerji tüketimi ile

ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik olmadığını elde etmişlerdir. Dolayısıyla bu ekonomiler için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme düzeylerinin birbiri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

2.2. Ekonomik Entegrasyon ve Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran literatür ekonomik entegrasyon, finansal gelişme, nüfus, karbondioksit emisyonu ve kentleşme gibi değişkenlerin dahil edilmesiyle literatür genişlemektedir. Jebli vd. (2016) 25 OECD ülkesi için ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemez enerji tüketimi, CO₂ emisyonları ve ekonomik entegrasyon arasındaki uzun dönemli ilişkiyle birlikte nedensel ilişkiyi araştırmışlardır. Bulgular ekonomik entegrasyonun CO₂ emisyonları üzerinde olumsuz bir etkisinin bulunduğu ve daha yüksek ekonomik entegrasyonun küresel ısınmayla mücadelede etkili bir strateji olduğunu göstermiştir. Shahbaz vd. (2017) ABD ekonomisi için ekonomik entegrasyon da yaşanan artış CO₂ emisyonlarını azaltmakta ve ekonomik entegrasyon artışı çevre dostu olduğunu elde etmişlerdir. Zeren ve Akkuş (2020) Bloomberg'in en yükselen ekonomileri için ekonomik entegrasyonda yaşanan artışın en önemli nedenlerinden birisinin fosil yakıt kullanımında yaşanan artışın olduğu ve yenilenebilir enerji kullanımında yaşanan artışın bu ekonomiler için ekonomik entegrasyonu olumsuz etkilediğini elde etmişlerdir. Destek ve Sinha (2020) ise 24 OECD ekonomisi için ekonomik entegrasyonda yaşanan artışın çevresel kalitenin artışına neden olduğu ve aynı zamanda bu uluslara içsel temiz üretim ve yenilenebilir enerji çözümleri geliştirmeleri için gereken zamanı da sağlayabileceğini elde etmişlerdir. Al-Mulali vd. (2015) 93 ekonomi için gelire göre kategorize edilmiş ve bunlar için çevresel kuznets eğrisinin geçerliliğini sabit etkiler ve genelleştirilmiş momentler yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular tüm gelir gruplarında ticari açıklığın çevresel bozulmayı artırdığı ancak finansal gelişmenin alt orta, üst orta ve yüksek gelirli ülkelerde ise çevresel kaliteyi artırdığı elde edilmiştir. Sharma (2011) 69 ülke için CO₂ emisyonlarının belirleyicilerini araştırırken ekonomik entegrasyonun çevresel bozulmayı artırdığını elde etmişlerdir. Diğer taraftan Shahbaz vd. (2013) tarafından Güney Afrika için yapılan çalışmada, Jalil ve Feridun (2011) tarafından yapılan çalışmada Çin için finansal gelişmenin çevresel kalitenin artırılmasında önemli bir etkisi olduğu elde edilirken Öztürk ve Acaravcı (2013) tarafından yapılan çalışmada Türkiye ekonomisi için ise finansal gelişmenin CO₂ emisyonu üzerinde bir etkisinin bulunmadığı elde edilmiştir.

2.3. Yeşil Büyüme

Yeşil büyüme kavramı ilk olarak 2005 yılında bir araya gelmiş olan Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) tarafından yükselen Asya ekonomileri için daha az emisyonla daha sürdürülebilir kalkınma modeli olarak tanıtılırken bahsedilmiştir (ESCAP, 2005). Ancak bu kavram olarak yeşil büyüme şeklinde olmasa da fosil yakıt kullanımını azaltmak, çevresel kaliteyi artırmak, sürdürülebilir enerji güvenliğini artırmak ve temiz enerji kullanmak şeklinde daha önceden de ilgi görmüş ve yeşil büyüme kavramıyla birlikte daha büyük ilgi görmeye başlamıştır (Taşkın vd., 2020). Yeşil büyüme yaşanan

çevresel bozulmalarla birlikte ekonomik büyümeyi dengeleyerek ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Popp, 2012) veya çevreyi tüketmeden çıktı büyümesini ifade eder (European Commission, 2016; Taşkın vd., 2020). Yeşil büyüme kavramı literatüre son zamanlarda kazandırıldığından mevcut literatürde bu konuyla ilgili çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Rastlanan çalışmalar arasında Taşkın vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada OECD ülkeleri için yenilenebilir enerji kullanımının yeşil büyüme üzerindeki etkisini araştırırken ekonomik entegrasyonu göz önünde bulundurarak Sıradan En Küçük Kareler (OLS), Tamamen Değiştirilmiş OLS ve Dinamik OLS tahmincilerini kullanarak araştırma yapmıştır. Bulgular yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik entegrasyonun yeşil büyümeyi olumlu etkilediğini göstermiştir. Ulucak (2020) tarafından BRICS ülkeleri için yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimini birer kontrol değişkeni olarak alıp çevre teknolojilerinin yeşil büyüme üzerindeki etkisini panel tahmin yöntemiyle araştırırken bulgular yenilenebilir enerji kullanımının yeşil büyümeyi olumlu etkilediğini göstermiştir. Xie vd. (2020) ise yenilenebilir enerji tüketimi ile yeşil ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi teknolojik ilerleme perspektifinden OECD ülkeleri için incelerken yenilenebilir enerji tüketiminin yalnızca yeşil büyümeyi teşvik edebileceğini elde etmiştir. Enerji verimli teknolojilerinde yaşanan artış ile beraber yenilenebilir enerji kullanımının yeşil ekonomik kalkınmayı canlandırabileceği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak farklı ekonomiler için uygulanan farklı ekonometrik yöntemlerden dolayı enerji kullanımı, ekonomik entegrasyon ve finansal gelişme ile ilgili kesin sonuçlar bulunmamaktadır. Yeşil büyüme çağrısı yaşanabilir bir dünya geleceği için bir seçenek değil zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Artan yeşil büyüme çevre kalitesini artırmanın yanında ekonomilerin sürdürülebilir ve güvenilir enerji geleceği açısından da önem arz etmektedir. Bu nedenle 11 yükselen ekonomi özelinde ekonomik entegrasyon ve finansal gelişmenin kontrol değişkeni olarak ele alındığı çalışmada yeşil enerji ile yeşil büyüme arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Bu çalışmayla yeşil büyüme literatürünün genişletilmesi amaçlanmaktadır.

3. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Bu bölümde yeşil enerji ile yeşil büyüme arasındaki ilişki ekonomik entegrasyon ve finansal gelişmenin birer kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmesiyle Bulgaristan, Şili, Çin, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Peru, Romanya, Tayland ve Türkiye şeklindeki 11 yükselen ekonomi için 1990-2019 döneminde araştırılacaktır. İlk olarak değişkenler için yatay kesit bağımlılığı araştırılarak durağanlık test edilecektir. Sonra bütün değişkenlerin I(1) olduğu için uzun dönem ilişki araştırılacaktır. Bunun için öncelikle modelde yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik araştırılacaktır. Daha sonra eşbütünlük testi yapılacaktır. Bunun için kullanılacak olan test ise Durbin-Hausman testidir. Son olarak açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü için CCEMG tahmincisi kullanılacaktır. Sağlık testi olarak ise AMG tahmincisi tercih edilecektir. Bu çalışma konusu olarak Taşkın vd. (2020) ve Ulucak (2020) yöntem olarak

ise Çınar (2016) ve Konya ve Duran (2022) referans alınmıştır

3.1. Değişkenler

Modelde kullanılacak olan tüm değişkenlerin tanımları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımı ve Kaynakları

Değişkenler	Tanım
Yeşil büyüme	Yeşil büyüme, partikül emisyon hasarı, karbondioksit hasarı, doğal kaynak tükenmesi ve net orman tükenmesi süreleri kişi başına GSYİH'nın toplamı ile hesaplanır.
Yenilenebilir enerji kullanımı	Yenilenebilir enerji kullanımının yenilenebilir enerjinin toplam nihai enerji tüketimi içerisindeki oranıdır (toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi)
Finansal gelişme	Bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredi (GSYİH'nın yüzdesi)
Ekonomik entegrasyon	Ticaret, gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH'nın yüzdesi) olarak ölçülen mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalatının toplamı
Partikül emisyonu hasarı	Partikül emisyonu hasarı, bir ülke nüfusunun, çapı 2.5 mikrondan (PM2.5) daha küçük olan partiküllerin ortam konsantrasyonlarına, ortamdaki ozon kirliliğine ve katı yakıtlarla yemek pişiren evlerde iç mekan PM2.5 konsantrasyonlarına maruz kalmasından kaynaklanan zarardır. Hasarlar, erken ölüm nedeniyle kaybedilen işçilik geliri olarak hesaplanır. Küresel Hastalık Yüklü Çalışması 2016'dan sağlık etkilerine ilişkin tahminler. Diğer yıllara ilişkin veriler, ölüm oranlarındaki (GSMH'nın yüzdesi) eğilimlerden tahmin edilmiştir.
Karbondioksit hasarı	Fosil yakıt kullanımından ve çimento üretimi sonucunda ortaya çıkan CO ₂ emisyonlarından kaynaklanan hasar maliyeti, ton CO ₂ başına 30 ABD Doları (2015 yılında salınan CO ₂ için 2014 ABD Doları birim hasar) salınan ton CO ₂ sayısının çarpımı (GSMH'nın yüzdesi).
Doğal kaynakların tükenmesi	Doğal kaynakların tükenmesi, net orman tükenmesi, enerji tükenmesi ve mineral tükenmesinin toplamıdır. Net orman tükenmesi, birim kaynak kiralınının, doğal büyüme üzerindeki yuvarlak odun hasadının fazlalığıdır. Enerji tükenmesi, enerji kaynakları var olan değerinin kalan rezerv miktarına bölünmüş halidir. İçerisinde fosil yakıtlar (kömür, ham petrol ve doğal gaz) bulunmaktadır. Mineral tükenmesi, maden kaynakları var olan değerinin kalan rezerv miktarına bölünmüş halidir. Kalay, altın, kurşun, çinko, demir, bakır, nikel, gümüş, boksit ve fosfatı (GSMH'nın yüzdesi) kapsar.
Net orman tükenmesi	Net orman tükenmesi, birim kaynak kiralınının ve yuvarlak odun hasadının doğal büyüme üzerindeki fazlasının ürünü olarak hesaplanır. Büyüme hasadı aşarsa, bu rakam sıfırdır (GSMH'nın yüzdesi).
Kişi başına GSYİH	Alıcı fiyatları üzerinden GSYİH, ülke içerisindeki yerleşiklerin eklediği brüt değer ile ürünlerden alınan vergilerin toplamıyla birlikte sübvansiyonların çıkarıldığı değerdir. Üretilen varlıkların amortismanı veya doğal kaynakların tükenmesi ve bozulması için kesinti yapılmadan hesaplanır.

Bu çalışmada yeşil büyüme değişkeni Sohag vd. (2019) ve Taşkın vd. (2020) çalışmalarında olduğu gibi büyüme sürecinde negatif dışsallıkların arındırılmasıyla ölçülmektedir. Bu negatif dışsallıklar ise partikül emisyon hasarı, karbondioksit hasarı, doğal kaynakların tükenmesi ve net orman tükenmesi şeklindedir. Kullanılan bütün değişkenler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Değişkenler için tanımlayıcı istatistikler Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Değişkenler için tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	NT	Ort	Std. Ht	MİN.	Mak.
YEŞİL	330	3.596	0.346	2.667	4.107
YEN	330	1.249	0.358	0.031	1.768
FINANS	330	1.645	0.365	0.100	2.221
ENTGR	330	1.823	0.244	0.191	2.343

1990-2019 döneminde açıklayıcı değişkenlerin yeşil büyüme üzerindeki uzun dönem etkisini araştırmak için çalışmada panel veri ekonometrik yaklaşım kullanılmıştır. Araştırılacak olan uzun dönemli ilişki aşağıdaki denklem şeklinde formüle edilmiştir.

$$YEŞİL_{it} = \beta_0 + \beta_1 YEN_{it} + \beta_2 ENTGR_{it} + \beta_3 FİNANS_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Burada birimleri göstermekte ve $i=1, \dots, 11$ şeklindedir. t ise zamanı göstermekte ve $t=1990, \dots, 2019$ şeklindedir. β_0 sabit terim ve β_1, β_2 ve β_3 sırasıyla yenilenebilir enerji, ekonomik entegrasyon ve finansal gelişmenin yeşil büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisinin büyüklüğünü ve yönünü göstermektedir. Mevcut teknik koşullar altında yenilenebilir enerji kullanımının oranı önemlidir. Eğer yenilenebilir enerji kullanımı ekonomiler için düşük seviyelerde ise mevcut teknik koşulların fosil enerjiye daha uygun olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu ekonomilerde

GSYİH'nın fosil enerjiye bağımlılığı yüksektir ve β_1 katsayı negatif olarak beklenmektedir. Bunun nedeni bu ekonomilerde yenilenebilir enerji kullanımının düşük olması genellikle yenilenebilir enerji kullanımının maliyetli olduğunu göstermektedir. Diğer yandan fosil yakıt kullanımının fazla olması ise hızlı ve kolay erişilebilir olmasının yanında yenilenebilir enerji gibi yüksek teknoloji gerektirmemesidir. Ayrıca artan yenilenebilir enerji kullanımı toplam enerji tüketiminin artmasına bu durumda ise daha fazla fosil yakıt kullanımının artmasına neden olarak yeşil büyüme hesaplaması sırasında negatif dışsallıkların daha fazla artmasına ve bu şekilde yeşil büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla β_1 katsayısının gelişmekte olan ekonomiler için genellikle negatif olması beklenmektedir. Diğer yandan ekonomik entegrasyon ekonomilerde ya teknolojik verimlilikten dolayı ortaya çıkan kazançlar ya da ithalat hırsıyla aşırı üretim sonucunda aşırı yüksek fosil yakıt kullanımı ve daha fazla enerji israfı ve enerji kaybının negatif etkisinden birinin üstün gelmesine göre şekilleneceğinden β_2 katsayısının her iki işaretle olması da mümkün görünmektedir. Finansal gelişme ise ev sahibi ülke için sermaye artışına neden olmaktadır. Bu durum verimli teknolojilerle beraber yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılmasına ve fosil yakıt bağımlılığının azaltılmasına ve bu şekilde yeşil büyümeye olumlu katkısı olacağı değerlendirilerek β_3 katsayısının pozitif olması beklenmektedir.

Analiz öncesi ilk olarak seriler için durağanlık sınanacaktır. Ancak hangi durağanlık testinin kullanılacağı ise değişkenlere uygulanacak birimler arası korelasyon sonuçlarına göre belirlenecektir. Bunun nedeni eğer serilerde birimler arası korelasyon bulunursa 2. Nesil

durağanlık testleri aksi durumda ise 1. Nesil durağanlık testleri tercih edilecektir.

3.2. Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Son dönemdeki literatürde yer alan çalışmaların genelinde durağanlık öncesi yatay kesit bağımlılık sınanmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı incelenmediği durumlarda gözlenemeyen ortak etkiler ile kullanılacak tahmin yönteminin hangisi olabileceği yanlış belirlenebilmektedir. Böyle durumlarda tahmin sonucunda açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkinin büyüklüğü ve yönü yanlış belirlenebilmektedir. Diğer taraftan bir ekonominin belirli bir zaman diliminde ortaya çıkan kriz, şok veya yapısal kırılmanın diğer ülkeler tarafından etkisinin hissedilip hissedilmediğini görebilmek için de yatay kesit bağımlılık sınanmaktadır. O halde analiz

öncesi ilk olarak değişkenler için yatay kesit bağımlılık sınaması yapılacaktır.

Literatür incelendiğinde panel tahmin tekniklerinin zaman (T) boyutunun birim (N) boyutundan büyük (T>N) olduğu durumlarda Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} testi, Pesaran (2004) CD_{LM2} testi ve Pesaran vd. (2008) CD_{LM-Adj} yatay kesit bağımlılık testlerine başvurulmaktadır (Hepaktan & Çınar, 2011: 142). Bu yüzden değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı CD_{LM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testleri ile sınanacaktır. Bu testler için temel hipotez $cov(\epsilon_{it}\epsilon_{jt}) = 0$, *Hata terimleri birimlere göre eş zamanlı korelasyonlu değil*'dir. Birimler için yatay kesit bağımlılığı sınanmış ve sonuçlar Tablo 5' de verilmiştir

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	CDLM1	CDLM2	CDLM-Adj
YEŞİL	1470.349 (0.000)	38.300 (0.000)	134.759 (0.000)
YEN	935.959 (0.000)	1.882 (0.060)	83.807 (0.000)
FİNANS	473.487 (0.000)	9.817 (0.000)	39.712 (0.000)
ENTGR	635.670 (0.000)	15.516 (0.000)	55.175 (0.000)

Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir. Parantez içindeki ifadeler ise olasılık değerleridir

Tablo 5'e dikkat edilirse yenilenebilir enerji kullanımı (YEN) CD_{LM2} testine göre %5 anlamlılık düzeyinde CD_{LM1} ve CD_{LM-Adj} testlerine göre ise %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotez reddedilmektedir. Diğer değişkenler için ise CD_{LM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testlerine göre %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla tüm seriler için yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. O halde tüm serilerin durağanlığı için 2. Nesil durağanlık testleri kullanılacaktır.

3.3. Birim Kök Testi

Serilerin durağanlığı araştırılmadan yapılan analizlerde sahte regresyonla karşılaşma olasılığı yüksektir. Bu durum elde edilecek olan sonuçların güvenilirliğini azaltacak ve tutarsız sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. O halde değişkenin uygun testlerle durağanlığının sınanması önemlidir. Bu amaçla değişkenlerin durağanlığı için 2. Nesil durağanlık testleri kullanılacaktır. Bunun için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS (Kesitsel olarak artırılmış IPS) ve Bai & Ng (2010) tarafından geliştirilen PANIC (Özgün ve Ortak Bileşenlerde Durağan Olmayanlığın Panel Analizi) birim kök testleri tercih edilecektir. Değişkenler için durağanlık testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Birim Kök Test Sonuçları

DÜZEY	Pa		Pb		PMSB		CIPS	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
YEŞİL	-0.397	0.198	-0.420	0.206	0.357	0.227	-2.682***	-2.848**
YEN	1.333	0.513	2.493	0.578	5.448	0.647	-1.928	-2.425
FİNANS	0.513	-1.450*	0.600	-1.129	0.742	-0.819	-3.070***	-2.752**
ENTGR	-0.317	-1.052	-0.281	-0.395	-0.395	-0.699	-1.994	-2.559
FARK	Pa		Pb		PMSB		CIPS	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Δ YEŞİL	-2.837***	-2.973***	-1.767**	-1.921**	-0.929	-1.009	-4.305***	-4.564***
Δ YEN	-4.169***	-7.157***	-2.090**	-4.030***	-1.063	-1.684**	-4.177***	-4.238***
Δ FİNANS	-5.756***	-6.517***	-2.916***	-3.683***	-1.382*	-1.645*	-3.841***	-3.313***
Δ ENTGR	-17.219***	-18.145***	-6.270***	-8.255***	-2.149**	-2.509***	-4.901***	-5.004***

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir. CIPS testi için kritik değerler *(%10)=-2.660, **(%5)=-2.760, *** (%1)=-2.960'dir.

Tablo 6 incelendiğinde yeşil büyüme (YEŞİL) CIPS testine göre sabitli model için %1, sabitli ve trendli model için ise %5 anlamlılık düzeyine göre düzey değerinde durağandır. Finansal gelişme (FİNANS) Pa testine göre %10 anlamlılık düzeyinde sabitli ve trendli model için CIPS testine göre sabitli model için %1, sabitli ve trendli model için ise %5 anlamlılık düzeyine göre düzey değerinde durağandır. Diğer değişkenler ise bütün testlere göre düzey değerlerinde birim köke sahiptir. Diğer taraftan yeşil büyüme (YEŞİL) Pb testine göre hem sabitli hem de sabitli ve trendli model için %5 anlamlılık düzeyinde, Pa ve CIPS testine göre hem sabitli hem de sabitli ve trendli model için %1 anlamlılık

düzeyinde durağandır. Ancak PMSB testine göre birim köklüdür. Yenilenebilir enerji (YEN) Pb testine göre sabitli model için %5, PMSB testine göre sabitli model için birim köklü, sabitli ve trendli model için %5 ve diğer tüm testlere göre %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Finansal gelişme (FİNANS) PMSB testine göre sabitli ve sabitli ve trendli model için %10 ve diğer tüm testlere göre %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Ekonomik entegrasyon (ENTGR) PMSB testine göre sabitli model için %5 ve diğer tüm testlere göre %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Dolayısıyla tüm değişkenler düzel değerlerinde birim

köklüdür ancak birinci farkı alındıktan sonra durağan olmaktadır.

3.4. Modelde Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testleri

Ekonometrik tahminler için kullanılan panel tahmin yönteminin zaman serisi ve yatay kesit testlerine göre birçok avantajları vardır. Bunların en önemlileri arasında eğitim parametrelerinin her ülke için sabit olduğu varsayımı altında hem birimden hem de zamandan gelen bilgileri havuzlandırabilmesidir. Eğer $N > T$ olduğu durumlar geçerliyse Pesaran vd. (1996) tarafından Hausman (1978) tipi testi önerilmektedir. Bu test de eğitim parametrelerinin birimden birime değişmesi durumuna göre sabit etkiler ile ortalama grup tahmincileri kıyaslanmaktadır. Diğer taraftan eğer $T > N$ olduğu durumlar geçerliyse Swamy (1970) Havuzlanmış En Küçük Kareler (POLS) modelinin koşullarıyla elde edilen sonuçlardan birimlere ait katsayılar yardımıyla Swamy (1970) tarafından geliştirilen Swamy testini önermektedir. Pesaran & Yamagata (2008) ise koşulan modeller için elde edilen kalıntıların normal

dağılıma sahip olmadığı durumlar için bile her durumda istatistik değerlerinin normal dağılım gösterdiğini ifade ederek aşağıdaki testi geliştirmiştir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (2)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{\frac{N(T+1)}{T-k-1}} \left(\frac{N^{-1}S-k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (3)$$

Bu test geliştirilirken modelde de yer alan Swamy (\tilde{S}) test istatistiğini modifiye etmişlerdir. Bu şekilde eğitim parametrelerinin heterojenliği sınanacaktır. Ayrıca modelde yatay kesit bağımlılık sınanacaktır. Yatay kesit bağımlılık sonuçlarına göre durağanlık testlerinde olduğu gibi birinci nesil veya ikinci nesil eşbütünlüşme testleri tercih edilecektir. Böylelikle kullanılacak tahmin yöntemi belirlenecektir. Bu tahmin yöntemini belirleyecek olan eğitim parametrelerinin birimden birime sabit mi yoksa değişiyor mu ile yatay kesit bağımlılığının bulunup bulunmadığı test edilmiş ve Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik

Yatay Kesit Bağımlılığı				Homojenlik	
CD _{LM1}	CD _{LM2}	CD _{LM}	CD _{LMadj}	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
165.486***	10.534***	5.091***	19.557***	33.4444***	35.253***

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 7 incelendiğinde model %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığına sahiptir. Ayrıca model %1 anlamlılık düzeyinde eğitim parametresi homojendir temel hipotezi reddedilerek eğitim parametresinin heterojen olduğu elde edilmiştir. Bu bilgiler dikkate alınarak sonraki adımlar izlenecektir.

3.5. Eşbütünlüşme Testi

Panel yöntemleri de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Eğer zaman boyutu birim boyutundan büyük ise bu durumdaki panellere makro paneller, küçük olduğu durumdaki panellere ise mikro paneller denilmektedir. Dolayısıyla makro panel veri setine uygun olan bu bölümde Tablo 7’den de görüldüğü gibi modelde yatay kesit bağımlılığı bulunduğundan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ikinci nesil eşbütünlüşme testleriyle araştırılacaktır. Bunun için Westerlund (2008) tarafından literatüre kazandırılan ve ikinci nesil eşbütünlüşme testi olan Durbin-Hausman testi tercih edilecektir. Bu test de hata terimleri için faktör ayrıştırması yapılarak eğer yatay kesit bağımlılığı var ise bu durumda eşbütünlüşme ilişkisini sınamaktadır. Ayrıca bu test için bağımlı değişkenin yani yeşil büyüme (YEŞİL) değişkeninin I(1) şeklinde olması gerekmektedir. Yani bağımlı değişken I(1) olmalı ancak açıklayıcı değişkenlerin durağanlık derecesi önemli değildir. Böyle durumlarda Durbin-Hausman eşbütünlüşme testi kullanılabilir. Bu testin genel denklemi

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + \alpha_i' \delta_t + u_{it}, \quad x_{it} = \gamma_i x_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Şeklinde (Sahabi, 2020:81). Denklemden δ_t deterministik terimlerdir. Eğer model sabitli model ise $\delta_t = (1)$ eğer model sabitli ve trendli model ise $\delta_t = (1, t)$ şeklindedir. Bağımsız değişken için ise Dickey-Fuller (DF) fonksiyonunda $\gamma_i = 1(x_{it} \sim I(1))$ şeklinde bir gereklilik şartı yoktur. Bu test için test edilecek temel hipotez

Eşbütünlüşme ilişkisi bulunmamaktadır şeklindedir. Temel hipotezin test edilmesi için kullanılacak olan test istatistikleri Choi (1994) tarafından elde edilmiştir. Durbin-Hausman testinin sınanması için kullanılan test istatistiği ise aşağıdaki şekildedir (Altıntaş & Mercan, 2015:368).

$$DHg = \sum_{i=1}^N \hat{S}_i (\hat{\rho}_{i,OLS} - \hat{\rho}_{i,IV})^2 \sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_{it-1}^2 \quad (5)$$

$$DHp = \hat{S}_N (\widehat{\rho}_{OLS} - \widehat{\rho}_{IV})^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_{it-1}^2 \quad (6)$$

Eğer modelde eğitim parametreleri heterojen değil ise panel istatistiğini DHp istatistiği, heterojen olduğu durumlarda ise DHg grup istatistiği kullanılmaktadır. Tablo 7’de görüleceği gibi eğitim parametrelerinin heterojen olması ve modelde yatay kesit bağımlılığının bulunması ayrıca bağımlı değişkenin birinci farkı alındıktan sonra durağan olması açıklayıcı değişkenlerin ise durağanlık derecelerinin farklı olması dikkate alındığında seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını araştırmak için Durbin-Hausman eşbütünlüşme testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 8’ de gösterilmiştir

Tablo 8. Durbin-Hausman Eşbütünlüşme Sonuçları

DH _G	DH _P
-1.736** (0.041)	-2.161** (0.015)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. Tabloda bulunan değerler sabitli model için elde edilen sonuçlardır

Tablo 8 incelendiğinde hem panel (DH_P) hem de grup (DH_G) istatistikleri verilmektedir. Eğitim parametreleri heterojen olduğu için grup istatistiği olarak kullanılan DH_G tercih edilecektir. Diğer yandan Tablo 8’ de %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünlüşme ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yeşil büyüme ile bağımsız

değişkenlerin ilgili dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna varılmaktadır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu ve heterojen eğime sahip modeller ve zaman boyutunun birim boyutundan büyük ($T > N$) olduğu durumlar için uygun olan CCEMG tahmincisi uzun dönem katsayı tahminci için kullanılacaktır. Sağlamlık testi için ise benzer şekilde heterojen eğim ve yatay kesit bağımlılık durumunda uygun olan AMG tahmincisi uzun dönem katsayı tahminci için kullanılacaktır.

3.6. CCEMG ve AMG Tahmin Sonuçları

Bu bölümde açıklayıcı değişkenlerin yeşil büyüme üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü için uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır. Bunun için heterojen eğime sahip ve $T > N$ şeklindeki makro paneller için uygun olan ve Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCEMG tahmincisi kullanılacaktır. Bu sonuçların güvenilirliği için sağlamlık testi olarak CCEMG Eberhardt & Bond (2009) ile Eberhardt & Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG uzun dönem tahmincisi kullanılacaktır. AMG tahmincisi hem eğim parametresinin heterojen hem de yatay kesit bağımlılığının bulunduğu durumlar için uygun bir tahmincidir ve sağlamlık testi için tercih edilmiştir.

Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCEMG’de aşağıdaki şekildeki denklem genişletilmekte ve birim sayısı kadar regresyon tahmini yapılmaktadır.

$$y_{it} = a_i d_t + \beta_{ki} x_{kit} + u_{it} \quad , \quad u_{it} = \gamma_{im} H_{tm} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Modelde bulunan tüm kesitler için aşağıdaki şekilde model tahmin edilmektedir.

$$y_{it} = a_i d_t + \beta_{ki} x_{kit} + \theta_{1i} \bar{y}_t + \theta_{2i} \bar{x}_{kt} + u_{it} \quad (8)$$

Yukarıdaki denklemde kalıntılar arasındaki ilişkinin nedeni olan ve gözlemlenemeyen ortak faktörler kullanılmayıp bunun için bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin yatay kesitleri aracılığıyla genişletilmiş olan ve eğim parametrelerinin sabit olmadığı durumlarda her bir eğime ait aşağıdaki gibi rassal bir sürecin olduğunu varsaymaktadır.

$$\beta_i = \beta + v_i \quad (9)$$

Bu katsayıların birim sayısına oranıyla da aşağıdaki şekilde ortalama etki bulunmaktadır.

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (10)$$

Diğer yandan Eberhardt & Bond (2009) ile Eberhardt & Teal (2010) tarafından literatüre kazandırılan AMG tahmincisi de benzer şekilde yatay kesit ortalamalarını dikkate almaktadır. Bunun için modelde gözlemlenemeyen ortak faktörleri AMG’nin ortak dinamik etkilerini ekleyerek elde etmektedir. Bunun için aşağıdaki denkleme kukla değişkenler eklenmekte ve farkı alınmaktadır. Daha sonra POLS modeli koşullanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = \beta \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_i \Delta D_t + u_{it} \quad (11)$$

Sonra ortak dinamik süreç olan $(\hat{c}_t \equiv \hat{u}_t^*)$ y_{it} ’den çıkarılarak/eklenerek tüm birimler için aşağıdaki şekilde tahmin yapılmaktadır

$$y_{it} - \hat{u}_t^* = a_i + \beta_i x_{it} + u_{it} d_i x_{it} \quad (12)$$

$$y_{it} = a_i + \beta_i x_{it} + d_i \hat{u}_t^* + u_{it} \quad (13)$$

Daha sonra tahmin edilen model için eğim parametreleri aşağıdaki gibi birim sayısına bölünerek aritmetik ortalaması alınmaktadır

$$\hat{\beta}_{AMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (14)$$

Değişkenler arasındaki uzun dönemli katsayı tahmini CCEMG ve AMG tahmincileriyle koşullanmış ve sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. CCEMG ve AMG Uzun Dönem Katsayıları

YEŞİL	CCEMG	AMG
	Sabit	Sabit
YEN	-0.136** (0.067)	-0.110* (0.058)
FİNANS	0.143*** (0.034)	0.171*** (0.041)
ENTGR	-0.126*** (0.049)	-0.058 (0.035)
Sabit	0.379 (0.604)	3.329*** (0.153)
N, T	11, 30	11, 30
WALDist	24.16***	24.68***
RMSE	0.014	0.017
Tamsal Testler		
Log-likelihood	-364.15	-256.46
χ^2_{sc}	0.87	1.20
χ^2_{HE}	0.11	0.09

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini, RMSE ortalama regresyon hata karelerinin ortalamasının karekökünü, Wald_{ist} tahmin edilen modelin anlamlılığını, parantez içindeki değerler standart sapmaları ifade etmektedir. Tabloda elde edilen değerler ise sabitli model için elde edilen sonuçlardır. Diğer yandan uygun gecikme uzunluğu için Akaike bilgi kriteri (AIC) kullanılmıştır. χ^2_{sc} ve χ^2_{HE} değerleri ise sırasıyla Breusch-Godfrey otokorelasyon ve White değişen varyans için χ^2 istatistiğini göstermektedir.

Tablo 9’a dikkat edilirse hem CCEMG hem de AMG sonuçlarına göre değişkenlerin büyüklüğü ve işareti genel olarak benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca elde edilen tamsal testler sonuçları incelendiğinde modelde hem otokorelasyon hem de değişen varyans sorunu olmadığı görülmektedir. Her iki tahmin sonucu incelendiğinde yeşil büyümeyi en fazla olumlu etkileyen finansal gelişme (FİNANS) iken en fazla olumsuz etkileyen ise yenilenebilir enerji kullanımı (YEN) bulunmuştur. Diğer yandan ekonomik entegrasyon (ENTGR)’de yaşanan artışta yeşil büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Açıklayıcı değişkenlerin yeşil büyüme üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü incelendiğinde uzun dönemde en çok olumlu etkileyen finansal gelişme (FİNANS)’de yaşanan %1’ lik bir artış CCEMG/ AMG tahmincilerine göre yeşil büyüme (YEŞİL)’de yaklaşık %0.14/%0.17 artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan uzun dönemde en fazla olumsuz etkileyen yenilenebilir enerji (YEN)’de yaşanan %1’ lik bir artış ise CCEMG/ AMG tahmincilerine göre yeşil büyüme (YEŞİL)’de yaklaşık %0.14/%0.11 azalışa neden olmaktadır. Ayrıca ekonomik entegrasyon (ENTGR)’de yaşanan %1’ lik bir artış CCEMG/ AMG tahmincilerine göre yeşil büyüme (YEŞİL)’de yaklaşık %0.13/%0.06 azalışa neden olmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çevresel bozulmaları azaltmak için fosil yakıt kullanımını terk etmek ve yeşil enerji kullanımını artırmak önemlidir. Ayrıca yenilenebilir enerji kullanımını sürdürülebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma için önemli bir çözümdür (Taşkın vd., 2020). IMF’ nin 2015 yılında yayınlanan dünya

ekonomik raporunda 23 ekonomi yükselen ekonomi olarak sınıflandırılmıştır. Bu ekonomiler ekonomik ve sosyal potansiyelleri bakımından dünyanın çoğunluğunu oluşturan gelişmekte olan ülkeler içerisinde özel bir yere sahiptir. 1990-2019 döneminde yıllık olarak ortalama dünya yeşil ekonomik büyüme hızı %1.51, dünya kişi başı GSYİH artış hızı %1.69 ve dünya kişi başı yenilenebilir enerji kullanım artış hızı ise %2.64 artış göstermiştir. 23 yükselen ekonomi arasında bulunan 11 yükselen ekonomi ise yine aynı dönemde dünya yeşil ekonomik büyüme, dünya kişi başı GSYİH ve dünya kişi başı yenilenebilir enerji kullanım artış hızlarından daha yüksek artışlar gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı küresel yeşil büyüme, küresel temiz enerji kullanımı ve küresel ekonomik büyümenin çarkı olan bu 11 yükselen ekonomi için yeşil büyümeyi araştırmaktır. Bu amaçla 11 yükselen ekonomi için yeşil enerji kullanımının yeşil büyüme üzerindeki etkisi finansal gelişme ve ekonomik entegrasyonun birer kontrol değişkeni olarak yer almasıyla 1990-2019 döneminde yıllık verilerle araştırılmaktadır. Model tahmini için değişen varyans ile beraber otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sapmaları için dirençli istatistiklere sahip ve eğitim parametrelerinin heterojen olduğu durumda kullanılabilen CCEMG ile AMG panel tahminicileri tercih edilmiştir. Bulgular finansal gelişmede yaşanan artışlar yeşil büyümeyi olumlu etkilerken yenilenebilir enerji kullanımı ve ekonomik entegrasyon ise olumsuz etkilemektedir.

Sonuç olarak 11 yükselen ekonomi için yeşil ekonomik büyüme ilgili dönemde finansal gelişmeden olumlu etkilenirken yenilenebilir enerji kullanımı ve ekonomik entegrasyondan olumsuz etkilenmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular Sharma (2011) tarafından yapılan çalışmadaki 69 ülke için daha yüksek ekonomik entegrasyonun çevresel bozulmaya neden olduğu sonuçlarıyla benzer sonuçlara sahiptir. Diğer yandan Bölük ve Mert (2014) tarafından 16 Avrupa birliği için ve Jebli ve Youssef (2017) tarafından Kuzey Afrika ülkeleri için yapılan çalışmadaki yenilenebilir enerji kullanımında yaşanan artışın CO₂ emisyonunu artırdığı sonuçlarıyla benzerdir. Diğer taraftan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar Jalil ve Feridun (2011) tarafından yapılan çalışmadaki Çin ekonomisi için ve Shahbaz vd. (2013) tarafından yapılan çalışmadaki Güney Afrika ülkesi için finansal gelişmede yaşanan artışın çevresel kalitenin) artışında önemli ve pozitif bir etkisi olduğu sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ekonomik entegrasyon ekonomilerde teknolojik verimlilikten dolayı ortaya çıkan kazançlar ile ithalat hırsıyla aşırı üretim sonucunda aşırı yüksek fosil yakıt kullanımı ve daha fazla enerji israfı ve enerji kaybının negatif etkisinden birinin üstün gelmesine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla yüksek oranda fosil yakıt kullanımına sahip yükselen ekonomiler için ekonomik entegrasyon yeşil büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Daha yüksek finansal gelişme ise ev sahibi ülke için sermaye artışına neden olmaktadır. Bu durum verimli teknolojilerle beraber yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılmasına ve fosil yakıt bağımlılığının azaltılmasına ve bu şekilde yeşil büyümeye olumlu katkısı olacağı değerlendirilmektedir. Yenilenebilir enerjinin yeşil büyümeyi olumsuz etkilemesi ise birçok faktörden kaynaklanmaktadır.

1990 yılında 11 yükselen ekonominin toplam enerji kullanımı içerisinde yenilenebilir enerji payı %1.70 iken 2019 yılına gelindiğinde bu pay artarak %5.74 olmuştur.

Diğer yandan 1990 yılında 11 yükselen ekonominin toplam enerji kullanımı içerisinde fosil yakıtın payı %72.22 iken 2019 yılında bu pay artarak %84.12 olmuştur. Dolayısıyla artan yenilenebilir enerji kullanımı 11 yükselen ekonomi için toplam enerji kullanımını artırmaktadır. İhtiyaç duyulan talep ise yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanamadığından fosil yakıtla karşılanmakta ve toplam enerji kaynakları içerisinde fosil yakıt payını ve kullanımını artırmaktadır. Bu durum toplam GSYİH içerisinde bulunan negatif dışsallıkların daha fazla artışına ve böylelikle yeşil ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Böylelikle 11 yükselen ekonomi için yenilenebilir enerji kullanımında yaşanan artış yeşil büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Diğer yandan yeşil enerji yükselen ekonomiler için hayati önemli olsa da yeşil enerji payının artırılması ekonomilerde hala birçok soruna neden olmaktadır. Çünkü genellikle gelişmekte olan ekonomiler için fosil enerji çok geniş kullanımı ve mevcut teknolojileri için daha uygundur (Hansen, 1999). Ayrıca yenilenebilir enerjinin başlangıç maliyetleri yüksek ve ihtiyaç duyulan ekipmanlar ülke içerisinde üretilmediğinden dışarıdan ithal edilmek zorunda kalınmaktadır (Bayraç ve Çıldır, 2017). Bu durum ise daha fazla ekonomik maliyete ve daha fazla ekonomik yüke neden olmaktadır. Bununla beraber enerji alanında dışa bağımlı gelişmekte olan ekonomiler için artan enerji fiyatları daha fazla maliyet, döviz, cari açık ve daha fazla kırılabilir bir ekonomiye sahip olunmasına neden olmaktadır. Artan kırılabilirlikler ekonomide ciddi olumsuzluklara neden olarak hükümetlerin yenilenebilir enerji geliştirme ve kullanma politikalarını engelleyebilmekte veya erteleyebilmektedir (Öztürk, 2017). Diğer yandan gelişmekte olan ekonomilerin GSYİH'ları fosil enerjiye daha fazla bağımlı olduklarından yüksek CO₂ emisyon salınımlarıyla yüksek kirli büyüme gerçekleştirmektedir. Diğer yandan bu ekonomiler için yenilenebilir enerjinin yüksek teknoloji gerektirmesinden dolayı fosil enerji kolay ve hızlı ulaşılabilir olmanın yanında yüksek teknoloji gerektirmemesi onu daha cazip hale getirmektedir.

Ancak gelişmekte olan ekonomiler için tüm bu olumsuzluklar yenilenebilir enerji talebini azaltması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü yenilenebilir enerji kullanımına sahip olup olmadığına bakılmaksızın daha temiz, daha sağlıklı ve daha yaşanılabilir bir dünya için yeşil enerji ve yeşil büyüme arasındaki ilişkiyi iyileştirmeye değerdir. Bu yüzden yeşil enerji ile yeşil büyüme arasındaki ilişkiyi geliştirebilmek adına yeni teknolojik yeteneklerin artırılması önemli olacaktır. Eğer mevcut teknolojilerin iyileştirilmesi sağlanırsa bu durum önemlidir ancak mevcut teknolojiler ağırlıklı olarak fosil yakıt kullanımına entegre olduğu için bunun yerine aktif bir şekilde yeni teknolojiler geliştirilmelidir. Bunun için hükümetler yenilenebilir enerji Ar-Ge harcamalarını teknoloji kaynaklarının yenilenebilir enerji endüstrisine entegre olabilmesi için finansmanını artırmalıdır. Diğer taraftan hükümetler endüstrileri enerji verimli teknolojilere yönlendirmeli ve çevre odaklı enerji politikaları oluşturmalıdır. Yenilenebilir enerji yatırımları için önemli finansman sağlayan bankaların ise yenilenebilir enerji endüstrilerini teşvik etmek için kredi oranlarını iyileştirmesi çok önemli olacaktır.

Çalışmanın kısıtlarına ve sonraki çalışmalar için önerilere bakıldığında çevre teknolojileri veya enerji alanında yapılan

Ar-Ge harcamalarının bulunması önemli bulgulara neden olacaktır. Ayrıca çalışmada sadece ekonomik değişkenler kullanılmıştır. Siyasi, politik, demografik, yapısal ve kurumsal değişkenlerin kullanılması da önemli sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca çalışmada genel ekonomi düzeyinde yeşil büyüme araştırılmıştır. Sektörel olarak araştırılacak olan yeşil büyüme ise daha ayrıntılı bilgiler içerecektir.

Kaynakça

- Al-Mulali, U., Weng-Wai, C., Sheau-Ting, L., & Mohammed, A. H. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis by utilizing the ecological footprint as an indicator of environmental degradation. *Ecological Indicators*, 48, 315-323. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.08.029>
- Alper, A., & Oguz, O. (2016). The role of renewable energy consumption in economic growth: Evidence from asymmetric causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 953-959. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.01.123>
- Altıntaş, H., & Mercan, M. (2015). Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel eşbütünleşme analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002355
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy policy*, 38(1), 656-660. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.002>
- Bai, J., & Ng, S. (2010). Panel unit root tests with cross-section dependence: a further investigation. *Econometric Theory*, 26(4), 1088-1114. <https://doi.org/10.1017/S0266466609990478>
- Bayraç, H. N., & Çildir, M. (2017). AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 201-212.
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I., & Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied Energy*, 162, 733-741. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.10.104>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253. <https://www.jstor.org/stable/2297111>
- Brundtland, G. H. (1987). *Report of the World Commission on environment and development: "our common future."*. UN.
- Bölük, G., & Mert, M. (2014). Fossil & renewable energy consumption, GHGs (greenhouse gases) and economic growth: Evidence from a panel of EU (European Union) countries. *Energy*, 74, 439-446. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2014.07.008>
- Bulut, U., & Muratoglu, G. (2018). Renewable energy in Turkey: Great potential, low but increasing utilization, and an empirical analysis on renewable energy-growth nexus. *Energy Policy*, 123, 240-250. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.08.057>
- Caraianni, C., Lungu, C. I., & Dascălu, C. (2015). Energy consumption and GDP causality: A three-step analysis for emerging European countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44, 198-210. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.12.017>
- Chang, C. P., Lee, C. C., & Berdiev, A. N. (2015). The impact of government ideology on energy efficiency: evidence from panel data. *Energy Efficiency*, 8(6), 1181-1199. <https://doi.org/10.1007/s12053-015-9347-1>
- Chen, C., Pinar, M., & Stengos, T. (2020). Renewable energy consumption and economic growth nexus: Evidence from a threshold model. *Energy Policy*, 139, 111295. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111295>
- Choi, I. (1994). Durbin-Hausman tests for cointegration. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18(2), 467-480. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(94\)90018-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(94)90018-3)
- Chong, C. H., Tan, W. X., Ting, Z. J., Liu, P., Ma, L., Li, Z., & Ni, W. (2019). The driving factors of energy-related CO₂ emission growth in Malaysia: The LMDI decomposition method based on energy allocation analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 115, 109356. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109356>
- Coers, R., & Sanders, M. (2013). The energy-GDP nexus; addressing an old question with new methods. *Energy Economics*, 36, 708-715. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.11.015>
- Destek, M. A., & Sinha, A. (2020). Renewable, non-renewable energy consumption, economic growth, trade openness and ecological footprint: Evidence from organisation for economic Co-operation and development countries. *Journal of Cleaner Production*, 242, 118537. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118537>
- Eberhardt, M. & F. Teal (2010), "Productivity Analysis in Global Manufacturing Production", University of Economics Department of Economics Discussion. <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:ea831625-9014-40ec-abc5-516eefbd2118>.
- Eberhardt, M. & S. Bond (2009), "Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator", Munich Personal Repec Archive. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692>.
- ESCAP, U. (2005). Review of developments in transport in Asia and the Pacific 2005.
- European Commission (2016), "European commission – basics green economy, managing resources", available at: http://ec.europa.eu/environment/basics/green-economy/resources/index_en.htm. (accessed 1 December 2019)
- Food and Agriculture Organization of The United Nations (FAOSTAT), (2021). "Temperature Change" <https://www.fao.org/faostat/en/#data> (erişim tarihi: 06.02.2022).
- Gürler, A. Z., Budak, D. B., Ayyıldız, B. Kaplan, U. E. (2020). Enerji Ekonomisi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Hansen, B. E. (1999). Threshold effects in non-dynamic panels: Estimation, testing, and inference. *Journal of econometrics*, 93(2), 345-368. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(99\)00025-1](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(99)00025-1)
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1251-1271 <https://www.jstor.org/stable/1913827>
- Hepaktan, C. E., & Çınar, S. (2011). OECD ülkeleri vergi sistemi esnekliğinin panel eşbütünleşme testleri ile analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 133-153.
- İnglesi-Lotz, R. (2016). The impact of renewable energy consumption on economic growth: A panel data application. *Energy economics*, 53, 58-63. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.01.003>
- International Energy Agency(IEA). (2022) "Data and Statistics". <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tables?country=WORLD&energy=Balances>, (erişim tarihi: 06.02.2022).
- International Monetary Fund (IMF). (2015). "World Economic Outlook". <https://www.imf.org/External/Pubs/Ft/Weo/2015/02/Pdf/Text.Pdf> (erişim tarihi: 17.02.2021).
- Jalil, A., & Feridun, M. (2011). The impact of growth, energy and financial development on the environment in China: a cointegration analysis. *Energy economics*, 33(2), 284-291. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.10.003>
- Jebli, M. B., Youssef, S. B., & Ozturk, I. (2016). Testing environmental Kuznets curve hypothesis: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.08.031>
- Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2017). The role of renewable energy and agriculture in reducing CO₂ emissions: Evidence for North Africa countries. *Ecological Indicators*, 74, 295-301. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.11.032>
- Konya, S., & Duran, M. S. (2022). Kamu Borcunun Uzun Dönem Faiz Oranları Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(1), 159-183. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1017758>
- Khan, M. B., Saleem, H., Shabbir, M. S., & Huobao, X. (2022). The effects of globalization, energy consumption and economic growth on carbon dioxide emissions in South Asian countries. *Energy & Environment*, 33(1), 107-134. <https://doi.org/10.1177/0958305X20986896>
- Menegaki, A. N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy economics*, 33(2), 257-263. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.10.004>

- Omri, A., Daly, S., Rault, C., & Chaibi, A. (2015). Financial development, environmental quality, trade and economic growth: What causes what in MENA countries. *Energy Economics*, 48, 242-252. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.01.008>
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262-267. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.08.025>
- Öztürk, E. N. (2017). Cari Açık Problemi Çerçevesinde Türkiye’de Ara Mal ve Enerji İthalatı. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 559-568.
- Pesaran, H., Smith, R., & Im, K. S. (1996). Dynamic linear models for heterogeneous panels. In *The econometrics of panel data* (pp. 145-195). Springer, Dordrecht..
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
- P Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Popp, D. (2012), The Role of Technological Change in Green Growth, The World Bank.
- Sahabi, A. M. (2019). Finansal Performans Ölçütlerinin Firma Değeri Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul’da Bir Araştırma. Yayınlanmış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Shahbaz, M., Solarin, S. A., Hammoudeh, S., & Shahzad, S. J. H. (2017). Bounds testing approach to analyzing the environment Kuznets curve hypothesis with structural breaks: the role of biomass energy consumption in the United States. *Energy Economics*, 68, 548-565. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.10.004>
- Shahbaz, M., Tiwari, A. K., & Nasir, M. (2013). The effects of financial development, economic growth, coal consumption and trade openness on CO₂ emissions in South Africa. *Energy policy*, 61, 1452-1459. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.006>
- Sharma, S. S. (2011). Determinants of carbon dioxide emissions: empirical evidence from 69 countries. *Applied Energy*, 88(1), 376-382. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.07.022>
- Sohag, K., Taşkın, F. D., & Malik, M. N. (2019). Green economic growth, cleaner energy and militarization: Evidence from Turkey. *Resources Policy*, 63, 101407. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101407>
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323. <https://www.jstor.org/stable/1913012>
- Talebzadehosseini, S., & Garibay, I. (2022). The interaction effects of technological innovation and path-dependent economic growth on countries overall green growth performance. *Journal of Cleaner Production*, 333, 130134. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.130134>
- Tang, C. F., Tan, B. W., & Ozturk, I. (2016). Energy consumption and economic growth in Vietnam. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1506-1514. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.083>
- Taşkın, D., Vardar, G., & Okan, B. (2020). Does renewable energy promote green economic growth in OECD countries?. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*. <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-04-2019-0192>
- Ulucak, R. (2020). How do environmental technologies affect green growth? Evidence from BRICS economies. *Science of the Total Environment*, 712, 136504. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.136504>
- Usman, A., Ozturk, I., Hassan, A., Zafar, S. M., & Ullah, S. (2021). The effect of ICT on energy consumption and economic growth in South Asian economies: an empirical analysis. *Telematics and Informatics*, 58, 101537. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101537>
- Welsby, D., Price, J., Pye, S., & Ekins, P. (2021). Unextractable fossil fuels in a 1.5 C world. *Nature*, 597(7875), 230-234. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03821-8>
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233. <https://doi.org/10.1002/jae.967>
- World Bank, (2022). “World development indicators online database”. <https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators> , (erişim tarihi: 04.02.2022).
- Xie, F., Liu, Y., Guan, F., & Wang, N. (2020). How to coordinate the relationship between renewable energy consumption and green economic development: from the perspective of technological advancement. *Environmental Sciences Europe*, 32(1), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12302-020-00350-5>
- Zeren, F., & Akkuş, H. T. (2020). The relationship between renewable energy consumption and trade openness: New evidence from emerging economies. *Renewable Energy*, 147, 322-329. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.09.006>
- Zhou, G., Zhu, J., & Luo, S. (2022). The impact of fintech innovation on green growth in China: Mediating effect of green finance. *Ecological Economics*, 193, 107308. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107308>

Muhalefetin Devşirilmesinde Hegemonik Parti'nin Rolü: Birleşik Rusya Partisi Örneği

Hegemonic Party's Role in Cooptation of Opposition: The Case Of United Russia Party

Mustafa Cem OĞUZ^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	7 Şubat 2022
Kabul	18 Haziran 2022
Yayın	19 Ağustos 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Devşirme,
Hegemonik Parti,
Birleşik Rusya,
Putin,
Seçimli Otoriterlik.

ÖZ

Seçimli Otoriter rejimlerde, muhalefetin devşirilmesi en sık başvurulan yönetim tekniklerinden biridir. Devşirme faaliyeti salt otokratın kişisel ilişkileri üzerinden olabileceği gibi siyasi parti kurumu üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Siyasi parti üzerinden gerçekleşen devşirme faaliyeti o partinin ulusal ve ulusaltı siyasette Hegemonik bir parti haline gelmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu çalışmada günümüzün en etkili Hegemonik Partilerinden biri olan Birleşik Rusya ele alınacak ve onun aracılığıyla Putin'in kurmuş olduğu seçimli otoriter rejim incelenecektir. Çalışma Birleşik Rusya'nın nasıl "iktidar partisi" haline geldiğini, devşirme stratejisini nasıl sürdürdüğünü ve de bu süreç sonunda nasıl hegemonik bir parti konumuna eriştiğini irdeleyecektir. Çalışmamızın iddiası o dur ki, Putin yasal sınırlamalar ve zorlamalar ile Birleşik Rusya'yı "iktidar partisi" haline getirmiş ve böylece devşirme faaliyeti için zemini hazırlamıştır. Birleşik Rusya da bölgesel elitlere kaynak ve siyasaya erişme fırsatları sunarak onların parti üyesi olmasını sağlamıştır. Neticede 10 yıllık süreç içinde siyasal elitlerin kahir ekseriyeti doğrudan ve dolaylı yollarla devşirilmiş ve parti, hegemonik bir partiye dönüşmüştür. Putin de Birleşik Rusya sayesinde yönetim maliyetlerini düşürmüş, parti içi hizipleşmeleri kontrol altına almış ve toplumsal muhalefete önderlik edecek siyasi elitleri etkisizleştirmiştir.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	7 February 2022
Accepted	18 June 2022
Available Online	19 August 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Cooptation,
Hegemonic Party,
United Russia,
Putin,
Electoral Authoritarianism.

ABSTRACT

In electoral authoritarian regimes, the cooptation of the opposition is one of the most frequently used management techniques. The cooptation can be carried out not only through the personal relations of the autocrat, but also through the institution of the political party. The act of cooptation through a political party results in that party becoming a hegemonic party in national and subnational politics. In this study, we will consider United Russia, one of the most influential Hegemonic Parties of our time, and examine the electoral authoritarian regime established by Putin through it. The study will examine how United Russia became a "party of power", how it continued its cooptation strategy, and how it became a hegemonic party at the end of this process. The thesis of our study is that Putin made the United Russia a "party of power" with legal restrictions and coercion, thus laying the groundwork for the cooptation activity. Meanwhile, United Russia has provided regional elites with spoils and opportunities to access politics, thereby enabling them to become party members. As a result, within a period of 10 years, the overwhelming majority of the political élites were cooptated directly and indirectly, and the party turned into a hegemonic party. Thanks to United Russia, Putin also reduced the costs of administration, controlled the intra-party schisms, and neutralized the political elites that would lead the social opposition.

EXTENDED SUMMARY

There are many tools that authoritarian regimes use to maintain their power, but ideology, censorship, recruitment, and repression are the foremost tactics. While repression and propaganda devices were preferred in closed authoritarian and totalitarian regimes, cooptation and censorship of the opposition have become more common in today's authoritarian elective regimes. The main reason for this is that the use of repression devices has become more

costly today. This cost is realized both in the form of the decline of the economic life in the country and the reaction of the international community. Repression only comes into play when the tactics of cooptation and censorship do not work, that is, when the regime is at its most fragile. However, cooptation does not completely eliminate repression. In many authoritarian regimes, the opposition, which was included in the system through the parliament

^a Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Niğde, **E-Posta:** oguzmustafacem@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-3968-350X

△ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

and raised on the ground, faced more harsh and direct pressure.

While authoritarian regime literature has focused on power-sharing among intra-party elites in the continuation of the regime, it has generally not paid attention to the role of the opposition in this continuity. However, in recent studies, this deficiency has been started to be eliminated through the issue of cooptation of the opposition, and thus more accurate determinations have been made about the nature of authoritarian regimes. The opposition's internal dynamics and the decision to "be coopt" or "contest" over these dynamics determine the fate of the authoritarian regime. For this reason, an authoritarian regime analysis that does not deal with the opposition will not be able to give the whole picture. Therefore, in our study, we focused on the government-opposition relationship in Russia through this new perspective.

While Russia was seen as a "transitional country" in the 1990s, Yeltsin left his seat to Putin, and its route turned to the "electoral authoritarian" regime. Putin, who has been in power both de facto and de jure since 1999, consolidated his autocratic regime, which he called Sovereign Democracy, with the strategy of "vertical power". The Putin administration, which is defined as a "consolidated authoritarian regime" by Freedom House, does not maintain its power only by means of violence and also resorts to the strategy of cooptation. At this stage, Putin also benefits from the party institution. Putin, who invested in a "party of power" unlike Yeltsin, enabled the United Russia Party (UR) to become a hegemonic party and consolidated his power through it. In this study, it is examined how UR has coopted political opposition over the years and thus how Putin has extended the life of power. The study first dealt with the institution of cooptation in authoritarian regimes, then focused on the role of hegemonic parties in the cooptation strategy, and then examined the emergence of United Russia and its methods of coopting the opposition. The temporal interval of the study was until 2011 when UR won the 3rd Election victory, and thus the Hegemonic Party System was established in Russia.

The findings of the study are as follows: With the hegemonic party he built and the legal changes that helped strengthen it, Putin prevented the disintegration of the power network; through the party, he both prevented conflicts within the power bloc and eliminated possible threats from outside; the greatest contribution of the party establishment to him was undoubtedly the cooptation of opposition and regional elites; the hegemonic party institution and the strategy of cooptation carried out through it, kept Putin in the political life, even if he stepped down from the presidency. He first served as prime minister, then regained the presidency. Putin, who re-entered the presidency in 2012, will be able to stay in power until 2036, according to analysts. What has enabled Putin to achieve this is undoubtedly the United Russia Party and its cooptation strategy. If he did not have the party institution, he would not be able to return to the office of president after being prime minister, could not extend his constitutional

mandate, and his political life would come to an end in a situation like Yeltsin's crisis.

This study has also shown that it is not only his management techniques but also the opposition's consent to the continuation of the regime that enables Putin to maintain his power. The spoils, positions and policy opportunities brought by the cooptation not only keep the opposition within the system, but also prevent them from leading the social opposition. It can also be said that UR has adopted two different methods of cooptation; one is direct, and the other is indirect. While the party directly recruited the regional elites, it indirectly recruited the opposition parties by turning them into system parties.

1. Giriş

Otoriter rejimlerin iktidarlarını sürdürmede kullandıkları birçok araç vardır, fakat propaganda (ideoloji), sansür, devşirme ve de baskı en önde gelen taktiklerdendir. Kapalı otoriter ve totaliter rejimlerde baskı ve propaganda aygıtları tercih edilirken, günümüzün seçimli otoriter rejimlerinde muhalefeti devşirme ve sansür daha yaygın kullanılır hale gelmiştir (Guriev & Treisman, 2015; Gerschewski, 2013). Bunun en temel nedeni de baskı aygıtlarının kullanılmasının günümüzde daha maliyetli hale gelmesidir. Bu maliyet hem ülke içindeki ekonomik hayatın gerilemesi hem de uluslararası toplumun tepkisi şeklinde gerçekleşmektedir. Baskı ancak devşirme ve sansür taktikleri işe yaramadığı yani rejimin en kırılgan olduğu zaman devreye girmektedir (Guriev & Treisman, 2015: 4). Ama devşirme, baskıyı da tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Birçok otoriter rejimde parlamento kanalı ile sisteme dahil edilerek, toprak üstüne çıkarılan muhalefet daha sert ve doğrudan bir baskı ile karşılaşmıştır

Otoriter rejim literatürü rejimin devamlılığında parti içi elitler arasındaki güç paylaşımına odaklanırken, genelde muhalefetin bu devamlılıktaki rolüne dikkat etmemiştir. Ancak son dönemdeki çalışmalarda muhalefetin devşirilmesi konusu üzerinden bu eksiklik giderilmeye ve böylece otoriter rejimlerin doğasına dair daha isabetli tespitler yapılmaya başlanmıştır (Albrecht, 2005). Muhalefetin kendi iç dinamikleri ve bu dinamikler üzerinden tercih ettiği "devşirilme" ya da "mücadele" kararı, otoriter rejimin kaderini belirlemektedir. Bu nedenle de muhalefetin ele alınmadığı bir otoriter rejim analizi haliyle resmin tamamını veremeyecektir. Biz de çalışmamızda bu yeni perspektif üzerinden Rusya'daki iktidar-muhalefet ilişkisine odaklanacağız.

Rusya 1990'larda geçiş sürecinde olan bir ülke olarak görülürken, Yeltsin'in koltuğunu Putin'e bırakması ile rotası "seçimli otoriter" rejime döndü (Golosov, 2011; Levitsky & Way, 2010). 1999 yılından başlayarak günümüze kadar iktidara hem de facto (başbakanlık dönemi) hem de de jure sahip olan Putin, Egemen Demokrasi adını verdiği otokratik rejimini "dikey iktidar" stratejisi ile konsolide etmiştir. Freedom House'a göre de "pekişmiş otoriter rejim"¹ olarak tanımlanan Putin yönetimi, iktidarını salt şiddet araçları ile sürdürmemekte ve devşirme stratejisine de başvurmuştur. Putin bu noktada da parti kurumundan faydalanmaktadır. Yeltsin'den farklı

¹ <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores> (Erişim, 01.2022).

olarak bir “iktidar partisi” (paty of power) için yatırım yapan Putin 2001 yılında kurulmuş olan Birleşik Rusya Partisi’nin (UR) Hegemonik bir parti haline gelmesini sağlamış ve onun üzerinden iktidarını pekiştirmiştir. Bu çalışmada UR’nin siyasal muhalefeti yıllar içinde nasıl devşirdiği ve böylece Putin’in iktidar ömrünü nasıl uzattığı incelenecektir. Çalışma önce otoriter rejimlerde devşirme kurumunu ele alacak, sonrasında Hakim/hegemonik partilerin devşirme stratejisindeki rollerine odaklanacak ve sonrasında da Birleşik Rusya’nın ortaya çıkışı ve muhalefeti devşirme yöntemlerini tartışacaktır. Çalışmanın zamansal sınırlılığı ise UR’nin 3. Seçim zaferini kazandığı ve böylece Rusya’da Hegemonik Parti Sistemi’nin kurulduğu 2011 yılına kadardır.

2. Otoriter Rejimlerde Devşirme Stratejisi

Jennifer Gandhi devşirmeyi/devşirilmeyi, (cooptation) “potansiyel muhalefetin bir bölümünün, siyasa ödünleri, karar alma sürecine dahil etme ya da maddi ödüller ile iktidar tarafına çekilmesi ya da muhalefetten uzaklaştırılması” olarak tanımlar (Gandhi & Przeworski, 2006: 2). Svoboda (2012: 10) ise muhalefete, iktidarla “uyumlu olmaları için verilen pozitif teşvikler” olarak adlandırmaktadır. Gerschewski (2013: 22) ise iktidarın, muhalif kişi ya da grupları resmi ve gayri resmi araçlara kendine bağlaması olarak görmektedir. Literatürde devşirmenin araçları konusunda bir mutabakat olmakla birlikte, devşirilecek aktörün kim olacağı konusunda tartışma vardır. Svoboda kitlelerin maddi ödüller ile iktidarı desteklemeye teşvik edilmesini de devşirme olarak görürken, Gandhi kurumsal muhalefeti ve elitleri devşirmenin hedefi olarak görmektedir. Biz de bu çalışmada halk kitlelerinin sadakatlerinin maddi ödüller ile elde edilmesini klientalizm olarak tanımlayıp, devşirilme başlığı altında sadece siyasi elitleri ve de kurumsal muhalefeti ele alacağız.

Devşirmenin araçları da ülkeden ülkeye değişmekle birlikte genel olarak iktidarlar dört farklı yöntem benimsemektedirler. Bunlar kurumsal-yapısal, maddi, geleneksel ve kimlik temelli devşirmelerdir (Josua, 2016:12). Kurumsal-yapısalda, muhalefet partileri ve elitleri, anayasal kurumlar ve pozisyonlar aracılığıyla devşirilmektedirler. İktidar partisi, parlamento, senato, bakanlıklar ve bürokrasi ve pozisyonlar kanalıyla muhalefeti rejimle uyumlu hale getirmektedir. İkinci olarak ise maddi kaynaklar ile muhalif elit ve grupların kazanılması ön plana çıkmaktadır. Bu kaynaklar ya kişisel çıkarlar için ya da grubun tabanını korumak için aktörler tarafından kabul edilmektedir. Daha çok Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde görülen bir diğer devşirme modeli de geleneksel modeldir. Bu modelde iktidar, kabile ve aşiret liderlerini devşirerek, rejimine destek sağlamaktadır. Son olarak ise kimlik temelli devşirme modeli vardır. Bu noktada iktidarlar ya milliyetçi ya da dinsel bir dil ve program ile toplumsal muhalefeti devşirmektedirler (Josua, 2016: 8-11).

Seçimli otoriter rejimlerde muhalefetin koordinasyonu ve ittifakı iktidarın el değiştirmesinde birincil önemdedir. İktidarlar da çoğunlukla bunun farkında oldukları için bu koordinasyona ve ittifaka mâni olmak isterler. İktidarın bu noktada en sık başvurduğu taktik “böl ve yönet”tir. İktidar, muhalefet liderlerine ve üyelerine makam ve kaynak gibi ödüller sunarak (Arriola, 2014) ya da siyasi ödünler vererek

(Gandhi & Przeworski, 2006) bir araya gelmelerine mâni olur. Bu durum karşısında muhalefetin yapabilecekleri çok sınırlıdır, çünkü muhalefet ittifakını bir arada tutmaya yarayacak kaynaklara sahip değildir.

Seçimli otoriter rejimlerde kaynaklar ve kurumlar büyük ölçüde iktidar partisinin elinde bulunsa da eğer ülke doğal kaynak zenginliğine sahip değilse partinin kullanabileceği kaynaklar sınırsız değildir. Bu nedenle iktidar partisi muhalefeti bölme ve yönetme stratejisini verimli bir şekilde kullanmak zorundadır. Öncelikle iktidar, seçim ittifakı riski karşısında böl ve yönet stratejisini benimsemelidir. Eğer böyle bir risk yoksa, muhalefetin bir bölümünü devşirmek zaten anlamlı olmayacaktır. Seçim ittifakı, muhalefetin de birçok zorlukla kotarabileceği bir girişim olacağı için iktidarın bu ittifakın salt tesis edilmesini değil tehdit edici bir güce erişmesini de beklemesi gerekecektir. Aksi takdirde muhalefetin her blöfünde, devşirme için kaynak aktarma yoluna gidilir ki, bu iktidarda kalma maliyetini artıran bir sonuç doğurur. Bu nedenle böl ve yönet stratejisine bağlı devşirme yöntemi için öncelikle iktidarı tehdit eden bir seçim ittifakı gerçekleştirilmelidir. İkinci olarak devşirilecek muhalefet partisi ya da elitlerinin belirlenmesi gerekecektir. Bu noktada iktidar en az kaynakla, ittifaka en büyük zararı vermeyi hedefleyeceği için etkili bir hedef seçmelidir. Ana muhalefet partilerini ve güçlü muhalefet partilerini devşirmek neredeyse iktidarı paylaşmak anlamına geleceği için küçük ama stratejik muhalefetin devşirilmesi akla uygun olacaktır (Nandong, 2020: 5).

İktidar böl ve yönet stratejisini iki ödül üzerinden inşa edebilir: Maddi kaynak ve makam. Makamlar ya kişiye sağlayacağı yıllık kazanç ve itibar ile ya da partiye getireceği güç ile değerlendirilir. Özellikle taban kazanma ve de tabanını koruma konusunda zorluk yaşayan küçük partiler için iktidardan elde edilen bir bakanlık hayatı önemdedir. Bazı muhalif siyasi elitler ise kendi ideolojisinin siyasi karar alma sürecinde etkili olabilmesi için, prensip itibarı ile iktidardan makam kabul edip, devşirilmeye rıza gösterebilir (Gandhi & Buckles, 2016: 6). Kaynak ve makamların devşirme işleminde rahatlıkla kullanılabilmesi için de siyasal rejimin kişiselleşmiş, neopatrimonyal bir hal almış olması gerekmektedir. Dolayısıyla başkanlık sistemi gibi kişiselleşmeye daha eğilimli olan siyasal sistemler muhalefeti devşirmede oldukça etkilidir (Roberts, 2017: 8).

Muhalefet liderlerinin devşirilmesinde en sık kullanılan yöntem, onlara bir bakanlık verilmesi ya da onlar için bir bakanlık yaratılmasıdır (Arriola, 2009: 1346). 40 Afrika ülkesinin 30 yıllık kabine tarihini inceleyen Arriola, Afrika otokratlarının iktidarlarını koruyabilmek için sık sık muhalif elitlerle patronaj ilişkisine girdiklerini ve onlara bakanlıklar sunduğunu göstermiştir. Öyle ki, bu ülkelerde kabinelerin koltuk sayısı sürekli bir artış içinde olmuştur. 17 Sahra altı Afrika ülkesindeki muhalefet partileri üzerinden yapılan bir diğer incelemede de muhalefet ittifakına girmeyen partilerin, mevcut iktidarın seçim zaferinden sonra kabinede en az bir koltuk elde ettikleri tespit edilmiştir (Gandhi & Buckles, 2016). Bakanlık kadar vekillik ve senatörlük verilmesi de otoriter yönetimin tercih ettiği bir devşirme yöntemidir (Reuter & Robertson, 2015: 236). Hatta dağıtılacak makam sayısının artırılabilmesi için çift kanatlı parlamentoya geçiş yani bir senato ihdası da otoriter yönetimlerin başvurdukları bir diğer yöntemdir (Baturo & Elgie, 2018). Ayrıca bu ülkelerde kabinenin koltuk

sayısındaki artış ile askeri darbeler arasında da zıt bir korelasyon olduğu gösterilmiştir (Arriola, 2009: 1348). Kısacası muhalif liderleri devşirmek, otoriter yönetimlerin ömrünü uzatmıştır.²

Seçimli otoriter rejimlerde, iktisadi yapı genellikle bir *ahbap-çavuş kapitalizmi* görüntüsü verir (Sharafutdinova, 2010; Aslund, 2019). Buna göre iktidar kaynaklar üzerinde mutlağa yakın bir kontrol gücüne sahiptir ve kamusal zenginlikten kimin ne kadar pay alacağına o karar vermektedir. Böyle bir ekonomide, muhalefette kalmak yoksullaşmak ile eş anlamlıdır. Bu nedenle iktidarlar, muhalefet parti ve elitlerini devşirmede büyük bir avantaja sahiptir. İktidarın böyle bir güce sahip olduğunun bilinmesi de muhalefet arasında sürekli “güvensizlik” duygusuna neden olmakta ve ittifakların kırılabilirliğini artırmaktadır. Fakat ekonomik şartlar kötüleşirse, iktidar hem muhalefete sunacak kadar kaynak ayıramaz, hem de muhalefet iktidarın zayıfladığını düşünerek, onunla ittifak yapmak istemez. Bu noktada iktidar, devşirme stratejisini bırakarak, sansür ve propaganda ile iktidarını korumayı tercih edecektir (Gurley & Treisman, 2015: 5). Kısacası ekonomik büyüme ile muhalefeti devşirme arasında olumlu bir korelasyon vardır.

Rejimin otoriter niteliği de ittifakların kaderini belirlemektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, seçimli otoriter rejimlerden çıkışta en etkili strateji seçim ittifakıdır fakat ittifaklar da ancak bu otoriter rejimin seçimle iktidarı bırakacağına kani olunduğu zamanlarda kurulabilmektedir. Öyle ki, uluslararası toplumu dikkate almayan, yabancı yatırıma bel bağlamayan ve de şiddet aygıtları ile iktidarını sürdüren otoriter bir ülkede, muhalefet iktidarın barışçı bir şekilde el değiştireceğine inanmayacak ve seçim ittifakına gitmeyecektir. Şurası çok nettir ki, otoriter iktidarlar muhalefeti, sadece kendi partisine veyahut ittifakına dahil ederek devşirmezler, ayrıca muhalefet ittifakına dahil olmaması yoluyla da devşirebilirler.

Muhalefet bloğunun ittifak siyasetini sürdürebilmesi ve koordine olabilmesi, iktidarın hamlelerinden bağımsız olarak da güçtür. Çünkü partiler, olası bir zaferden sonraki güç paylaşımını ve ortak adayı belirlemek ve bunu da tabanlarına kabul ettirmek durumundadır. Pazarlıklar üzerinden ilerleyen bu süreç çok kırılımandır ve birçok örnekte, iktidar parçalı ve rekabet halinde bir muhalefetle karşı karşıya gelebilmektedir.

Bu noktada otoriter rejimin devamlılığında sadece iktidarın gücü ve manipülasyonlarına odaklanmak yerine muhalefetin stratejilerine de dikkat etmek yerinde olacaktır. Zira çoğu durumda muhalefet önüne çıkan ikilemlere doğru yanıtlar üretemeyerek, iktidarın ömrünü uzatmaktadır. Muhalefet partilerinin iktidarın devşirme hamlesi karşısında yapabileceği iki şey vardır: kabul edip muhalefet safından ayrılmak veya reddedip siyasi mücadeleye devam etmek. Hangi partinin devşirmeye rıza gösterip, hangisinin mücadeleye devam edeceği partilerin ideolojik ve örgütsel yapılanmaları üzerinden ilerlemektedir. İktidara ideolojik olarak yakın olan partilerin daha rahat devşirilebileceğini iddia eden çalışmalar vardır (Magaloni, 2006). Fakat bu sahada her zaman doğrulanmamaktadır. Zira aynı seçmen

tabanına hitap eden bu partiler arasında ciddi bir rekabet de bulunmaktadır. Bu ideolojik yakınlık çoğu örnekte muhalefet partisinden, iktidar partisinden kopuşlar ile oluşmasından dolayıdır. Bu nedenle iktidar partisi, bu partileri devşirmekten ziyade baskılamayı tercih etmektedir. Meksika'yı 70 yıl tek başına yöneten PRI, 1980 sonrası kendisinden kopan PRD'yi baskılamak, rakip ideolojinin temsilcisi olan PAN'ı meşru bir rakip olarak kabul etmiştir (Oğuz, 2021).

Bu gibi örneklerden dolayı ideolojik yakınlığın devşirilmeye birincil bir rol oynayamayacağını ve ideolojiden ziyade partilerin örgütsel yapılarına bakılması gerektiğini iddia eden çalışmalar da vardır (Buckles, 2019: 885). Buna göre muhalefet partisi güçlü partizan (aktivist) kadrolara sahipse, bu onun iktidarın baskıları karşısında daha sağlam durmasını sağladığı gibi halka ulaşmada ve kitleyi iktidara karşı mobilize etmede de avantaj kazandırmaktadır. Bu nedenle de aktif bir siyasal tabana sahip olan muhalefet partisi devşirilmeyi değil iktidara karşı mücadele etmeyi tercih edecektir. Ayrıca böyle bir partinin yönetimi ödülleri için iktidara yaklaşmayı tercih ettiğinde, partizanlarını kaybedeceği için iktidar olma hedefinden tamamen feragat etmiş olacaktır (Buckles, 2019: 887). Dolayısıyla güçlü parti örgütlerine ve aktivist kadrolara sahip olan partilerin, devşirilmelerinin zor olduğunu söyleyebiliriz.

3. Muhalefetin Devşirilmesinde Etkin Bir Araç: Hegemonik Parti

Muhalefetin devşirilmesi otoriter parti ve elit arasında gerçekleşebileceği gibi lider ile elitler arasında da gerçekleşebilir. Fakat günümüzün yeni otoriter rejimleri olan seçimli otoriter rejimlerde, otokrat liderler kurumlar ile yönetmeyi stratejik nedenlerle daha faydalı bulmaktadırlar. Bu kurumların başında ise siyasal parti gelmektedir (Geddes, 1999). Geddes'in (1999) çalışmasının da gösterdiği üzere siyasal partiye sahip olan otoriter rejimler, olmayanlara göre çok daha dayanıklı olmaktadır. Siyasi parti aracılığıyla otoriter rejim, “elitlerin hırslarını dizginler, rejim içi fraksiyonları birleştirir; kaynakların, siyasaların ve de pozisyonların paylaşımında bir norm belirleyerek, elitleri ön görülebilir bir gelecekte mevki ya da ödül elde edebileceklerine inandırır” (Brownlee, 2007) böylece parti dışında ikbal arayışlarına girmelerine mâni olur.

Tam otoriter rejimlerde çok partili siyasal hayata izin verilmediği için bu parti *Tek Parti* olarak karşımıza çıkarken, çok partili siyasal hayata izin verilen seçimli otoriter rejimlerde *Hâkim* ya da *Hegemonik Parti* olarak ortaya çıkmaktadır. Hâkim parti aracılığıyla otokrat liderler, sandıkta seçim galibiyetini garantilerler, yasama organını kontrol edebilirler, rejim için destek sağlarlar, rejim içi elit çatışmalarını yönetebilirler ve rejimin devamlılığı için yeni koalisyonlar sağlayabilirler (Reuter & Remington, 2009: 501).

Hâkim parti ve sistemini ilk defa tanımlayan Sartori'ye göre bir ülkedeki parti sistemine *Hâkim Parti Sistemi* diyebilmenin üç şartı vardır; ilk olarak bir parti yasama organındaki koltukların çoğunluğunu elde etmelidir; ikinci

² Muhalefetin devşirilmesinin otoriterliğin mutlak zaferi olarak okunmasına da eleştiriler getirilmektedir. Otoriter iktidar partisi, muhalefeti devşirerek, onları kendi karar alma süreçlerine dahil ederek, rejim karşıtlıklarını azaltıp, barışçı bir şekilde iktidar devrini de garanti

altına alabilir (Nandong, 2020). Devşirmek yerine baskının tercih edildiği örnekler de ise iktidarın devri hep bir sıfır toplamlı oyun olarak görüleceği üzere, iktidar hiçbir zaman ne serbestleşmeyi ne de demokratikleşmeyi kabul etmeyecektir.

olarak çoğunluğun elde edilemediği durumlarda da parti etkili azınlık hükümetleri kurabilmelidir; üçüncü olarak bu partiler başarılarını üç ardıl yasama seçiminde sürdürebilmelidirler (Sartori, 1976: 196-198). Sartori (1976: 204) bu noktada Hegemonik Parti ile Hâkim Parti arasında da bir ayrıma gider ve Hegemonik Parti Sisteminde iktidarın el değişimi mümkün değilken, Hakim Parti sisteminde mümkün olduğunu iddia eder.

Bu noktada şu konunun da netleşmesi gerekmektedir. Birçok ülkede üst üste seçim zaferleri kazanan ve kurulan her iktidar koalisyonunda yer alan hakim partiler bulunabilir. Fakat bu partilerin mevcudiyeti o sistemi hakim parti sistemi yapmaya yetmemektedir. Bir parti sistemini bu şekilde adlandırabilmek için hakim partinin ardıl seçimlerde tek başına iktidar olması gerekmektedir. Bu nedenle İsveç Sosyal Demokrasi Partisi ve İtalyan Hıristiyan Demokratları seçim başarılarından dolayı hakim parti olsalar da, İsveç ve İtalyan Parti Sistemi hakim parti sistemi değildir. Hindistan'daki Kongre Partisi, Japonya'daki LDP, Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki ANC tek başlarına iktidar oldukları için bu ülkelerin parti sistemi Hakim Parti Sistemi olarak adlandırılmaktadır.

Hegemonik Parti Sistemi ise otoriter rejimle özdeşleşen tek bir partinin, çok partili seçimleri domine etmesidir. Hegemonik parti ülkedeki tüm yönetsel pozisyonları olmasa da, büyük bir çoğunluğunu kontrol edebilmekte, siyasaları ve kaynakları dağıtmakta, kamusal kaynaklara erişimde büyük bir imtiyaza sahip olmaktadır. Böylece iktidarını siyasi rekabete maruz kalmadan sürdürebilmektedir. Hegemonik partinin otoriter rejim için en önemli işlevi ise potansiyel ya da aktüel muhalif elitleri parti safına çekebilmesi ve de kendi elitlerini de sunduğu imkan ve vaatlerle olası kaçışlardan caydırmasıdır (Magaloni, 2008).

Hegemonik partinin elitler ve toplum üzerindeki kontrolünü sağlayan şey ise ekonomik performansdır. Zira otoriter rejimlerde iktidar ekonomik çoğulculuğa izin vermediği için kaynak dağıtımını sadece iktidar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu nedenle de partinin ve rejimin ikbalı kaynak dağıtabilme ve oy satın alabilme kudretine bağlıdır. Klientalizmi sürdüremediği noktada partinin elit koalisyonu dağılacaktır (Magaloni, 2006). Bu nedenle bu tür rejimlerde zengin bir rant geliri ya da geniş bir kamu sektörü zorunluluktur.

Çalışmamızın konusu olan Rusya'da da rejimin muhalefeti devşirmede kullandığı başat araç hiç şüphesiz bir hegemonik parti olan Birleşik Rusya'dır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu hegemonik partinin yapısı ve muhalefeti devşirmedeki etkinliği irdelenecektir.

4. Birleşik Rusya Partisi'nin Hegemonik Parti Olma Süreci

Demokrasiye geçiş ile birlikte Rusya siyasetinde siyasal parti kurumunun gelişimi merak uyandırmıştır. Zira on yıllarca devletle özdeşleşen tek bir partiyi bilen Rus halkı için "siyasal partiler" yeni bir olguydu. 1990-95 arasında parti sayısında çarpıcı bir yükseliş görüldü ancak 21.yy'a girerken partiler bu ilgiyi yitirdiler ve sayıları giderek azaldı. Parti kurumunun gelişmemesinin Rusya özelinde birkaç nedeni mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Rusya'nın federatif bir yapıya sahip olmasıdır. Federasyon bölgeci, merkezkaç eğilimleri güçlendirmekte ve ulusal parti kurumunun gelişimine izin vermemektedir. Zira ulusal

birimlerdeki siyasi elitler, Moskova merkezli bir parti bürokrasinin içine dahil olmaktan ziyade bölgelerinde inşa ettikleri "politik makineler" ile siyasi hayata dahil olmaktadır. Dolayısıyla Birleşik Rusya'nın ortaya çıkışına kadar Moskova'da etkisiz ve küçük partiler görünürken, ulusal birimlerde tek adama bağlı "politik makineler" görmekteydik (Reuter, 2017: 117).

Parti kurumunu güdük bırakan bir diğer etken de, post-komünist dönemin yeni güç vektörleri olan *Oligarklardır*. Ülkenin önemli sanayi altyapılarına ve doğal kaynaklarına el koyan bu yeni elitler, kendi ikballeri için siyasetle yakından ilgilenmekte ve siyasilere lobi yapmaktaydılar. Lobi faaliyetinin ve siyasetçi devşirmenin işe yarabilmesi için de siyasilerin bir parti disiplini içinde değil bağımsız olarak hareket etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle siyasi elitlerin partileşmemesi oligarkların lehineydi ve onlar da çeşitli teşvik ve girişimlerle partilerin gelişimini engellediler (Hale, 2010: 91).

Bölgesel elitler ve oligarklar kadar Kremlin de parti kurumunun gelişimine sıcak bakmadı. Özellikle Yeltsin kendisini partiler üstü bir konumda tanımlamak istediği için hiçbir partiye üye olmadı. Yeltsin'in bu tercihi kendi konumunu sağlama alma arzusu kadar ittifak kurma ve muhalifleri devşirmede esneklik arayışı da etkiliydi. Zira bölgesel elitler ve oligarklarla kişisel ilişki kurarak, istediği sonucu elde edebiliyordu (Hale, 2010: 91). Ancak Kremlin kısa zamanda bir parti kurumuna sahip olmadan, Duma'yı dilediği gibi kontrol edemediğini ve de bölgesel yönetimlere söz geçiremediğini anladı. Bu nedenle 90ların ikinci yarısından itibaren kendisi için bir parti arayışına girdi. Özellikle Putin'in Başkanlık makamına geçişi ile parti kurumu önem kazanmaya başladı. Putin önce Kremlin karşısı bir parti ittifakını dağıtmak için Birlik İttifakı'nı kurdu ve sonrasında hem yasama organındaki koordinasyon kabiliyetinden dolayı hem de Kremlin'in gücünü tüm ulusa yayabilmesinden dolayı bu ittifakın partileşmesini ve devamlılık sağlamasını destekledi.

1993 yılında Rusya Federasyonu'nda ilk rekabetçi parlamento seçimler gerçekleşti ve bunu 95 ve 99 seçimleri takip etti. Her ne kadar Yeltsin siyasal sistem üzerinde büyük bir güce sahip olsa da bu seçimlerin sonucu belirsizdi. Zira Yeltsin'in zımnı olarak destek verdiği partiler bu seçimlerin hiçbirinden birinci parti olarak çıkamadılar (Bkz. Tablo 1). Ancak Putin'in 2000 yılında yüksek bir popülarite ile Başkanlık makamına geçmesi ve de Birleşik Rusya Partisi'ne destek vermesi ile Rusya'da seçim kuralları "netliğini", seçim sonuçları da "belirsizliğini" kaybetmeye başladı (McFaul & Stoner-Weiss, 2010: 67). Putin 2001 yılında önce siyasal partiler kanunu değiştirdi, 2002 yılında ise seçim kanununda bir dizi değişikliklere gitti. Araştırmacı Buzin de (2012) 2003 ve 2007 yılları arasında bu kanunlarda yapılan değişiklikler ile UR için "garanti ve öngörülebilir" seçim sonuçlarının elde edildiğini iddia etmiştir. Bu değişiklikler arasında en önemlisi hiç şüphesiz, bölgesel yasama organlarının seçim sisteminin değiştirilmesidir. 2003 yılına kadar dar bölge çoğunlukçu seçim sistemi ile temsilciler belirlenirken, bu tarihten itibaren parti listesi ile çoğunlukçu seçim sistemini birleştiren karma bir seçim sistemi benimsendi. Böylece bireylerin bağımsız bir şekilde seçime girmeleri zorlaştırıldı ve siyasal partilere üyelik arttı (Panov & Ross, 2013: 377).

Bu dönüşümden de en çok yararlanacak olan hiç şüphesiz Kremlin'in desteğini alan Birleşik Rusya Partisi olacaktır.

Tablo 1. Putin Dönemine Kadar Kremlin Yanlısı Partilerin Duma Seçimleri Performansı (Wikipedia'dan Derlenmiştir)

	1993 Duma Seçimleri	1995 Duma Seçimleri	1999 Duma Seçimleri
1.Parti ve Yüzdesi	Rusya Liberal Demokrat Partisi (LDPR)- %22,92	Rusya Federasyonu Komünist Partisi (CPRF)- %22,30	Rusya Federasyonu Komünist Partisi (CPRF)- %24,29
Kremlin/ Yeltsin Destekçisi Parti ve Yüzdesi	Rusya'nın Demokratik Tercih (VR)- %15,51 (2. Sırada yer aldı)	Evimiz Rusya (NDR)- %10,13 (3. Sırada yer aldı)	Birlik (UNITY)- %23,32 (2. Sırada yer aldı)

Putin 2000 yılında Başkan olduğunda henüz Birleşik Rusya Partisi kurulmamıştı.³ Bu parti 2001 yılında 1999 tarihinde kurulmuş olan Birlik İttifakı'nın (Unity Bloc) bir devamı olarak ortaya çıktı. Birlik İttifakı 1999 Duma seçimleri öncesi Kremlin tarafından oluşturulmuştu ve hedefi de güçlü bir alternatif olan *Fatherland-All Russia* (OVR)'yı mağlup etmektir (Reuter, 2017: 110). Başbakan Putin'in öne çıkan popülaritesi ile ittifak %23 gibi bir oy oranı ile, Komünist Parti'den sonra ikinci parti oldu ve rakibi OVR'ye önemli bir darbe indirdi. Bu başarının ardından ittifak, kurumsal bir partiye dönüşmeye başladı. Duma'daki bağımsız vekiller ittifakın meclis grubuna dahil olurlarken, birçok OVR vekili de Kremlin'in desteğini alan ve yüksek bir oy oranına kavuşan bu ittifaka dahil olmaya yöneldiler. Rakip OVR yönetimi de bu gidişatın etkisinde kalarak, Birlik İttifakı ile birleşme yönünde karar aldılar ve nihayet 2001 Aralık ayında iki ittifak birleşerek Birleşik Rusya Partisini (UR) kurdular (Reuter, 2017: 124). 2001-2003 yılları arasında parti, Başkan Putin'in parlamentodaki temel desteği oldu ve partinin sağladığı yasama çoğunluğu ile o birçok reforma imza attı. Putin ve parti arasında oluşan bu bağ Putin'in halktan aldığı görev onayı ile partinin daha yüksek bir halk teveccühüne kavuşmasına neden oldu. Öyle ki, 2003 Duma seçimlerinde Birleşik Rusya, Komünistleri ve Liberal Parti'yi geride bırakarak Duma'da birinci parti haline geldi.

2004 yılında Putin'in başkanlık seçiminde %70 gibi bir oy oranına kavuşması ile Rusya siyasetinde önemli bir dönem başladı. Putin sahip olduğu bu yüksek görev onayı ile bölgesel elitleri ve oligarkları tam anlamıyla kontrol altına almak ve de ulusaltı birimlerin bağımsız hareket etme

kabiliyetlerini sınırlamak istedi. Bu amaca ulaşmak için seçtiği araç ise Birleşik Rusya Partisi olacaktır. Ancak Putin'in parti ile kurduğu ilişki başından beri paradoksal bir görüntü arz etmiştir (Reuter, 2011: 2). Partinin üyesi olmayan Putin, partiye yakın görünerek ona elitler ve kitle düzeyinde önemli bir popülerlik kazandırıyor. Fakat parti ile yakınlığının onu sınırlandıracağı düşüncesi ile hep bir mesafe koyma arayışı da vardı. Zira kendisini partiler ve siyaset üstü bir konumda göstermek istiyordu. Hem partiyi güçlendirip Rus toplumu ve elitler üzerindeki kontrolünü sürdürmek hem de partinin getireceği sınırlamalara tabi olmamak mücadelesini bugüne kadar sürdürdü.⁴

Putin "dikey iktidarı" (Power Vertical)⁵ inşa etmek için muhalif elitleri devşirmenin ve onları bir partinin kontrolü altına almanın elzem olduğuna inanıyordu. Bu stratejideki en temel hedefi de bölgesel elitlerdi. Zira post-komünist dönemde ülke federal bir yapıya dönmüştü ve federal birimlerde güçlü siyasi ve ekonomik elitler Moskova karşısında özerk pozisyonlar alıp, Kremlin'deki iktidara tehdit yaratabiliyordu. Putin bölgesel elitlerin kontrolü için Birleşik Rusya Partisi'nden faydalanacaktı. Hatta şunu diyebiliriz ki, Birleşik Rusya'nın hegemonik parti olma sürecinde en önemli gelişmelerden biri Rusya'da gücün merkezde/Moskova'da toplanmasıdır (Konitzer & Wegren, 2006). Yeltsin döneminde adem-i merkezileşmeye giden ve iktidarı federe birimlerle paylaşan Rusya'da, Putin'in iktidara gelmesi ile süreç tersine dönmüştür. Onun ilk iki dönemindeki ulusaltı siyaseti hedef alan uygulamaları ülkenin federal yapısını dönüştürmüş ve gücün Kremlin'de toplanmasını sağlamıştır. Öyle ki, Cameron Ross (2010: 152) Putin ile Rusya'nın yarı-merkezi bir devlet haline geldiğini ve federalizmin salt anayasada geçen bir ifade olarak kaldığını iddia etmiştir.

Rusya siyasetinde iktidarın dikeyleşmesi ve merkezleşme süreci birkaç adımda gerçekleşti. Öncelikle Putin 2000 yılında göreve gelir gelmez, parlamentonun üst kanadı olan Federasyon Konseyi'nde önemli değişikliklere gitti. Ulusaltı birimlerden gönderilen ikişer kişiden oluşan bu konseye önceden ulusaltı birimin yürütme başkanı ve de yasama organı başkanı doğrudan yerleşmekteydi. Ancak Putin bölgesel elitlerin gücünü kırmak için bu uygulamayı değiştirdi. O tarihten beri yürütme başkanı bölgesel yasama organının onayı ile bir kişiyi atarken, yasama organı da salt çoğunluk ile bir kişiyi görevlendirmektedir (Hyde, 2001: 729). Atanan bu kişiler, halk oyu ile seçilmedikleri için de düşük meşruiyete sahiplerdir ve Kremlin karşısında zayıf

³ Putin 1999 seçimlerine giden süreçte başbakanı ve seçim kampanyaları döneminde Çeçen İsyanını sert bir şekilde bastırması ile adından söz ettirmeye başladı. Bu popülarite ile bir yıl sonra gerçekleşen Başkanlık seçiminde Rusya Federasyonu'nun 2. Başkanı oldu. Putin'in parlamento nezdindeki popülaritesi de yüksekti. 2000-2003 arasında Kremlin taraftarı Birlik İttifakının ve de bağımsızların desteği ile güçlü bir parlamento desteği elde etti ve sorunsuz bir dönem yaşadı.

⁴ Her ne kadar Birleşik Rusya, Putin'in partisi olarak bilirse de 2008 yılına gelinceye dek, Putin, Parti ile organik bir ilişkiye girmemiştir. (Putin sadece 2012 seçimlerine partinin adayı olarak girdi. 2000-2004 ve 2016 seçimlerine bağımsız olarak dahil oldu.) 2008 yılında başbakanlık makamına gelince, Medvedev'den boşalan Genel Başkanlık koltuğuna gönülsüzce oturmuş ve bunun "gerçekte parti üyesi olduğu anlamına gelmediğini" beyan etmiştir (Hale, 2010: 81). Putin'in yerine Başkan olarak oturan Medvedev ise her ne kadar seçime Parti'nin adayı olarak girse de, seçilir seçilmez genel başkanlıktan istifa edip, başkanlık makamına parti üyesi olmadan oturmuştur.

⁵ Putin iktidara geldiği ilk andan beri Yeltsin döneminin adem-i merkezileşmiş siyasetini geri döndürmek ve iktidarı tekrar Moskova'da

toplamak istiyordu. Bu gaye ile ulusaltı siyaseti ilgilendiren bir dizi konuda revizyona gitti ve iktidarın formasyonunu dikeyleştirdi. *Power Vertical* olarak adlandırılan bu süreçte resmi ve gayri resmi kanallarla yerel siyaseti ve yerel seçkinleri ilgilendiren konularda değişiklikler yapıldı; valiler ve belediye başkanları Kremlin'in kontrolü altına sokuldu, ulusaltı seçimlerde aday olabilmek Kremlin'in onayına tabii oldu ve bu çalışmada da göreceğimiz üzere doğrudan ve dolaylı yollarla yerel siyasetçiler, Birleşik Rusya Partisi'ne angaje olmak zorunda bırakıldılar (Gel'man & Ryzhenkov, 2011). Bu süreçte en önemli adım ise 2004 yılında valilerin doğrudan seçiminin kaldırılması ve bunun yerine Başkan'ın önerisi ve ulusaltı yasama organının onayı ile atanmalarına geçilmesidir (Teague, 2014: 38). *Power Vertical* sadece ulusaltı siyaseti etkisizleştirmek anlamına da gelmiyordu; yürütmenin, yasamanın kontrolünden çıkması ve hatta yasamanın yürütmenin vesayeti altına girmesi de bu sürecin bir aşamasıydı. Özellikle *Birleşik Rusya* aracılığıyla Rusya Federal Meclisi kısa sürede bir mühür basan (rubber stamp) kurum haline getirilerek, denge ve denetleme kurumu olma niteliğini yitirdi. Yeltsin döneminde Duma'da yasalaşan kanunların %39'u yürütmenin tasarılarıyken, bu oran Putin'in ilk iki döneminde %75'e kadar çıktı (Chaisty, 2013: 96).

konumdadırlar. Hatta birer seçilmiş temsilciden ziyade o bölge için lobi yapan ücretli çalışanlar olarak görülmektedirler (McFaul & Stoner-Weiss, 2010: 67). Putin bu düzenleme ile bölgesel elitlerin ulusal siyasette etkilerini kırmayı başarmış ve potansiyel muhalefet risklerini bertaraf etmiştir.

Putin'in bölgesel elitleri etkisizleştirmek için yaptığı düzenlemelerden biri de, ülkeyi 7 bölgeye bölerek, her bir bölgeye süper valiler atmasıdır. Bölgesel siyasi elitlerin üzerlerinde birer vesayet makamı olarak düşünülen bu kurumların valileri ve seçilmiş yöneticileri yargılama ve soruşturma yetkileri vardı. Bu uygulamanın neticesinde ulusaltı siyasetçiler Putin'e sadakat ile ayakta durabileceklerini kabullendiler ve özerkliklerini kaybettiler (McFaul & Stoner-Weiss, 2010: 78). Öyle ki, 2003 parlamento seçimleri sırasında tüm ulusaltı yöneticiler Putin'i ve Birleşik Rusya'yı desteklediler ve imkanlarını partinin adaylarının seçilmesi için seferber ettiler. Bu ilişki daha sonraki parlamento ve başkanlık seçimlerinde de devam etti.

Putin bundan sonra ise bir dizi siyasal, idari tasarrufla bağımsız siyaset yapma girişimlerine son vermiş ve her siyasetçinin bir siyasal partiye angaje olmasını zorunlu tutmuştur. Bunu zorunlu hale getiren yasal düzenlemeler şu şekildedir: İlk olarak ulusal ve bölgesel yasama organına aday olabilmek için bir parti üyesi olma zorunluluğu getirildi; ikinci olarak bu partilerin tabela partisi olmasına mani olabilmek için ülke çapına yayılmış elli bin üye sayısına sahip olması şartı konuldu; partiye üye olma ise üye ve parti arasındaki bir akit olmanın ötesine geçerek siyasi otoritenin onayı ile mümkün hale geldi. Bu noktada siyasal otorite Birleşik Rusya'ya üye olanların başvurularında sıkıntı görmezken, muhalefet partilerine üyeliklerde maddi hatalar bularak üyeliği zorlaştırdı (Hale, 2010: 94). Rejim ayrıca küçük partilerin varlıklarını da zora sokacak düzenlemeler yaptı. Öncelikle Duma seçimlerine ittifak halinde girilmesini yasakladılar, seçime giren her partinin pusulada yer almasını zorunlu hale getirdiler ve de hazine yardımlarını partilere seçimde gösterdikleri performans üzerinden verme kararı aldılar (Kynev, 2008). Bunlara ek olarak ulusal televizyonlardaki seçim kampanyası sürelerini azaltarak, hali hazırda medyaya erişimi zor olan küçük partileri cendereye aldılar.

Seçim sisteminde yapılan değişiklikler ile de bu cendere daha da daraltıldı. 2007 seçimleri öncesinde dar bölge ile nispi seçim sisteminin bileşiminden oluşan karma sistem bırakılarak, nispi seçim sistemine geçildi. Böylece bölgesel oy yoğunlaşmasından dolayı küçük/bölgesel partilerin sandalye kazanmasının önüne geçildi. Yine aynı düzenleme ile seçim barajı %5'den, %7'ye yükseltildi (McFaul & Stoner-Weiss, 2010: 74). 2005 yılında ise ulusaltı seçimlerin tarihleri (United Election Days) standart hale getirilerek, yılda 2 gün olarak belirlendi. Böylece UR için hem seçimlerde koordinasyon imkanı arttı hem de seçim ekonomisinin maliyeti düştü. Tüm bu basınç sayesinde

2008 yılına gelindiğinde valilerin hemen hemen hepsi Birleşik Rusya Partisi'nin üyesi haline gelirken, bölgesel parlamentoların çoğunluğu da partinin kontrolü altına girmişti (Hale, 2010: 81).

Ancak valilerin UR üyesi olmasının çok daha etkili bir nedeni vardı, bu da valilik seçim sisteminin 2004 yılında değiştirilmesi idi.⁶ O zamana kadar doğrudan bölge halklarının oyu ile seçilen valiler, 2005 ve 2012 yılları arasında devlet başkanın göstereceği adaylar arasından bölgesel yasama organları tarafından seçildi.⁷ Bu tabii ki, valilerin hızlı bir şekilde UR üyesi olmasına neden oldu. 2012 yılında bu sistem değiştirildi ve doğrudan seçim önemli bir değişiklik ile geri geldi. Bundan sonra vali adayları, aday olabilmek için bölge parlamentolarındaki temsilcilerin %5'i ve %10'u arasındaki bir çoğunluğun desteğini almak zorundaydı. Bölge parlamentolarındaki hakim çoğunluk UR'ye ait olduğu için Kremlin'in destek vermediği adayların seçilmeleri yine zor olacaktı. Öyle ki, sistem içi muhalefet olarak görülen Rusya Komünist Partisi, Liberal Parti ve Adil Bir Rusya partileri dahi vali adayı göstermekte zorlanacaklardı (Teague, 2014: 46-47).

Putin'in de facto lideri olduğu Birleşik Rusya Partisi'nin (United Russia-UR), 2011 yılında üst üste elde ettiği üçüncü seçim zaferi ile ülkenin parti sistemi Hegemonik Parti sistemi haline geldi.⁸ Parti bu konumunu 2016 ve 2021 seçimlerinde sürdürmeye devam etti (Bkz. Tablo 2). Yukarıda da görüldüğü üzere UR'nin hegemonik parti konumuna gelmesinde Putin'in de facto ve de jure zorlamaları etkili olmuştur. Ancak muhalefetin UR'ye devşirilmesi ve böylece Kremlin'deki iktidar ömrünün uzaması salt bir baskı ve tehdit sonucu gerçekleşmemiştir. Muhalefetin ödül ve teşvikler için UR'ye yönelmesi de bu süreçte etkili olmuştur.

Tablo 2. Birleşik Rusya Partisi'nin Yıllara Göre DUMA Seçimi Performansı (Wikipedia'dan Derlenmiştir)

Duma Seçimleri	Oy Oranı	Kazanılan Sandalye
2003	37,57%	223/450
2007	64,30%	315/450
2011	49,32%	238/450
2016	54,20%	343/450
2021	49,82%	324/450

5. Birleşik Rusya Partisi'nin Muhalefeti Devşirmesi

Literatürde seçimli otoriter (Golosov, 2014), bürokratik otoriter (Everett, 2022) ve de neopatrimonyal (Robinson, 2017) gibi farklı isimler ile tanımlanan Rusya'daki 20 yıllık Putin rejimi günümüzün tüm otoriter rejimlerinde de gördüğümüz üzere sadece baskı ile ülkeyi yönetmemekte, devşirmeyi de yönetme maliyetlerini düşürmek için elverişli bir araç olarak benimsemektedir. Bu amaca ulaşmada yararlandığı en önemli kurum bir hegemonik parti olarak nitelendirilen Birleşik Rusya'dır (Turovsky, 2014).

Kremlin, UR'yi açıkça desteklemek ve onu iktidar partisi olarak sunmak konusunda başlangıçta çok temkinli

⁶ 2004 Eylülünde Kuzey Osetya'da Çeçen ayrılıkçılar bir okulu bastı ve güvenlik güçleri ile çatışmaya girdi. Beslan Katliamı olarak adlandırılan bu olayda çoğu çocuk 330 kişi hayatını kaybetti. Putin bu trajik olayın başkent, bölgeler üzerindeki kontrolünün artması gerekliliğini gösterdiğini iddia etti ve Valilik seçimlerinin ilgası için Duma'ya telifte bulundu.

⁷ Putin bu düzenlemeyi şu şekilde savunacaktı: "Biz prosedürü değiştirdik, çünkü suçlu (criminal) kişilerin iktidara erişmesini engellemek istedik.

Sivil toplumun güçlü olmadığı bizim gibi ülkelerde, doğrudan seçim yapmak suç şebekelerinin desteklediği adayların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Onlar yasadışı paraları ile seçim süreçlerini manipüle etmek istemektedirler" (akt. Teague, 2014). Putin ayrıca "ayrılıkçı eğilimlerin" iktidara gelmesine mani olmak için bunu istediklerini söyleyecekti.

⁸ Bu süreç boyunca üye sayısında da artan oranlı bir artış gözlemlenmiştir. Partinin üye sayısı 2003'de 400 bin, 2007'de 1.75 milyon ve 2014'de ise 2.1 milyon olarak tescil edilmiştir (Reuter, 2017: 136).

davrandı. Bunun temel sebebi de iktidarını henüz pekiştirmediği bu dönemde bölgesel elitler üzerindeki gücünden emin olmamasıdır. Putin UR'ye açıktan sahip çıkmak ve öne çıkarmak için bölgesel elitleri bastırma maliyetinin düşmesini bekledi. Öyle ki 2001-2003 arasında Kremlin ne valilik seçimlerinde UR adaylarını destekledi, ne de parlamentoda UR grubuna sahip çıktı. Kremlin'in bu tereddüdünde, partinin kendi kontrolünden çıkması endişesi de vardı. Güçlü elitlerin partiye dahil olup, bu platformun sağlayacağı koordinasyon ile alternatif bir güç vektörü yaratma olasılığı Putin'i rahatsız ediyordu (Reuter, 2017: 140). Bu konuda da haksız olmadıklarını görecektik. Zira bazı bölgelerde partinin ofisleri, kısa zamanda yerel elitlerin kontrolü altına girecek ve Kremlin'i eleştiren açıklamalar yapacaklardı. UR yönetimi ayrıca 2003 Duma seçimleri zaferinin hemen ardından, hükümeti tek başına yani bir "parti hükümeti" olarak kurmak istediğini açıkladı. Putin ise buna sert tepki göstererek, post-sovyetik dönemde önceliğin istikrarı sağlamak olduğunu, bu partizan hamlenin ise daha çok bölünme ve istikrarsızlık getireceğini iddia etti (Reuter, 2017: 141). Tüm bu nedenlerle Putin'in öncelikli hedefi partinin dikey bir şekilde örgütlenmesini sağlamak ve yerel elitlerin inisiyatifi almasına mani olmaktı.

1998 yılında Rusya büyük bir ekonomik kriz yaşamış ve ruble, dolar karşısında önemli bir kayıp vermişti. Post-sovyet döneminin liberal şok politikaları ile mücadele eden Rusya, bir de petrol fiyatlarındaki çarpıcı düşüşü yaşayınca ekonomisi %5 oranında küçüldü. Kremlin'in ekonomik olarak zayıflamasının federal siyasetteki yansımaları da valilerin, başkentten daha özerk davranması ve her birimin kendi mali sıkıntılarını, kendi kaynakları ile aşmaya çalışması olarak ortaya çıktı. Böylece Rus siyasetinde merkez kaç eğilimler, ekonomik kriz ile daha da yoğunlaştı. Ancak bu tarihten sonra başta petrol olmak üzere diğer emtia fiyatlarındaki artış ile Rusya büyüme evresinde girdi ve bu eğilim 2000lerin ortalarına kadar sürdü.⁹ Ekonomide gerçekleşen bu iyileşme göreve yeni başlayan Putin'in, merkezkaç eğilimleri bastırması için önemli bir fırsat sağladı (Konitzer & Wegren, 2006: 511). Öyle ki, ekonomide kazandığı özgüven ile Birleşik Rusya'ya daha açıktan sahip çıkmaya ve onu rejim partisi yapmaya karar verdi. 2003 seçimleri yaklaşırken bölgesel elitler çok zayıflamıştı ve Kremlin artık onları rahatça devşirebileceğine inanıyordu. Putin bölgesel elitlerin politik makinelerini oy için kullanacak ve bunun karşılığında da onlara Duma'da UR listesinden sandalye kazanma imkanını sunacaktı.

Putin'in ilk iki dönemi boyunca ekonomideki bahar havası devam etti. Ekonomi 2003-2007 arasında yıllık %7 büyüdü. Emtia fiyatları da yükselmeye devam ederek 2007 yılında zirveye ulaştı. Bunların satışından elde edilen gelirle de, merkezi bütçe fazla vermeye başladı, bu da Kremlin'in kapsamlı sosyal programlar ile geniş halk kitlelerine kaynak aktarabilmesini sağladı (Reuter, 2017: 142). Federal hükümetin ulaştığı bu büyük imkanlar, devletin kapasitesini 1990larda hiç olmadığı kadar artırdı. Bu da bölgesel elitlerin daha da fazla Putin'e ve UR'ye yakınlaşmalarına neden oldu. Putin ise sahip olduğu yüksek popülarite ve ekonomik güce rağmen siyasal istikrar için hala bölgesel

elitlere ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle onun da UR'ye yatırım yapmada ve onun aracılığıyla elitleri devşirmekte çıkarı bulunuyordu (Konitzer & Wegren, 2006: 504). Zira ne kadar güçlü olursa olsun bir siyasal partinin 85 federe birimin her birinde başarılı olması mümkün değildi. Buralarda yerel elitlerin, klientel bağlar ile oluşturdukları *Politik Makineler* güçlüydü ve eğer parti yüksek bir oy oranına kavuşmak istiyorsa bu makineleri ele geçirmek zorundaydı. Bu makineler olmasa da Kremlin sahip olduğu ekonomik güç ile oy oranlarını artırabilirdi ancak hali hazırda iyi işleyen ve derin networklere sahip olan bu kurumları devşirmek seçim kazanma maliyetini daha da düşürecek. Putin ayrıca yerel elitlerin bölgelerinde sürdürdükleri "sosyal kontrol" işlevine de önem veriyor ve onların bu işlevi sayesinde daha düşük maliyetli bir yönetim icra edebiliyordu.

Putin'in hegemonik bir parti inşasındaki çıkarı bunlarken, elitlerin devşirilmedeki temel çıkarları da "siyasaya" ve "kaynaklara" erişmektir. Zira mevzuatta yapılan değişiklikler ile muhalefetin siyasa üretimindeki rolü azaltılmıştı. İlk olarak meclis tüzüğünde yapılan değişiklikler ile temsilcilerin bir parti grubuna dahil olmadan yasa önerisi vermesi zorlaştırıldı. Ayrıca tüm komisyon başkanları UR üyesi oldukları için herhangi bir yasa çıkarma girişimi için UR ile yakın ilişki kurmak zorunlu hale geldi. UR'nin gücü arttıkça meclis gündemine hangi konuların alınacağı da partinin grup toplantısında kararlaştırılır hale geldi. Bu da diğer parti üyelerinin tamamen sesinin kısılmasına neden oldu.

Kaynaklara erişim de muhalefet için imkansız hale getirilmiştir. Kremlin'in petrol gelirleri üzerinden geliştirdiği "ulusal projeler"den faydalanabilmenin veyahut bu projeler üzerinden siyasa üretilmenin yine en önemli şartı UR üyesi olmaktır. Merkezi bütçeden, federe birimlere sosyal kalkınma projeleri ve önemli altyapı inşaatları için gönderilen bu fonlara erişebilmek yerel elitler için yaşamsal önemdedir. Bu fonlar yerel yasama organında partinin hakim olduğu bir komisyon aracılığıyla denetlenmektedir. 2005 yılından itibaren de UR kendi "parti projelerini" geliştirmeye başladı. Federal bütçeden fonlanan ve sosyal harcamalar ile altyapı projelerini kapsayan bu projeler özellikle ulusaltı birimlerde büyük siyasi ve ekonomik rant imkanları yaratıyordu. Bu büyük ranta kavuşabilmenin en konforlu yolu da UR üyesi olmaktı (Reuter, 2017: 167-168).

Birleşik Rusya'ya devşirmek sadece kaynak ve siyasalara erişimi değil, aynı zamanda bu kaynaklara erişimdeki belirsizliği de azaltmaktadır. Zira parti üyesi olarak, parti disiplini içinde yaşayan ve kıdem kazanan elitler, parti grubunu daha rahat yönlendirebilir hale gelmektedir. Elitler bağımsız vekiller olarak, Moskova ile bireysel ilişkiler kurup dilediği siyasaya ve kaynağa erişebilir. Ancak bu süreç son derece belirsizdir. Parti üyesi olup, parti kademeleri içinde zamanla yükselmek ise bu kaynaklara erişimdeki belirsizliği azaltacaktır. Yine UR'ye katılmak ve parti basamaklarında sebatla ilerlemek, önemli siyasal pozisyonlara erişmek için de bir kariyer imkanı yaratmaktadır. Öyle ki, Federasyon Konseyine senatör

⁹ Putin'in yükselişi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için Bkz. Åslund, A. (2004). Russia's economic transformation under Putin. *Eurasian Geography and Economics*, 45(6), 397-420.

olarak atananlarının çoğunluğu partinin kıdemli Duma üyeleridir (Reuter, 2017: 171).

Elitlerin UR'ye üye olmasının bir diğer getirisi de, seçimlerde aday olma hakkını garanti altına alabilmeleridir. Açık bir demokraside seçimlerde aday olabilmeyenin önünde de jure ve de facto engel bulunmazken, bir melez rejim olan Rusya'da bu hakkın kullanımı rejimin tasarrufuna bırakılmıştır. Bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere rejim bağımsız adayların siyasete girmesine mani olmak için bir dizi düzenleme getirmiş ve bölgesel otoriteleri adayların kaydını almada yetkili kılmıştır. Bağımsız bir adayın, adaylığını tescil ettirebilmesi için imza toplaması ve bu imzaların da yetkili merci tarafından uygun bulunması gerekmektedir. Uygulamada bu imzayı toplamak zor olduğu gibi imzaları geçerli bir şekilde saydırmak daha da zordur (Kynev, 2008: 129). Muhafif bir partiden aday olmanın da önünde bir dizi engel vardır. Bunların başında da ülke çapında örgütlü olmak gelmektedir. Ancak UR üyesi bir aday imza toplamadığı gibi kayıt aşamasında da her hangi bir zorluk yaşamamaktadır.¹⁰

Bir hegemonik parti olarak UR, Kremlin için de birçok fayda sağlamaktadır. Parti öncelikle siyasi elitleri bir arada tutmakta ve aralarında koordinasyon kurarak, başka siyasi arayışlara yönelmelerine mani olmaktadır. Ayrıca yasama organlarından rejimin arzu ettiği siyasaların ivedi şekilde geçmesini sağlamak ve böylece yönetme maliyetini düşürmektedir. Siyasi atamaların yapılmasında da sadakat ve kıdem karneleri sağlayarak rejimin ödülleri etkin şekilde dağıtmasına imkan vermektedir. Son olarak başkanlık seçimlerinde (ki bilindiği üzere Putin başkanlık seçimlerine bağımsız olarak girmektedir) geniş örgüt ağı ve insan sermayesi ile rejimin adayı için destek sağlamaktadır.

Bu perspektiften partinin diğer partiler ve de ulusal yasama organları üzerindeki devşirme gücüne bakabiliriz. Birleşik Rusya'nın hegemonik güç olmasında ikna ve zımnî tehditlerin varlığı vakıyken, yasal yolların da bu süreçte etkili olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz üzere çıkarılan bir düzenleme ile partilerin her federal birimde 50 bin üyeye sahip olması zorunlu hale getirildi. Bu düzenlemenin partiler üzerindeki etkisi çarpıcıydı; 2005'te 35 olan siyasi parti sayısı, 2007'de 15'e, 2008'de 13'e ve 2009'da ise 6'ya düştü (Goloso, 2014: 277). Parti sayılarındaki bu düşüşün temel nedeni partilerin birleşme durumunda kalmalarıydı. Rusya'nın en eski partilerinden "Rusya'nın Çiftçi Partisi" (Agrarian Party of Russia), 2008 yılında UR ile birleşti. Piyasacı "Sağ Güçlerin Birlik Partisi" aynı yıl rejim taraftarı iki küçük parti ile birleşerek "Sağ Dava" partisini oluşturdu. Bu iki parti de bölgesel seçimlerde sınırlı düzeyde olsa da etkili olabilen partilerdi ve bunların rejim tarafından doğrudan ve dolaylı devşirilmesi UR'nin hegemonya gücünü artırdı.

Rejimin UR'yi hegemonik bir parti yapmasında büyük bir engeli vardı: Rusya Federasyonu Komünist Partisi (KPRF). Goloso,un (2014: 276) da belirttiği üzere rejimlerin en zor devşirebildiği partiler ideolojik olarak katı ve örgütsel

bağlılık olarak güçlü partilerdir. Ülkenin en köklü partisi olan KPRF de böyle bir parti olduğu için rejim onu doğrudan devşirmek yerine zayıflatmayı seçti. Bunun için önce 2003 yılında kamulaştırma programına sahip olan Rodina adlı (Anavatan) bir sağ ittifak oluşturuldu. Petrol gelirlerinin adil dağıtımını arzulayan bu partinin Putin tarafından komünist partinin oylarını almak için kurulduğu iddia edilecekti.¹¹ Parti 2003 seçimlerinde %9luk bir oy oranına ulaşacak ve Komünistlerin oyunu belirgin ölçüde düşürecekti. Kremlin ayrıca Rusya Emekliler Partisi (RPP) ve Hayatın Rusya Partisi (Russian Party of Life- RPZh) gibi küçük partileri de Komünist Parti karşısında destekleyerek, tabanının erimesini sağladı. 2006 yılında ise bu üç parti Adil Bir Rusya Partisi (A Just Russia) adı altında birleştiler. O günden beri rejimin sadık muhalefeti olarak görülen (partinin lideri Sergey Mironov, Putin'in yakın arkadaşıdır) bu parti şu an Duma'da Komünistlerden sonra üçüncü partidir. 1990'lardan beri varlığını sürdüren bir diğer parti de Liberal Demokrat Parti'dir (LDPR). Milliyetçi ve devletçi bir program benimseyen bu parti, ideolojik olarak katı ve örgütsel olarak güçlü olmadığı için birçok önemli ismini UR'ye kaptırmıştır. Parti günümüzde sadık bir muhalefet partisi olarak varlığını sürdürmekte ve seçimlerden genelde üçüncü parti olarak çıkmaktadır.

Birleşik Rusya doğrudan devşiremediği KPRF ve LDPR'yi, dolaylı olarak devşirmiştir. Goloso,va göre UR bu iki partiyi hacimsel olarak küçültüp, etkisizleştirmiş ve varlıklarına göz yummuştur. Göz yumulmasının da hegemonya inşasında pratik bir faydası vardır. Öncelikle bu etkisiz kurumsal muhalefet, toplumsal muhalefetin sistem karşıtı arayışlara gitmesine mani olmakta, ikinci olarak ise rejimin iç ve dış kamuoyundaki "demokratik" imajını pekiştirmektedir (Goloso, 2014: 282). Öyle ki, Reuter & Robertson (2015), bölgesel yasama organlarındaki komünist vekillerin, UR tarafından devşirilmesinin Komünist Parti'nin o bölgede daha az protesto düzenlemesine neden olduğunu tespit etmişlerdir.

1990lı yıllarda valiler kendilerini partiler üstü olarak tanımlamak için bir gayret gösteriyor ve seçimlere de kendi politik makineleri ile giriyorlardı. Bunun temel nedeni de Kremlin'in ulusal bir parti kurumundan duyduğu rahatsızlıktı. Ancak UR'nin kurulması ile valilerin bu steril konumları da sürdürülemez hale geldi. Putin'in dikey iktidar stratejisi valilerin iktidarlarını ancak UR'ye üye olarak sürdürebilmelerine cevaz veriyordu (Turovsky, 2014: 83). 2000lerin başında yürürlüğe giren ve valilerin üzerinde bir vesayet kurumu olarak çalışmaya başlayan "süper valilik" kurumu da bu süreci ivmelendirdi.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere 2004 yılında yapılan değişiklik ile Valilik seçimleri kaldırılmış ve yerine Başkanın önerdiği isimler arasından bölgesel yasama organının valiyi seçtiği bir sisteme geçilmişti. Ancak Putin mevcut tüm valileri görevden alıp, yerlerine yeni isimler önermek yerine güçlü politik makinelere yani kliental ağlara sahip olan valileri görevde tuttu ve onların UR'nin oy

¹⁰ 2007 seçimleri öncesinde Rusya Adalet Bakanlığı 32 partinin başvurusundan sadece 15'ini seçime girmek için uygun bulmuştur. Moskova Belediye başkanlığı seçimlerinde ise il seçim kurulu kırk bin imza toplayan muhalif Yabloko Partisi'nin topladığı imzaları sahte olduğu gerekçesi ile reddetmiştir. 2007 yılında yapılan bu yerel seçimlerde Putin'e muhalif olan partilerin 17 bölgedeki seçime girme başvuruları reddedilmiş ve sadece UR ile rejime sadık olan Adil Rusya ve Liberal Demokrat

Parti'nin başvurularında sıkıntı görülmemiştir. Bu konuda Bkz. "Russians to Vote, but Some Parties Lose in Advance"

<https://www.nytimes.com/2007/02/15/world/europe/15russia.html> (Erişim, 02.2022).

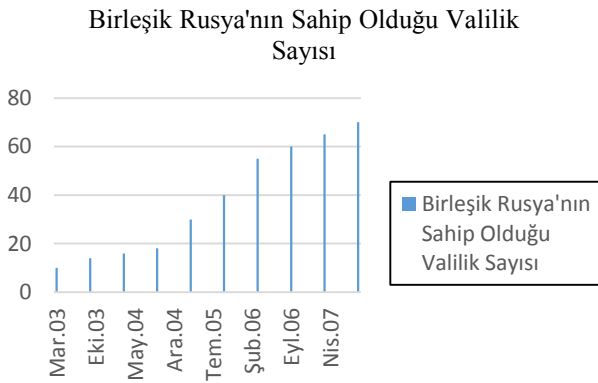
¹¹ Bu konuda Bkz. "Communists crushed in Putin's iron grip"

<https://www.theguardian.com/world/2003/dec/09/russia.nickpatonwalsh> (Erişim, 01.2022).

oranını artırmalarını umdu (Reuter, 2017: 144). Bunda da istediği sonuçları aldı, zira hem ulusal hem de bölgesel seçimlerde güçlü kliental bağlara sahip olan Valiler, UR için daha fazla oy kazandılar. Putin'in yerel elitler yerine kendisine bağlı zayıf valiler ile çalıştığı sınırlı sayıdaki federe birimde ise UR'nin oy kaybettiği görüldü. Tüm bu sürecin sonunda 2007 yılına gelindiğinde 85 valinin, 70'i UR üyesi olmuştu (Bkz. Tablo 3).

Putin'in devşirmek için seçtiği valilerde aradığı özellik devşirilmeye degecek kadar bölgelerinde güçlü olmalarıydı, yani zayıf olanlar Putin'e yanaşmış olsalar dahi devşirilmek için ideal isimler değildi. Ancak bölgedeki gücünü, Putin'e ve Kremlin'e karşı kullanma eğiliminde olan valiler ne kadar güçlü politik makinelere sahip olsalar da devşirmeye konu olamazlardı. Putin bu isimleri görevden almakta bir beis görmüyordu. Bu nedenle vali devşirilmesinde ince bir çizginin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 3. Birleşik Rusya'nın Yıllara Göre Valilik Seçimlerindeki Başarısı

2003 yılında ise bölgesel yasama organları seçim sisteminde değişikliğe gidildi. Önceden dar bölge çoğunlukçu seçim sistemi (tek adaylı seçim bölgeleri) yaygın bir uygulamayken, bu düzenleme ile temsilcilerin en az yarısının parti listelerinden (yani nispi seçim sistemi ile) seçilmesi zorunlu hale getirildi. Böylece bölgesel siyasetteki bağımsız adayların üstünlüğü azalırken, partilerin ama özellikle Kremlin'in işaret ettiği Birleşik Rusya Partisi'nin yükselişi başladı (Reuter, 2017: 127). UR, parti listesi ile seçilecek olan temsilcilerin hakim çoğunluğunu elde etse de, tek adaylı bölgelerde bu başarıyı sağlaması kolay olmadı. 2003-2005 arasında tek adaylı seçim bölgelerinde başarısı %50'lerde kaldı, zira bağımsız adaylar hala etkilerini sürdürmekteydiler. Ancak 2010'lara yaklaştıkça bağımsız siyasetçiler UR ile irtibatlı olmanın daha büyük ödülleri getirdiğini görerek, parti üyesi olmaya başladılar. Öyle ki, 2010 yılına gelindiğinde partinin tek adaylı seçim bölgelerindeki hakimiyeti %80'i geçmişti. Panov ve Ross da (2013: 395), 2007-2012 arasında yapılan bölgesel yasama organı seçimlerini inceledikleri çalışmalarında "bağımsız" vekillere odaklanmışlar ve tek adaylı bölgelerden seçilen 1740 temsilciden 126'sının bağımsız olduğunu ve bu 126 kişiden 74 tanesinin seçimden sonra UR'ye katıldıklarını tespit etmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, UR'nin hegemonyası sadece seçim sonuçlarından değil bağımsız siyasetçileri devşirmedeki performansından da takip edilebilmektedir. Tüm bu gelişmelere paralel olarak partinin bölgesel yasama organlarındaki hakimiyeti de 2010'da tamamlandı. Aynı yıl

parti 83 bölgesel parlamentodan, 82'sinde çoğunluğu elde etti (Bkz, Tablo 4 ve Tablo 5).

Tablo 4. 2003'den 2012'ye kadar yapılan Bölgesel Yasama Organı Seçimleri ve alınan Toplam Oy Oranları (Reuter, 2017)

Tarih*	Birleşik Rusya	CPRF (Rusya Komünist Partisi)	JR (Adil Bir Rusya)	LDPR (Liberal Demokratik Parti)
14 Oct. 2012	82.38	7.32	2.17	1.90
4 Dec. 2011	64.30	14.13	11.07	8.18
13 Mar. 2011	68.37	12.61	8.96	5.85
10 Oct. 2010	76.15	11.15	6.54	4.62
14 Mar. 2010	67.66	13.01	8.18	8.18
11 Oct. 2009	79.26	14.07	5.19	1.48
1 Mar. 2009	72.97	10.02	6.05	3.59
12 Oct. 2008	77.07	6.34	5.85	3.90
2 Dec 2007 - Mar. 2008	76.69	9.12	4.94	3.61
7 Dec. 2003 - 15 Apr. 2007	52.15	10.81	4.48	4.36

*85 Ulusalı birimin her birinin seçim tarihleri farklıdır.

UR her ne kadar ulusalı yasama organlarında hegemonik bir konuma sahip olsa da, işleyişte bu üstünlüğünü öne çıkarmamaya gayret etmektedir. Çoğu bölge meclisinde muhalefet ile gücü paylaşmayı ya da bir muhalefet partisini kendisine partner olarak seçerek onunla birlikte yönetmeyi tercih etmektedir. Bunu yaparken de, her ulusalı birimin kendine has politik iklimini dikkate almaktadır. UR'nin tek başına yönetmeyi, bu yolu seçmesinin birkaç nedeni mevcuttur. Öncelikle muhalefete iktidardan küçük paylar verip, onu nötralize etmek istemektedir; bu partiye dönük kamuoyu eleştirilerini de azaltmaktadır. İkinci olarak popüler olmayan siyasalarda sorumluluğu muhalefet ile paylaşmış olmaktadır. Son olarak da adil olmayan seçimlere meşruiyet kazandırmaktadır. Zira muhalefete, seçimden sonra verilen küçük ödümler, onların seçimlerdeki yolsuzlukları göz ardı etmelerine neden olmaktadır (Turovsky, 2014: 75).

Yerel yönetimler seçmene en yakın politik birim olmaları nedeniyle elde edilmeleri hayati önemde olan kurumlardır. UR de 2000lerin ortalarından itibaren hem belediye başkanlıklarında hem de il meclislerinde varlığını yoğun bir şekilde hissettirmeye başladı. Tablo 5'te de görülebileceği üzere parti 2012 yılında belediye başkanlıklarının %86'sını kontrol etmeyi başardı. Aynı tarihte çoğunluğu elde ettiği il meclislerinin oranı ise %92'ye ulaştı. Yerel yönetimlerdeki bu büyük başarı ile parti yereldeki hem maddi kaynaklarda hem de insan kaynaklarında tam hakimiyet kazandı. Bunun haricinde neredeyse tüm rektörlerin, devlet bürokrasisindeki önemli memurların birçoğunun parti üyesi oldukları da raporlanmaktadır. Yine ünlülerin ve başarılı sporcuların da sık sık parti platformlarında boy gösterdikleri görülmektedir.

Tablo 5. Birleşik Rusya'nın Ulusal ve Bölgesel Düzeyde 2008-2012 arasındaki Hegemonik Gücü (Reuter, 2017)

	Pozisyon Sayısı	UR'nin Sahip Olduğu Makam Sayısı	UR'nin Makam Sayısının, Toplam Makam Sayısına Oranı
Valilikler	83	78	94
Devlet Duması	450	314	70
Senatörler (Federasyon Konseyi)	166	125	75
Bölgesel Yasama Organı Başkanlıkları	83	83	100
UR'nin Çoğunluk Olduğu Bölgesel Yasama Organı	83	82	99
Şehir Belediye Başkanlıkları	221	191	86

Partinin hegemonik hale gelmesinde iş dünyasındaki elitleri devşirmesi de büyük ölçüde etkili oldu. 2003 yılından itibaren büyük sermaye tarafından fonlanmaya başlanan parti bunun karşılığında onların temsilcilerine Duma'da birer sandalye verdi (Yukos, Lukoil, Gazprom vs.). 2003-2006 arasında Rus Demiryollarının başkanı Vladimir Yakunin, ihracatçı Chemezov ve yatırımcı Kerimov gibi büyük iş insanları da partiye üye oldular (Reuter, 2017: 130). Bu dönemde partinin üst kurullarında da iş adamı derneklerinin başkanları görülmeye başlandı. Parti ayrıca birçok kampanyasını ve yerel örgütlenmesini güçlü iş adamlarına yaptırdı ve bunun karşılığında onlar için Duma'da bir sandalye verdi. İş adamlarının, çalışanları üzerindeki *patronaj* gücü düşünüldüğünde bu devşirme işleminin çarpan etkisi ile partinin gücünü toplumsal hayatın her veçhesine ulaştırdığını söyleyebiliriz.

Parti ulusal ve bölgesel tüm siyasi ve idari kurumu kontrolü altına alsa da uzun süre federal yürütme organına yönelmedi. Hem hükümet hem de başkanlık yönetimi partiler üstü kimliğini 2010'lara kadar sürdürdü. 2007 yılında hükümetin sadece üç ismi, başkanlık bürokrasisinin ise birkaç ismi UR üyesiydi. Parti ile yakın ilişki içinde bulunan tek yürütme kurumu başkanlık bürokrasisi içinde yer alan İç Politika Departmanı'ydı (DIP). Partiler, çıkar grupları ve seçimlerle ilgilenen bu departman ile parti arasında sık sık personel transferi olmaktadır (Reuter, 2017: 132). 2010'lardan sonra yürütme organındaki parti üyesi isimlerin sayısı artsa da, bu totalde %30'u geçmedi.

6. Sonuç

2001 yılında doğan, ekonomik büyümeye paralel şekilde gücünü artıran ve böylece bir "iktidar partisi" haline gelen Birleşik Rusya, 10 yıllık zaman dilimi içinde üç ardıl seçimden birinci parti olarak çıktı ve böylece hegemonik parti konumuna yükseldi. Hem Dumada, hem bölgesel yasama organlarında, hem de valilik makamlarında muhalefete karşı mutlak bir üstünlük sağlayan bu parti yerel elitlerin otonom hareket kabiliyetini azalttı ve kısa sürede onları devşirdi. Bu noktada diyebiliriz ki, Birleşik Rusya'nın devşirmek için seçtiği özneler bölgesel elitler ve de kurumsal muhalefet partileridir. Parti, elitleri doğrudan

devşirirken, muhalefet partilerini de sistem partisine dönüştürerek dolaylı şekilde devşirmektedir.

Muhalefetin devşirilmesinin yönetme maliyetlerini düşürdüğü bir hakikattir. Zira devşirilen muhalefet, toplumsal muhalefetin sistem dışı arayışlara yönelmesine mani olmaktadır. UR de, hem doğrudan hem de dolaylı devşirme faaliyetleri ile toplumsal muhalefeti sindirmiştir. Ayrıca bunu yaparak, uluslararası kamuoyu nezdinde de muhalefete saygı duyan demokratik bir imaj kazanabilmiştir. Devşirilme muhalif elitler için de önemli kazançlar sağlamıştır. Zira Partinin ulusal ve bölgesel yasama organlarındaki üstünlüğü muhalif siyasetçilerin rant ve siyasaya erişebilmek için UR'ye katılmalarını zorunlu kılmıştır. Partiye üye olan bu yerel elitler de, elde ettikleri fonlar ve ürettikleri siyasalar ile tekrar seçilebilme ve kliental ağlarını sürdürebilme imkanına erişmişlerdir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, UR muhalefeti kurumsal-yapısal (makam-siyasa) ve maddi teşvikler ile devşirmektedir

UR tarafından devşirilme ödüllere ve siyasalara erişimde imkan sağladığı gibi bu imkanlara erişimde alternatif yollara göre belirsizliği azaltmıştır. Çünkü elitler rejimin neopatrimonyal niteliğinden ötürü kişisel ilişkileri ile de siyasa ve kaynağa erişebilmektedir ancak parti kurumu kişisel ilişkilerdeki keyfiyet ve belirsizliğin yerine öngörülebilir rotalar yerleştirmiştir. Bu da elitler için hem maliyeti, hem de belirsizliği azaltan bir sonuç yaratmıştır. Öyle ki, UR tarafından devşirilmek ve parti kadroları içinde kıdem kazanmak, siyasi ve ekonomik makamlara gelebilmenin rotasını çizmiştir. Uygulamada da görüldüğü üzere devşirilme bölgesel yasama organlarından, valilik ve Duma'ya sıçramada; Duma'dan sonra Federal Konsey'de görev alabilmede birinci derecede etkili olmuştur.

Putin'in baş danışmanlarından olan ve de "Egemen Demokrasi" kavramını icat ederek, Putin'in siyasi hedeflerine bir terminoloji kazandıran Vladislav Surkov 2006 yılında yaptığı bir konuşmada Birleşik Rusya'nın varlık nedenini şu sözlerle ifade ediyordu: "Birleşik Rusya Partisi'nin görevi 2007 seçimlerini kazanmaktan ibaret değildir; partinin gelecek 10-15 yıla hakim olabilmesi için gereken her şeyi düşünmesi ve yapmasıdır".¹² Bu hedefin içinde bulunduğumuz şu yılda gerçekleşmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Putin inşa ettiği hegemonik parti ve onu güçlenmesine yarayan yasal değişiklikler ile öncelikle iktidar ağının dağılmasına mani oldu. Parti aracılığıyla hem güç bloğunun içindeki çatışmaları engelledi, hem de dışarıdan gelmesi muhtemel tehditleri bertaraf etti. Parti kurumunun ona en büyük katkısı hiç şüphesiz muhalif ve bölgesel elitlerin devşirilmesi idi. Hegemonik parti kurumu ve onun aracılığıyla yürütülen devşirme stratejisi Putin'i başkanlık makamından inse dahi siyasi hayatın içinde tuttu. Önce başbakanlık yaptı, sonrasında ise başkanlık makamını yeniden elde etti. 2012 yılında yeniden oturduğu başkanlık koltuğunda analistlere göre 2036 yılına kadar durması beklenen Putin bu güce hiç şüphesiz Birleşik Rusya ve onun devşirme stratejisi sayesinde kavuştu. Parti kurumuna sahip olmasaydı, başbakanlıktan sonra tekrar başkanlık makamına dönemez,

¹² "Surkov: In His Own Words"

<https://www.wsj.com/articles/SB116646992809753610> (Erişim, 02.2022)

anayasal görev süresini uzatamaz ve Yeltsin'in yaşadığı kriz gibi bir durumda siyasi hayatı sona erebilirdi.

Kaynakça

- Albrecht, H. (2005). How can opposition support authoritarianism? Lessons from Egypt. *Democratization*, 12(3), 378-397.
- Arriola, L. R. (2009). Patronage and political stability in Africa. *Comparative Political Studies*, 42(10), 1339-1362.
- Aslund, A. (2019). *Russia's Crony Capitalism*. London: Yale University Press.
- Alexander Baturo & Robert Elgie (2018) Why do authoritarian regimes adopt bicameralism? Cooptation, control, and masking controversial reforms, *Democratization*, 25:5, 919-937, DOI: 10.1080/13510347.2018.1444031
- Buckles, G. T. (2019). Internal opposition dynamics and restraints on authoritarian control. *British Journal of Political Science*, 49(3), 883-900.
- Brownlee, J. (2007). *Authoritarianism in an Age of Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzin, A. (2012). Election Legislation: How Elections Became Manageable. *Vedomosti*. June 8.
- Chaisty, P. (2013). The Federal Assembly and the power vertical. In *Routledge handbook of Russian politics and society* (pp. 102-111). London: Routledge.
- Everett, J. (2022). Russia in the Putin era—a case of bureaucratic authoritarianism?. *New Perspectives*, 2336825X211061488.
- Gandhi, J., & Przeworski, A. (2006). Cooperation, cooptation, and rebellion under dictatorships. *Economics & politics*, 18(1), 1-26.
- Gandhi, J., & Buckles, G. (2016, April). Opposition Unity and Cooptation in Hybrid Regimes. In Annual Midwest Political Science Association Conference, Chicago, IL (pp. 7-10).
- Geddes, B. (1999). What do we know about democratization after twenty years?. *Annual Review of Political Science*, 2(1), 115-144.
- Gel'man, V., & Ryzhenkov, S. (2011). Local regimes, sub-national governance and the 'power vertical' in contemporary Russia. *Europe-Asia Studies*, 63(3), 449-465.
- Gerschewski, J. (2013). The three pillars of stability: Legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes. *Democratization*, 20(1), 13-38.
- Golosov, G. V. (2011). The regional roots of electoral authoritarianism in Russia. *Europe-Asia Studies*, 63(4), 623-639.
- Golosov, G. V. (2014). Co-optation in the process of dominant party system building: The case of Russia. *East European Politics*, 30(2), 271-285.
- Guriev, S., & Treisman, D. (2015). How modern dictators survive: Cooptation, censorship, propaganda, and repression. *SSRN Electronic Journal*.
- Hale, H. E. (2010). Russia's Political Parties and their Substitutes. In White, Stephen (ed.) *Developments in Russian Politics*, 7, 81-98. North Carolina: Duke University Press.
- Hyde, M. (2001). Putin's federal reforms and their implications for presidential power in Russia. *Europe-Asia Studies*, 53(5), 719-743.
- Josua, M. (2016). Co-optation Reconsidered: Authoritarian Regime Legitimation Strategies in the Jordanian "Arab Spring." *Middle East Law and Governance*, 8(1), 32-56. doi:10.1163/18763375-00801001
- Konitzer, A., & Wegren, S. K. (2006). Federalism and political centralization in the Russian Federation: United Russia as the party of power. *Publius: The journal of federalism*, 36(4), 503-522.
- Kynev, A. (2008). Electoral reforms and democratization: Russian regional elections 2003-2006. In *Federalism and Local Politics in Russia* (pp. 120-149). Routledge.
- Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. London. Cambridge University Press.
- Magaloni, B. (2006). *Voting for autocracy: Hegemonic party survival and its demise in Mexico*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magaloni, B. (2008). Credible power-sharing and the longevity of authoritarian rule. *Comparative Political Studies*, 41(4-5), 715-741.
- McFaul, M., & Stoner-Weiss, K. (2010). Elections and voters. In White, Stephen (ed.) *Developments in Russian Politics*, 7, 62-80. North Carolina: Duke University Press.
- Nandong, G. T. (2020). Cooptation or Repression: A Dynamic Model of Opposition Politics Under Dictatorships. *Draft Paper*, Princeton University (pp.1-38). https://tchakountenandong.princeton.edu/sites/default/files/tchakountenandong/files/opposition_politics.pdf
- Oğuz, M. C. (2021). Rekabetçi Otoriter Rejimlerde Ulusal Seçimlerin ve Ulusal Siyasetin Önemi: Meksika'dan PAN Örneği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(1), 135-155.
- Panov, P., & Ross, C. (2013). Patterns of electoral contestation in Russian regional assemblies: Between "competitive" and "hegemonic" authoritarianism. *Demokratizatsiya*, 21(3), 369.
- Reuter, O. J., & Remington, T. F. (2009). Dominant party regimes and the commitment problem: The case of United Russia. *Comparative Political Studies*, 42(4), 501-526.
- Reuter, O. J. (2011). United Russia and the 2011 elections. *Russian Analytical Digest*, 102(2), 6.
- Reuter, O. J., & Robertson, G. B. (2015). Legislatures, cooptation, and social protest in contemporary authoritarian regimes. *The Journal of Politics*, 77(1), 235-248.
- Reuter, O. J. (2017). *The origins of dominant parties: Building authoritarian institutions in post-Soviet Russia*. London. Cambridge University Press.
- Roberts, T. (2017). Under What Conditions Does Co-optation Deter Violent Overthrow?. <http://www.scp.i.politicaldata.org/SCPIXII/Roberts.pdf>
- Robinson, N. (2017). Russian neo-patrimonialism and Putin's 'cultural turn'. *Europe-Asia Studies*, 69(2), 348-366.
- Ross, C. (2010). From constitutional to political asymmetry: Crafting authoritarian regimes in Russia's regions and republics. In *Federalism and democratisation in Russia* (pp. 157-171). Manchester University Press.
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Sharafutdinova, G. (2010). *Political consequences of crony capitalism inside Russia*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Svolik, M. W. (2012). *The politics of authoritarian rule*. New York: Cambridge University Press.
- Teague, E. (2014). Russia's Return to the Direct Election of Governors: Re-Shaping the Power Vertical?. *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 3(1), 37-57.
- Turovsky, R. (2014). Opposition parties in hybrid regimes: between repression and co-optation: The case of Russia's regions. *Perspectives on European politics and society*, 15(1), 68-87.

Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinde Rüzgâr Gücü ve Danimarka Örneği

Wind Power in Turkey's Potential Renewable Energy and The Danish Model

Arda ÖZKAN^a, Yeter DEMİR USLU^b, Erman GEDİKLİ^c

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	29 Nisan 2022
Kabul	26 Ağustos 2022
Yayın	10 Ekim 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Yenilenebilir Enerji,
Rüzgâr Enerjisi,
Danimarka,
Türkiye.

ÖZ

Türkiye, Avrupa'nın yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek devletleri arasında yer almasına ve enerji rezervleri açısından zengin olmasına rağmen, bu rezervleri tam kapasite ile kullanmayı sağlayacak bir teknoloji seviyesine ulaşamamıştır. Bu durum, sadece Türkiye açısından değil, dünya devletleri açısından da önem arz etmektedir. Dünyada özellikle de gelişmiş devletlerde temel bir enerji kaynağı olarak yenilenebilir enerji türleri üzerinde önemli çalışmalar yürütülmektedir. Bu gelişmiş devletlerden biri, rüzgâr enerjisi konusunda bilgi birikimine ve ileri teknolojiye sahip ülke olarak bilinen Danimarka'dır. Bu ülke, elektrik enerjisinin %48'ini 2020 yılı itibarıyla rüzgâr enerjisinden elde etmektedir. 2050 yılında ise enerjisinin tamamını yenilenebilir enerjiden elde etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin de rüzgâr enerjisi potansiyelinin yüksek olması nedeniyle, Danimarka ile iş birliği çerçevesinde kurulacak rüzgâr enerjisi santralleriyle elektrik tüketiminin önemli bir kısmını rüzgâr kaynağından karşılayan bir ülke olacağı öngörülebilir. Bu çalışmada, Türkiye'nin mevcut yenilenebilir enerji potansiyelinin önemine vurgu yapılarak, Danimarka'da rüzgâr enerjisi ile ilgili düzenlemelerin Türkiye'de de uygulanabilirliği incelenmiştir. Bu kapsamda, yenilenebilir enerji sektöründe rüzgâr enerjisine ilişkin kuramsal bilgi birikiminin somutlaştırılması ve Danimarka örneğinin incelenmesi sonucu elde edilen verilerle Türkiye'de mevcut ve potansiyel durumlar için öngörüler oluşturulması hedeflenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	29 April 2022
Accepted	26 August 2022
Available Online	10 October 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Renewable Energy,
Wind Energy,
Denmark,
Turkey.

ABSTRACT

Turkey is a rich country in terms of energy reserves and it is one of the high potential countries for renewable energy in Europe, but it has not reached the full-capacity usage level of these sources technologically yet. These issues have great importance not only for Turkey but also for the rest of the world. Many comprehensive studies on the usage of renewable energy sources as the basic resource are in progress all over the world, especially in developed countries. One of these is Denmark known for having advanced technology and knowledge on the wind power issue. Denmark which obtains 48% (2020) of its electric energy from wind power, aims to obtain all of its energy needs from renewable energy sources by 2050. We can say that Turkey's potential for wind power will reach the condition of an electric energy-producing country through wind power plants established in cooperation with Denmark. In this article it will be examined the applicability of Denmark's wind power system in Turkey considering the importance of Turkey's potential for wind power. Within this scope, it is aimed that embodying the knowledge regarding the wind power system and performing better studies in line with the experiences gained from Denmark. In this context, we targeted to find inferences and potential situations, in Turkey, pointing out theoretical knowledge on wind energy in renewable energies in the direction of detailed analysis of the Danish case in technical terms.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, Ankara, E-Posta: ardaozkan83@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6369-0748

^b Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, E-Posta: yuslu@medipol.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8529-6466

^c Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, E-Posta: egedikli@medipol.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5508-194X

△ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

The phenomenon of energy has become a compulsory consumption element of socio-economic life as well as industrialization today. Since energy is considered, one of the important inputs of other sectors of economies, governments need to create strategic energy policies. In addition to the limited use of fossil fuels since the Industrial Revolution and the increasing prices, the irreparable damage to the environment has increased scientific studies and sensitivities on this subject. As it is known, to prevent the climate change crisis caused by the global warming, the consumption of fossil fuels should be minimized and the energy infrastructure should be forced to consume renewable energy resources. Renewable energy sources constitute the most important resources for a sustainable economy and environmental area.

Energy, especially sustainable electrical energy, is a driving force for developing countries' economic development and social improvement. The use of energy resources within the framework of sustainable development purposes for the welfare of all humanity by evaluation together with environmental awareness has also found its place in various agreements created in the international arena. Today, the phenomenon of a liveable and sustainable world is at the top of the agenda of humanity. One of the reasons for the increase in the investments of states in renewable energy sources is the policies aimed at ensuring the security and sustainability of the energy supply. The use of renewable energy sources on behalf of all humanity is of vital importance to secure both the present and the future.

Wind energy, which is among the renewable energy sources, is an alternative energy type that is preferred and popular with its widespread use. The advantages of the wind energy source, which is increasingly used in the world, can be listed as follows. Wind turbines do not emit toxic gases because they use the wind as fuel. Since wind farms use only 1% of their land, it is possible to use the remaining areas for agricultural activities. Wind farms, hydraulic, thermal, etc. reached a level that could compete economically with power plants thanks to the development of technology and widespread use. The rate of foreign dependency on wind farms is also low. The energy consumed during the establishment phase of wind turbines can be produced in a short period of 3 months. In addition to all these positive contributions, we can list the disadvantages of wind energy as follows. Since energy production is dependent on wind, energy loss may occur with wind shear or decrease. Since it is a large rotating machine, it can cause bird deaths in the environment. The roughness of the area where the wind turbines will be installed or its proximity to the protected areas can also be a problem. In addition, the sound intensity generated by wind turbines can be reflected in the environment as noise. Wind turbines can also scatter electromagnetic waves if installed between a radio-TV or microwave transmitter and receiver.

When the advantages and disadvantages are evaluated together, it is understood that the advantages of wind energy are far more, and the disadvantages can be reduced by taking necessary precautions. Compared to the environmental damage caused by fossil resources to the world, the negative impact of wind energy is negligible.

Wind energy, one of the renewable energy types, is used as the main energy source in the world, especially in developed countries. One of these developed countries is Denmark, which has a lot of knowledge and advanced technology in wind energy. Denmark obtains about half of its electrical energy from wind energy. Having been producing wind power for over a century, Denmark is also a pioneer in the production of wind turbines. The Off-Shore wind power plant capacity of Denmark, as a state with the highest weight of wind energy in electricity production in the world, ranks first. The country, which has been implementing a fixed price guarantee incentive for energy since 1993, is considered to practice the example among EU member states with this support mechanism system.

Policy-makers in a state need to create an ecosystem-based mechanism to effectively carry out the transformation in energy production and consumption. To develop the renewable energy resources investments of the countries, not only the financial support but also the education, legal, and production infrastructure should be designed in a way that supports the developments in this field. When evaluated from a holistic perspective, the fact that Denmark is one of the world's leading states in wind energy, from component production to educational opportunities, is an important factor in considering it as a model country to make inferences for Turkey. Technical analyses conducted in the past have reported that the calculated wind speeds in Turkey have a significant potential to meet the increasing energy demand.

Turkey needs to benefit more from wind energy to ensure the sustainability of energy resources and alleviate the burden of energy costs on the economy. Turkey, which is quite poor in terms of fossil fuel resources, is among the best states in Europe in terms of the potential power of renewable energy resources. However, Turkey has a long way to go in the use of these energy resources. Natural gas, which is much more environmentally friendly than other fossil sources in terms of damage to the environment, is found in limited quantities on earth. However, the costs of natural gas that Turkey meets by importing in the next half-century will be higher than the current level. In this respect, the replacement of natural gas-based energy systems by Denmark, especially at the point of reducing external dependency, with systems connected to renewable energy sources can constitute an important model for Turkey's strategies for energy supply security.

Turkey has great potential in terms of renewable energy types such as solar, wind, hydraulic, biomass, and geothermal. Contrary to these, Turkey does not have rich mineral reserves such as oil, natural gas, coal, lignite, and asphaltite. Increasing and high costs of imported energy production and consumption lead Turkey to renewable and especially domestic energy sources in energy investments. While strategies for the establishment of new and more wind power plants are dominant in Turkey, there are projects, supports, and incentives in Denmark that support especially Off-Shore wind power plants to be built on the sea, as well as saving measures. The lack of extra support for Off-Shore wind power plants in Turkey and the fact that all existing power plants are located On-Shore can be shown as deficiencies in this area. In this context, Turkey needs to revise its savings and energy strategies in a way that covers

all the stakeholders of the country's energy consumption in line with the savings measures implemented by Denmark. It needs to do more cooperate about energy efficiency, make more efforts within the scope of innovation and new technologies, and increase incentives, which are low compared to other European countries.

It is predicted that this study, which focuses on wind energy, one of the renewable energy sources, and takes Denmark, which has a significant experience, as a model, will contribute to the prominence of wind energy in Turkey's renewable energy resources. However, this study will also appeal to practitioners in the field by emphasizing the theoretical knowledge in the field of renewable energy and emphasizing Denmark's knowledge and experience. As a matter of fact, this study examines the applicability of Denmark's achievements in the field of the wind energy sector to Turkey which has a significant renewable energy potential in terms of wind energy. Considering the limitations of the study, there was not enough research in the context of the literature. Still, the good practices of Denmark in the field of wind energy serve as a model for Turkey. Additionally, the importance and actuality of the issue make this study original, since it is informative for other states that take wind energy into their agenda.

1. Giriş

Enerji olgusu, günümüzde ekonomik ve sosyal yaşamın zorunlu bir tüketim unsuru olmuştur. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar kullanımı devam eden fosil yakıtların sınırlı olması ve fiyatlarının gün geçtikçe artmasının yanı sıra çevreye verdiği zararların telafi edilemez boyutlara ulaşması, konu ile ilgili bilimsel çalışmaları ve hassasiyetleri artırmıştır. Bu kapsamda, yenilenebilir enerji kaynakları, hem sürdürülebilir bir ekonomi modeli hem de çevresel güvenliğin sağlanması bakımından enerji piyasasında en önemli gündem maddesi olmaya başlamıştır.

Enerji sektörü, ülke ekonomisinin tüm sektörlerinin en önemli girdilerden biri olarak sayılmaktadır. Bu nedenle, devletlerden sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşabilmeleri adına istikrarlı ve rasyonel enerji politikalarını oluşturması beklenmektedir. Enerjinin arz güvenliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik politikaların oluşturulması, yenilenebilir enerji yatırımlarının artmasına işaret etmektedir. Son yıllarda devletlerin destek sağlamasıyla yenilenebilir enerji teknolojisine yapılan yatırımlarda artışlar gözlenmektedir. Bu kapsamda, esasen pahalı olan ve ileri teknoloji gerektiren yenilenebilir enerji yatırımlarının kullanımı yaygınlaşmaya ve maliyetleri de azalmaya başlamıştır (Karagöl ve Kavaz, 2017:12).

Yenilenebilir enerji kaynakları arasında bulunan rüzgâr enerjisi de tercih edilen ve yaygın kullanımıyla popüler olan alternatif bir enerji türüdür. Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanma konusunda girişimlerde bulunan Türkiye'de ise 2005 yılında yürürlüğe giren Yenilenebilir Enerji Kanunu ile rüzgâr enerjisi gücü hızlı bir gelişme göstermiştir. Öyle ki, hesaplanan rüzgâr hızının artan enerji talebini karşılayacak kadar önemli bir potansiyel taşıdığını yapılan teknik değerlendirmeler raporlamıştır (Koçaslan, 2010). Enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması ve enerji maliyetlerinin ekonomi üzerinde

oluşturduğu yükün hafifletilebilmesi için rüzgâr enerjisinden daha fazla faydalanılması gerekmektedir.

Türkiye'deki enerji kaynaklarına genel olarak baktığımızda, yenilenebilir ve fosil enerji kaynakları olarak iki temel başlık çerçevesinde inceleyebiliriz. Türkiye, güneş, rüzgâr, hidrolik, biyo-kütle ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji türleri bakımından büyük bir potansiyele sahiptir. Bunların aksine petrol, doğalgaz, maden kömürü, linyit, asfaltit gibi maden türleri açısından zengin rezervler bulunmamaktadır. İthal kaynaklı enerji üretiminin ve tüketiminin artan ve yüksek maliyetleri, Türkiye'yi enerji yatırımlarında yenilenebilir, temiz ve özellikle yerli enerji kaynaklarına yönlendirmektedir (Yılmaz, 2012:38-46). Nitekim, dolar kurunda yaşanan dalgalanmalar, küresel politik ortam ve toplumsal olaylar devletlerin enerji arz güvenliği olumsuz yönde etkilemektedir.

Fosil yakıt kaynakları açısından fakir durumda olan Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyel gücü bakımından Avrupa'nın en iyi devletleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin enerji tüketiminin enerji kaynaklarına göre dağılımı sırasıyla doğalgaz, kömür, petrol, hidroelektrik enerji ve diğer yenilenebilir enerji türleridir. Fosil yakıtların çok yakın gelecekte tükenecek olması nedeniyle, Türkiye'nin bu kaynaklar üzerinde herhangi bir enerji planlaması yapmaması normaldir. Ancak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında alması gereken uzun bir yol bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artması, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasına da büyük katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin cari açık verilerinin büyük bir kısmını, enerji ihtiyacının karşılanmasına ilişkin yapılan ithalat kalemleri oluşturmaktadır (Koç ve Kaya, 2015:40-46).

Bu çalışmada, yenilenebilir enerji kaynaklarından sadece rüzgâr enerjisine odaklanılmış ve önemli tecrübeye sahip olan Danimarka model olarak alınmıştır. Bilindiği gibi, bir ülkedeki karar alıcıların enerji üretimi ve tüketimi hususundaki dönüşümün efektif bir şekilde yürütülebilmesi adına ekosistem tabanlı bir mekanizma oluşturması önem taşımaktadır. Ülkelerin yenilenebilir enerji kaynakları yatırımlarının geliştirilmesi amacıyla sadece maddi desteklerin değil, fakat aynı zamanda eğitim, hukuksal ve üretim altyapısının bu alandaki gelişmeleri destekleyen bir biçimde tasarlanması gerekmektedir. Enerji piyasasında yaşanan gelişmeler bütüncül bir perspektifle değerlendirildiğinde, Danimarka'nın rüzgâr enerjisi konusunda parça üretiminden eğitim olanaklarına kadar dünyanın öncü ülkelerinden biri olması, Türkiye açısından birtakım çıkarımlarda bulunabilmek için model ülke olarak alınmasında önemli bir etken olmuştur.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgâr enerjisine dikkat çekilen ve önemli bir tecrübeye sahip olan Danimarka'nın örnek alındığı bu çalışmanın, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarında rüzgâr enerjisinin daha çok ön plana çıkmasına katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, bu çalışma yenilenebilir enerji alanına ilişkin kuramsal bilgi birikiminin somutlaştırılması ve Danimarka'nın sahip olduğu bilgileri ve deneyimleri vurgulamak suretiyle sahadaki uygulayıcılara da hitap etmektedir. Nitekim, bu çalışmada, Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyelindeki önemi rüzgâr enerjisi özelinde dikkate alınarak Danimarka'daki gelişmelerin Türkiye'de uygulanabilirliği incelenmiştir. Literatürde bu

konuda yeterli sayıda araştırmaya rastlanmaması, Danimarka'nın rüzgâr enerjisi konusundaki iyi uygulama örneklerinin sadece Türkiye açısından model alınması noktasında değil, aynı zamanda rüzgâr enerjisi gücünü gündemine alan diğer devletler açısından da bilgilendirici niteliğinin olması, çalışmanın özgünlüğü bakımından önemli bir husustur.

2. Yenilenebilir Enerji Sektöründe Rüzgâr Enerjisinin Önemi

1973 yılında yaşanan petrol krizinin ardından gündeme gelen enerji güvenliği ve kaynaklarının çeşitlendirilmesi konularıyla beraber, dünya enerji piyasasında yeni enerji kaynakları kendine yer edinmeye başlamıştır (Çukurçayır ve Sağır, 2008:272). Çevresel farkındalığın oluşması, yenilenemeyen fosil yakıtların tüketimlerinin ekosistemler üzerinde yerel, bölgesel ve küresel düzeyde çevresel zararlarının anlaşılması, gezegeni kirletmeyen ve temiz enerji kaynaklarının destek görmesine neden olmuştur (Büyükmihçi, 2003: 15). 1990'lı yıllarda ise yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artmış ve teknolojisi ilerlemiştir. Fosil yakıtların ise çevreye zararlarının fark edilmesiyle birlikte, çevreyi kirletmeyen yeni enerji kaynakları kullanılmaya başlanmıştır (Seydioğulları, 2013:20).

Güneş, rüzgâr, jeotermal, hidrolik, dalga ve biyo-kütle enerjisinden oluşan alternatif enerji kaynakları, yenilenebilir olması, tükenmemesi, çevreyi bugünkü imkanlar dahilinde az kirletmesi ve daha da önemlisi güvenli olması gibi özellikleriyle fosil kaynaklardan farklı özellikler taşımaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları, genellikle ülke sınırları içinde bulunmaktadır. Yakıt yönünden herhangi bir tehlike oluşturmamasının yanı sıra terörist saldırılar gibi dış etkenlere karşı daha iyi korunabilmektedir. Acil enerji ihtiyacı olan bölgelere hızlı bir şekilde götürülebilir olması, yeni elektrik santralleri ya da enerji hatlarının kurulması için zaman kazandırabilir olması ve yatırım risklerini azaltması diğer tercih sebepleri olarak sıralanabilir. Yenilenebilir enerji kaynakları, enerji temininin de ötesinde örneğin medya kanallarıyla ve eğitim yoluyla toplumsal bilinçlenmenin de bir aracı olarak değerlendirilebilir.

Sürdürülebilir ve temiz olmaları, doğada süreklilik arz ederek yenilenebilir olmaları ve sera gazı salınımını azaltarak çevreye zarar vermemeleri, yenilenebilir enerji kaynaklarının önemli özelliklerindedir. Küresel enerji arzının tamamına yakınının 2050 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynağından sağlanabileceğini vurgulayan Dünya Koruma Vakfı'nın (WWF) hazırladığı "Enerji Raporu: 2050 yılında %100 Yenilenebilir Enerji" bu noktada dikkat çekmektedir (WWF, 2011). Ekonomik, toplumsal, hukuksal ve teknik anlamda oluşturulacak evrensel dönüşümler ve alınacak önlemlerle beraber yenilenebilir enerjinin gelecekte fosil rezervlerin yerine kullanılması mümkün olacaktır. Bunu gerçekleştirmek adına hem devletler hem sivil toplum kuruluşları hem de vatandaşlara önemli görevler düşmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgâr enerjisi kaynağına baktığımızda ise, rüzgâr enerjisi doğada serbest ve bol bulunan, güvenilir, sürekli ve temiz bir enerji kaynağıdır. Bunlarla birlikte, rüzgâr enerjisi gücü, mekan ve zaman, topografik koşullar ve hava olaylarına göre

değişiklikler göstermektedir. Bilindiği gibi, rüzgâr, güneşin atmosferi ve yeryüzünü her yerde ve aynı derecede ısıtmamasından kaynaklı sıcaklık ve basınç farkları sonucunda oluşmaktadır. Bu noktada, rüzgâr enerjisini üretme potansiyelinin farklı devletlerde farklı değişimler gösterdiğini de söylemek yanlış olmayacaktır.

Rüzgâr enerjisi, düşey ve yatay eksenli rüzgâr türbinleri vasıtasıyla mekanik enerjiye dönüştürülmektedir. Genellikle elektrik üretmek için rüzgâr enerjisinden yararlanılmaktadır (Çukurçayır ve Sağır, 2008:264). Dünyada giderek kullanımı yaygınlaşan rüzgâr enerjisinin avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kahraman, Özceyhan ve Çerçi, 2003:179):

- Yakıt olarak rüzgârı kullandıklarından rüzgâr türbinleri zehirli gaz salınımı yapmazlar.
 - Rüzgâr çiftlikleri buldukları arazinin sadece %1'lik bölümünü kullandıkları için kalan alanların tarımsal faaliyetlerde kullanılması mümkündür.
 - Rüzgâr çiftlikleri, teknolojinin gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla hidrolik, termik, vb. santrallerle ekonomik anlamda rekabet edecek seviyeye ulaşmıştır.
 - Rüzgâr çiftliklerinde dışa bağımlılık oranı çok azdır.
 - Rüzgâr türbinlerinin kuruluş aşamasında harcanan enerji 3 ay gibi kısa bir sürede üretilmektedir.
- Bütün bu avantajlarının yanında rüzgâr enerjisinin bazı dezavantajları da bulunmaktadır (Dereli, 2001; DPT, 2001):

- Enerji üretim işlemi, rüzgâra bağımlı bir iş olduğu için rüzgâr kesilmesi veya azalması ile enerji kaybı oluşabilmektedir.
 - Rüzgâr türbini, büyük döner bir makine olmasından dolayı yakın çevrede kuşların ölmesine neden olabilmektedir.
 - Rüzgâr türbinlerinin kurulacağı alanın sit alanlarına veya engebeli bir araziye yakınlığı sorun teşkil edebilmektedir.
 - Rüzgâr türbinlerinin ortaya çıkardığı ses şiddeti çevreye gürültü olarak yayılabilmektedir.
 - Rüzgâr türbinleri radyo, televizyon veya mikrodalga iletilicileri ve alıcıları arasına kurulduysa, elektromanyetik dalgayı dağıtabilmektedir.
- Avantajları dezavantajları ile birlikte değerlendirildiğinde, rüzgâr enerjisinin artı niteliklerinin fazla olduğu ve eksilerinin de gerekli önlemler alınarak azaltılabileceği kanısındayız. Fosil kaynakların dünyaya verdiği çevresel zararlarla karşılaştırıldığında, rüzgâr enerjisinin oluşturduğu olumsuz etkiler önemsenmeyecek kadar azdır.

Son zamanlarda gelişen teknolojilerle rüzgâr türbinlerinin düşük maliyetli, daha verimli ve güvenli bir mekanizmaya sahip olmaları sağlanmıştır. 50-100 KW'lık küçük ve orta ölçekli türbinler, artık 1 MW ve daha üst seviyelere ulaşmışlardır. Teknolojik gelişmelerle birlikte, rüzgâr türbinlerinin güç kapasitesi 8MW'a ve kanat çapı 164 m'ye erişmiştir. Ayrıca, rüzgâr çiftlikleri de ulusal ve uluslararası elektrik sistemleri ile bütünleşebilecek kapasiteye ulaşmıştır (Şenel ve Koç, 2015:48).

3. Dünyada Rüzgâr Enerjisi ve Danimarka

Dünyada rüzgâr enerji sanayisi son yıllarda bir hayli gelişmiş ve bu alanda rekabet artmıştır. Devletler arasındaki rekabet arttıkça hem rüzgâr enerjisi santral kurulum maliyetleri eskiye oranla azalmış hem de yeni teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. Rüzgâr enerji sanayisinde

yaşanan bu gelişmeler, rüzgâr gücünden üretilen elektriğin maliyetini düşürmüş ve yenilenebilir enerji kaynaklarını hidrokarbon kaynaklı fosil yakıtlarla rekabet edebilir bir düzeye çıkarmıştır (REN21, 2014).

Dünyadaki enerji rezervlerinin durumu dikkate alındığında, rüzgâr enerjisi gücünden yararlanmanın hem enerji güvenliği hem de çevresel güvenlik açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, istatistikler, dünyada mevcut enerji rezervlerinin tükenme zamanının yaklaşık olarak petrol için 40 yıl, doğalgaz için 60 yıl, kömür için 200 yıl olduğunu göstermektedir. Enerji piyasası, fosil kaynakların yakın gelecekte tükenerek olması, istikrarlı olmayan ve sürekli artan fiyatlar ile fosil enerji kaynaklarının teminindeki sorunlardan dolayı zaman zaman zora girebilmektedir. Rüzgâr enerjisi sektöründe ise bu verinin sonsuz olduğunu söylemek mümkündür (Dereli, 2001; Güler, 2009: 473).

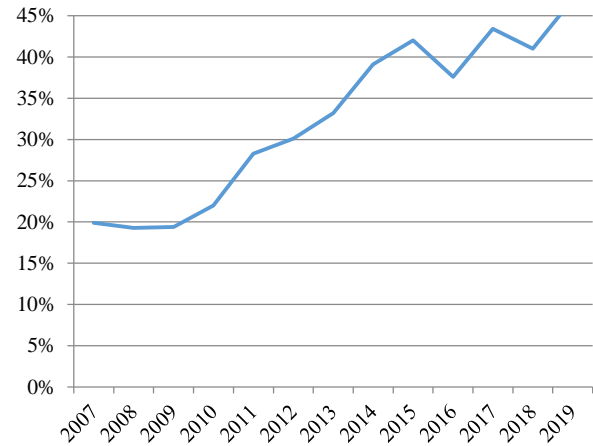
Rüzgâr enerjisinden elektrik üretimi konusunda ABD, Çin, Almanya, İspanya ve Hindistan öncü ülkelerdir (Korukçu ve Kılıç, 2011:19-20). Yaklaşık yüz yıldır rüzgâr enerjisi üretim deneyimi olan Danimarka da, bu konuda hem bilgi birikimi hem de teknolojik ilerleme bakımından öncü devletlerden biridir. Danimarka rüzgâr türbinleri üretiminde de öncüdür. Danimarka menşeli *Vestas*, dünyada mevcut rüzgâr enerjisi kapasitesinde %16,7'lik oranla 1. sırada bulunmaktadır (Hill, 2018).

Rüzgâr gücünün enerjiye çevrilerek elektrik üretilmesi Danimarka'da ilk olarak 1891 yılında gerçekleştirilmiştir. Rüzgâr teknolojisi, bu yıllardan itibaren adım adım gelişme sürecine girmiştir (Erdoğan, 2009: 1364). 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan türbin tasarımı geçmişle rüzgâr enerjisi, fosil yakıtlardan elektrik üretimini dengelemek amacıyla Danimarka'nın önemli bir teknolojik seçeneği olmuştur (Heymann, 1998). Danimarka hükümeti ülke genelinde rüzgâr yatırımlarını teşvik etmek için çeşitli politikalar uygulamıştır. Sürdürülebilir politika hedeflerinin bir sonucu olarak Danimarka, 1980'ler ve 1990'larda hem türbin tasarımında hem de kurulu rüzgâr kapasitesinde liderliği üstlenmiş ve dünyadaki en modern rüzgâr endüstrilerinden birine sahip olmuştur (Cook ve Lawel, 2019:4). Danimarka 1991 yılında önce 5 MW, daha sonra 11 tane 450 KW gücünde türbin inşa ederek, *Vindeby* ismini taşıyan ilk deniz aşırı rüzgâr santralini kurmuş ve bu sektörde bir ilki gerçekleştirmiştir. Rüzgâr enerjisinde geline bu noktada Danimarka, deneme amaçlı çeşitli projeler ile devam etmiş, 160-165 MW gücündeki *Nysted* ve *Horns Rev 1* isimli iki dev proje 2002 ve 2003 yıllarında peşpeşe faaliyete başlamıştır (Şahin, 2020:55).

1973 yılında yaşanan petrol krizinden önce Danimarka önemli ölçüde petrol ithalatı yapmaktaydı. Söz konusu krizden sonra dünyada enerji tasarrufu seferberliği başlamış ve yeni enerji politikaları aranmaya başlanmıştır. Petrol krizi sonrasında birçok devlet enerji tasarrufu ile ilgili çalışmalar yürütmüş, ancak birçoğu bu çalışmalarını yarıda bırakmıştır. Danimarka ise edinmiş olduğu tecrübenin yanı sıra enerji konusunda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen bir ülke haline gelmiştir. Ülkenin son yıllarda gereksinim duyduğu enerjinin yarısını yenilenebilir enerji kaynaklarından tedarik etmeyi hedefleyen politikaları, 2020 yılında elektrik tüketiminin %48'ini rüzgâr enerjisinden sağlayarak büyük başarıya ulaşmıştır. Dünyada elektrik üretiminde rüzgâr gücü ağırlığının en fazla olduğu

Danimarka'nın Off-Shore (deniz aşırı) rüzgâr enerjisi santral kapasitesi ilk sıralarda gelmektedir. 1993 yılından itibaren enerji konusunda sabit fiyat garantisi teşviki uygulayan Danimarka, bu teşvik sistemiyle AB üyesi devletler arasında en iyi uygulama örneğine sahip ülke olarak kabul edilmektedir (Ayanoğlu, 2013).

2017 yılında Avrupa'da kurulan rüzgâr enerjisi gücü 16,8 GW'tır. Bu kurulu gücün 15,6 GW'ı AB'ye üye ülkelerin sınırları içerisinde yer almaktadır. 2017 yılı verilerine göre, AB üye ülkelerinin toplam elektrik tüketiminin (2,906 TWh) %11,6'sı (336 TWh) rüzgâr enerjisi ile karşılanmıştır. AB, 2021 yılında yeni kapasite ile 17.4 GW'lık rüzgâr enerji santralleri kurmuştur. Bu veri, 2020 yılına göre %18 oranında bir artış anlamına gelmektedir. 2021 yılı verilerine göre, AB'de Danimarka (%44), İrlanda (%31) ve Portekiz (%26) enerji tüketiminin en fazla rüzgâr enerjisi ile sağlandığı ülkeler arasında yer almıştır (Wind Europe, 2022). Bu arada, 2020 yılı, dünyada rüzgâr enerji santrallerinin toplam kapasitesi %53 büyüme oranı ile tarihteki en iyi yıl olarak kayda geçmiştir (Global Wind Energy Council, 2021). Dünya ortalamasına göre yüksek seviyede elektrik tüketimini rüzgâr enerjisinden karşılama oranına sahip olan Danimarka, bu noktada iyi bir uygulama örneği sergilemektedir.

Şekil 1. Danimarka'nın 2007-2019 Yılları Arasında Rüzgâr Enerjisinden Elektrik Tüketimini Karşılama Oranı

Kaynak: Energinet, 2020.

Rüzgâr enerjisi konusunda dünyanın lider ülkelerinden olan Danimarka, ülkenin toplam enerji ihtiyacı seviyesinden çok daha fazlasını rüzgâr enerjisinden karşılamayı başarmıştır. Danimarka, jeopolitik konumuyla da rüzgâr enerjisi üretmeye elverişlidir. Öyle ki, normal seyrinden yüksek rüzgâr sayesinde Danimarka, ihtiyacından daha fazla enerji üreterek ihtiyaç fazlası enerjisinin %80'ini Norveç ve Almanya ile paylaşmış, %20'sini İsveç'e aktarmıştır. Buradan ülkelerin enerji ihtiyacının tamamını yenilenebilir enerji ile karşılanmasının bir hayal olmaktan çıkıp gerçekleştirilebilir bir hedef olduğu sonucuna varabiliriz (Özbirdinci, 2015).

Danimarka, 2050 yılına kadar fosil yakıt kaynaklı enerji üretimine son vermeyi ve enerji ihtiyacının tamamını yenilenebilir enerji kaynaklarından elde etmeyi hedeflemektedir. Danimarka sahip olduğu teknoloji ve deneyimini yeni iş birlikleri kurmak hedefiyle, diğer başka ülkelerde yaptığı gibi, Türkiye'de de enerji, çevre, araştırma ve inovasyon konularında sorumlu olacak bir diplomat

görevlendirmiştir (Energyaero, 2015). Türkiye ile Danimarka arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan bu girişim, yeşil büyüme ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında sürdürülebilir mal, hizmet ve ürünler, yeşil teknoloji çözümleri ve mühendislik, yenilenebilir ve temiz enerji sektörlerinde katma değer yaratmayı ve bilgi alışverişinde bulunmayı hedeflemektedir. İki devlet arasındaki bu strateji, hem 2050 yılına kadar fosil yakıtların kullanımına son vermeyi ve enerji ihtiyacının tümünü yenilenebilir enerji kaynaklarından elde etmeyi planlayan Danimarka açısından hem de 2030 yılında enerjisinin %30'unu yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanmayı hedefleyen Türkiye açısından önemli bir iş birliği alanı yaratmıştır.

4. Türkiye'nin Rüzgâr Enerjisi Profili

Enerji kaynaklarını çeşitlendirmek, yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirmek ve yenilenebilir enerjinin diğer alternatif kaynaklar arasındaki payını yükseltmek, Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamak bakımından önemlidir (Karagöl ve Kavaz, 2017; Aliefendioğlu, Demir ve Tanrıvermiş, 2017). Enerji güvenliği konusu, 4A Yaklaşımı olarak bilinen erişilebilirlik (accessibility), mevcudiyet (availability), ekonomiklik (affordability) ve sosyal kabul edilebilirlik (acceptability) boyutlarıyla yenilenebilir enerjinin getirdiği yenilikler ve bu süreçte karşı karşıya kalınan zorluklar açısından tartışılmaktadır (Hatipoğlu, 2019). Türkiye'de de yenilenebilir enerjinin verimli kullanılması, 4A Yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Türkiye, uzun kıyı şeridiyle, düzenli ve sürekli olarak rüzgâr alan yöreleriyle Avrupa'nın rüzgâr enerji potansiyeli yüksek ülkeleri arasında bulunmaktadır. Türkiye'nin (50 m rakımda) karada 37.83 MW ve denizde 10.01 MW olmak üzere teknik olarak toplam 47.84 (~ 48.00) MW potansiyeli

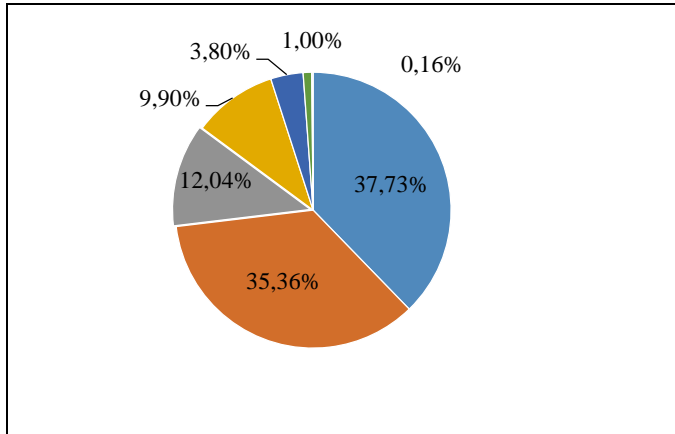
olduğu hesaplanmıştır (Çalışkan, 2010). Ayrıca, bu potansiyele karşılık gelen toplam alan, diğer bir deyişle, rüzgâr santrallerinin işgal ettiği alanlar, Türkiye'nin yüz ölçümünün sadece %1,3'üne denk gelmektedir. Fakat, Türkiye, bu potansiyeli yeterince değerlendirememektedir. Yine de Türkiye'de 2007 yılından günümüze kadar kurulan rüzgâr enerjisi santralleri devamlı bir artış göstermiştir. 2020 yılının ilk altı ayında rüzgâr enerjisinden elde edilen toplam elektrik enerjisi 11.506.233 KW seviyesine çıkmıştır. Bu miktar, Türkiye'de üretilen toplam elektriğin %8,5 MW'ını oluşturmaktadır. Türkiye için önem arz eden rüzgâr enerjisinin enerjide dışa bağımlılığı azaltması açısından da düşünülmesi gerekmektedir.

Tablo 1. 2020 Yılı İtibariyle İşletmede Bulunan ve İnşa Halindeki Rüzgâr Enerji Santrallerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeler	İşletmede Bulunan Santraller		İnşa Halindeki Santraller	
	Kurulu Güç (MW)	Kurulu Güç (%)	Güç (MW)	Güç (%)
Ege	3.511,00	37,73	165,90	8,86
Marmara	3.290,72	35,36	1.487,43	79,45
Akdeniz	1.120,20	12,04	19,20	1,03
İç Anadolu	921,05	9,90	110,40	5,90
Karadeniz	353,80	3,80	7,20	1,92
Güneydoğu Anadolu	93,05	1,00	-	-
Doğu Anadolu	15,20	0,16	53,20	2,84

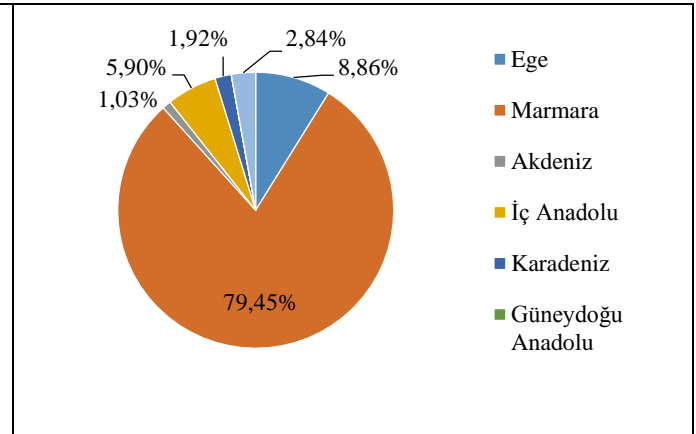
Kaynak: TÜREB, (2021).

Türkiye'de 207 adet Rüzgâr Enerji Santrali (RES) aktif olarak enerji üretmeye devam etmektedir. Türkiye'de işletme halinde bulunan veya inşa süreci devam eden rüzgâr enerjisi santrallerinin yarısından fazlası Ege ve Marmara bölgelerinin sınırları içinde yer almaktadır. Bu kapsamda, rüzgâr enerji santrallerinin ülke genelinde dağılımı Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Şekil 2. İşletmede Bulunan RES'lerin Bölgelere Göre Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: TÜREB (2021).

Şekil 3. İnşa Halindeki RES'lerin Bölgelere Göre Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: TÜREB (2021).

Türkiye'nin rüzgâr potansiyeli Ege Bölgesi ve diğer kıyı bölgelerinde 10 m yükseklikte rüzgâr hızı yıllık ortalaması, 4,5-5,6 m/sn, iç bölgelerde ise 3,4-4,6 m/sn arasındadır. 2020 Temmuz ayı itibariyle kurulu güç bakımından ilk beşte bulunan iller ve Türkiye'deki toplam rüzgâr enerjisi santralleri içerisindeki oranı; İzmir 1.798,15 MW, Balıkesir 1.220,05 MW, Çanakkale 751,32 MW, Manisa 716,75 MW

ve Hatay 414,65 MW'tır. Sinop, Çorlu, Bandırma, İnebolu, Bergama, Çanakkale, Bozcaada, Gökçeada, Çeşme, Bodrum, Antakya, Manisa ve Mardin rüzgâr enerjisi bakımından zengin il ve ilçelerimizdir (TÜREB, 2021).

Türkiye'de işletme halindeki rüzgâr enerjisi santrallerinin bölgelere göre yüzdesele dağılımı Şekil 2'de, inşa halindeki

rüzgâr enerjisi santrallerinin bölgelere göre yüzdesel dağılımı ise Şekil 3'te gösterilmiştir.

2017 ile 2035 yılları arasında rüzgâr enerjisi yatırımlarının gelişmesi ve artarak devam etmesinin, Türkiye'de cari açığın azalmasına 12,9 Milyar \$'lık net bir katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir. Dahası söz konusu zaman zarfında 279,6 milyon ton karbon emisyonunun oluşmasının engellenmesi planlanmaktadır. Karbon emisyon oranının azaltılmasının bu noktada önemli olması, Türkiye'nin Paris Antlaşması kapsamında aldığı karardan kaynaklanmaktadır. Ulusal Katkı Niyet Beyanı (*Intended Nationally Determined Contribution - INDC*) belgesinde Türkiye, 2030 yılında 246 milyon ton karbon emisyonu eşdeğeri sera gazı azalımı yapacağını taahhüt etmiştir. Rüzgâr enerjisi yatırımları ile 2030 hedef karbon emisyonu azalım değerlerinin %7,7'si gerçekleşmiş olacaktır (TÜREB, 2016).

Türkiye, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üye devletleri içerisinde en fazla rüzgâr enerji potansiyeline sahip olan devlettir. Türkiye, teknik düzeydeki potansiyeli açısından yaklaşık olarak, iki önemli OECD üyesi olan Almanya'nın 7 ve İspanya'nın 2 katı daha fazla rüzgâr enerjisine sahip bulunmaktadır. Rüzgâr enerji potansiyeli gittikçe artan Türkiye'de 2025 yılında yaklaşık 20 bin MW'lık rüzgâr gücü kullanımı hedeflenmekte, elektrik ihtiyacının %7'sinin rüzgâr enerjisi kaynağından sağlanması öngörülmektedir. Rüzgâr enerji potansiyelinin fazla olmasının yanında Türkiye'de rüzgâr hızının da yüksek olması, bu enerji türünden faydalanma hususunda önemi haiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de ölçülen rüzgâr hızı ortalama %7,5 m/s olarak hesaplanmıştır. Bu veri, Türkiye'nin sahip olduğu potansiyelini birçok Avrupa devletiyle kıyaslandığımızda rüzgâr enerjisinde avantajlı bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir (SETA, 2017: 23).

5. Türkiye'nin Rüzgâr Enerjisi Potansiyelinde Danimarka Modeli

Yenilenebilir enerji alanındaki Danimarka'nın öncü rolü, Türkiye'nin 2023 Stratejik Hedefleri ile uyumluluk arz etmektedir. 2023 hedefleri çerçevesinde Türkiye elektrik talebinin %30'unu yenilenebilir enerji kaynaklarından elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu durum, rüzgâr enerjisi konusunda ileriye yönelik Danimarka'yı stratejik bir ortak haline getirmesine vesile olabilir. Nitekim, Danimarka, 2030'da kömür yakıtıyla elde edilen enerji kaynaklarını sıfırlamayı planlamaktadır. Danimarka, belirlediği ulusal enerji politikasıyla elektrik tüketiminin %48'ini rüzgâr enerjisi ile karşılayarak, aslında Türkiye'nin hedeflerinin Danimarka'nın uyguladığı planlama modeliyle gerçekleştirilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, Türkiye'nin 2023 yılı stratejik hedefleri arasında elektrik tüketiminin yaklaşık %50'sini rüzgâr enerjisi ile karşılamak vardır.

Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynakları kapsamında yapılan düzenlemelerin ve kanunların tarihçesi yakın tarihlerde (2001) başlamışken, Danimarka'da bu sektöre yönelik araştırmalar ve yasal düzenlemeler çok eskilere (1891) kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda, model ülke olarak Danimarka'nın seçilmesi sahip olduğu bilgi birikimi ve deneyimlerinden yararlanma konusunda Türkiye'ye önemli bir avantaj sunacaktır.

Danimarka'da 2012 yılında yürürlüğe giren ve rüzgâr enerjisi politikaları ile düzenlemelerinin önemli bir kısmını oluşturan 2012-2020 Danimarka Enerji Uzlaşısı, bu ülkenin 2020 enerji hedeflerini açıklamaktadır (Danish Energy Agency, 2012):

- 2020 yılına kadar elektrik tüketiminin yarısının rüzgâr enerjisinden karşılanması,
- 2010 yılı verilerine göre 2020 yılında %12 daha az enerji tüketilmesi,
- Karbon emisyonlarının 1990 yılı verilerine göre %34 daha düşük olması,
- Enerji sektörü başta olmak üzere iş dünyasında istikrarın sağlanması,
- 2020 yılına kadar *Kruger Flak* bölgesinde 600 MW, *Horns Rev* bölgesinde 400 MW ve diğer kıyıya yakın bölgelerde 500MW gücünde deniz üzerine rüzgâr türbinlerinin kurulması hedeflenmiştir.

Bunların yanı sıra; binaların enerji verimliliğinin artırılması amacıyla planlanan yenileme faaliyetleri için kapsamlı bir stratejinin geliştirilerek biyo-yakıt kullanımının teşvik edilmesi, jeotermal enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, sanayi sektöründe yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, akıllı şebeke dağıtım sistemlerinin kurulması, 2020 yılına kadar kullanılan yakıtların %10'unun biyo-yakıtlardan oluşması, taşımacılık ve özellikle enerji tüketimi konusunda enerji tasarrufunun sağlanması için gerekli altyapı faaliyetlerinin yerine getirilmesi ve binaların fosil yakıtlı ısıtma sistemlerinden arındırılması gibi hedefler de Danimarka Enerji Uzlaşısı'nda belirlenen diğer hususlardır.

Danimarka'da sadece binaların dönüşümünün sağlanması amacıyla 2012-2020 dönemi için 42 Milyon Danimarka Kronu ayrılmıştır. Bu kapsamda, 2013 yılından itibaren inşa edilen binalarda petrol ve doğalgaz yakıtlı sistemler, 2016 yılından itibaren de merkezi ısıtma sistemlerinin olduğu binalarda petrol yakıtlı kazanlar yasaklanmıştır. Bu hedeflerin yerine getirilebilmesi için çeşitli finansman desteklerinin sağlanması amaçlanmıştır.

2012-2020 Danimarka Enerji Uzlaşısı ile aynı döneme denk gelen düzenleme, Türkiye'de 2015-2019 Stratejik Planı'dır. Bu plan, 2030 yılında Türkiye'de toplam enerjinin %30'unun yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanması hedefinin 2. aşamasını oluşturmaktadır. Bu yüzden, 2015-2019 Stratejik Planı, 2010-2014 Stratejik Planı'nın genişletilmiş aşaması ve 2019-2023 Stratejik Planı'nın da hazırlık aşaması olarak nitelendirilebilir. Söz konusu planda;

- Enerji arzını çeşitlendirerek enerji arz güvenliğini artırmak,
- Yerli kaynaklardan daha fazla faydalanmak,
- Çevrenin korunmasını sağlamak,
- Yenilenebilir ve düşük karbon emisyon değerlerine sahip özel sektör yatırımlarını destekleyerek enerji piyasasının verimliliğini artırmak,
- Yenilenebilir enerji kapsamındaki lisanslı projelerin sayısını artırmak ve hidroelektrik sektörünün gelişimini sağlamak,
- Rüzgâr enerjisinin elektrik şebekelerine bağlantısını artırmak,
- Plan kapsamında teknoloji çalışmalarına maddi destek sağlamak hedeflenmektedir.

Plan kapsamında enerji verimliliğinin artırılmasıyla ulusal düzeyde 2023 yılında %20'ye yakın tasarruf hedeflenmektedir. Bunların yanı sıra 2011 yılında yürürlüğe giren 29.12.2010 tarihli 6094 sayılı kanun (Yenilenebilir Enerji Kanunu) rüzgâr enerji santrallerinin kurulması ve geliştirilmesi için bazı teşvikler sunmaktadır. Bunların tamamı yurt dışında üretilmesi durumunda 7,3 ABD Doları cent/kWh garantili 10 yıl elektrik alım teşviki uygulanacaktır. Buna ek olarak, rüzgâr türbinlerinde yerli parçaların kullanılması ek teşvikleri de sağlanacaktır. Söz konusu teşvikler Tablo 2 verilerindeki gibidir.

Tablo 2: Rüzgâr Enerjisine Dayalı Üretim Tesislerinde Yerli Parçaların Kullanılması Koşuluyla Uygulanmakta Olan Teşvikler

Rüzgâr enerjisine dayalı Üretim Tesisi (Yurt İçinde Gerçekleşen İmalat)	Yerli Katkı İlavesi (ABD Doları cent/kWh)	Uygulanacak Fiyat (ABD Doları cent/kWh)
Kanat	0,8	7,3
Jeneratör ve güç elektroniği	1,0	
Türbin kulesi	0,6	
Rotor ve Nasel gruplarındaki mekanik aksamın tamamı	1,3	

Kaynak: Resmi Gazete, 6094 Sayılı Kanun

Türkiye'nin model olarak alacağı devlet Danimarka, enerji sistemlerinin dönüşümü ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik sistemlerine entegrasyonunda dünya çapında bir örnek olarak kabul edilmektedir. Danimarka 1972 ile 2017 yılları arasında yenilenebilir enerji tüketimini %1,4'ten %32,2'ye çıkarmıştır (Danimarka Enerji Ajansı, 2017). Danimarka'nın yaşadığı deneyim çerçevesinde rüzgar enerjisi sektörünün gelişimi, bu başarı öyküsünün en önemli göstergesidir. Çünkü, Danimarka'nın rüzgar üretimi 2017'de gayri safi yurtiçi elektrik tüketiminin %43,4'ünü oluşturmuştur (Energinet, 2020). Bu rekor son birkaç yılda Danimarka tarafından birkaç kez kırılmıştır. Nitekim, Danimarka'nın bu başarılı enerji dönüşümünün merkezinde birkaç unsur yer almaktadır. Toplumun organize bir şekilde katılımı ile gerçekleştirilen enerji planlaması, bu unsurlardan birincisidir. Danimarka'yı tamamlayan yakıt ve teknoloji konularında yetkin olan komşu ülkelerle pazar ve altyapı entegrasyonu da bir diğer önemli husustur. Sürdürülebilirlik ve arz güvenliğinin hizmetine sunulan petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynakların varlığı da önemlidir. Tüm bu unsurlar, çoğunlukla yenilenebilir enerji kaynakları kullanan hanelerin yaklaşık üçte ikisine hizmet sağlayan Danimarka'yı lider yapmıştır (Boscán vd., 2021). Türkiye, toplumla bütünleşik bir yönetim modeli çerçevesinde rüzgâr enerjisi konusunda bir enerji planlaması yaparak, altyapı ve enerji pazarında önemli bir aktör haline gelebilir. Halkın bilinçlendirilerek yönetileceği bu süreçte Danimarka'nın örnek alınması, hem çevrenin korunması ve yerel yenilenebilir enerjinin elde edilmesi hususunda hem de enerji arz güvenliğinin sağlanması noktasında önem arz etmektedir.

Danimarka'nın yenilenebilir enerji noktasında başarılı olması ve geleceğe yönelik hedeflerinin yüksek olmasına rağmen, söz konusu ülke de zorluklar ve engeller ile karşı karşıya kalmaktadır. Danimarka'nın gelişmiş bir toplu taşıma ağı, verimsiz araçları caydırıcı bir vergi sistemi, güçlü bir bisiklet kültürü ve enerji verimliliğini teşvik eden politikaları olmasına rağmen, Danimarka karayolu

taşımacılığının karbondan arındırılması konusunda tutarlı bir stratejiden hala yoksundur. Komşusu Norveç'in aksine Danimarka'nın küçük bir elektrikli araç filosu bulunmaktadır. Danimarka hükümeti, yakın zamanda 2030 yılına kadar benzinli ve dizel araçların yasaklanması da dahil olmak üzere bir dizi yeni politika önerisi sunsa da, bu politikalar şimdiye kadar düzensiz gerçekleştirilmiştir (Boscán vd., 2021). Türkiye'nin buradan çıkarabileceği en büyük ders, yeşil taşıma sisteminin rüzgar enerjisi kaynağıyla entegre bir elektrik dönüşüm mekanizmasının gerçekleştirilmesi olmalıdır. Böylece, enerji dönüşüm sektörlerinin korbondiyoksit emisyonlarının azaltımına yönelik gerçekleştirilecek rüzgar enerjisi sistemi de kurulmuş olacaktır.

Özetle, Türkiye, geleceğe yönelik rüzgâr enerji stratejisini ciddi bir şekilde yeniden düşünmeli ve politika araçları vasıtasıyla teşvikleri güçlendirmelidir. Rüzgâr enerjisi üzerine yapılan teşvikler, şimdiye kadar bazı bölgelerde başarılı olmuş olsa da, rüzgâr enerji politikası oluşturmaya ilişkin entegre bir yaklaşım olmaksızın bu teknolojiye odaklanmak Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının geleceği için riskli bir durum ortaya çıkarabilir. Şöyle ki, 1970'lerden bu yana, Danimarka hükümeti, rüzgar türbini sahiplerine rüzgar türbinleri tarafından üretilen elektrik için bir tarife garantisi vererek rüzgar gelişimini desteklemiştir. Bu tarife garantisi, genellikle uzun bir süre boyunca, potansiyel olarak zamanla değişen bir tarifeye ve belirli teknolojileri kullanan, her bir elektrik üretim birimi için yenilenebilir teknolojilere ilişkin sabit bir fiyat garanti eden politikadır (Cook ve Level, 2019:5). Türkiye'de fiyat istikrarı garanti eden rüzgar enerjisi politikası, hem rüzgar enerjisi üreticilerinin verimliliğini artırmak hem de sera gazı emisyonlarını azaltmak için uygulanabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir kalkınma ideali, günümüzde uluslararası toplumun gündeminin ilk sırasında yer almaktadır. Nitekim, ekonomik, çevresel ve sosyal kalkınma devletlerin refahını artırmanın tek yoludur ve bunun büyük kısmı sanayiye dayanmaktadır. Kalkınmanın temeli durumunda olan enerjiye, üretim arttıkça daha fazla ihtiyaç duyulacağı aşikardır. Enerji, özellikle sürdürülebilir enerji, gelişmekte olan devletlerde sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmek için itici bir güç niteliğindedir. Çevresel farkındalık oluşturma politikası çerçevesinde temiz enerji kaynaklarının insanlığın refahı adına sürdürülebilir kalkınma amaçları çerçevesinde kullanılması yaklaşımı uluslararası alanda oluşturulan çeşitli anlaşmalarla da kendisine yer edinmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, hem günümüzü hem de geleceği güvence altına almak için tüm insanlık adına hayati bir önem ifade etmektedir. Nitekim, korbondiyoksit gazının atmosferde yoğun bir şekilde birikmesi, küresel ısınma sorununa yol açarak ortaya çıkan sıcaklık artışıyla beraber, dünyanın küresel düzeyde iklim değişikliklerini yaşamasına, deniz seviyelerinin yükselmesine, kutuplardaki buzulların erimesine ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yer alan verimli tarım arazilerinin sular altında kalmasına neden olmaktadır. Halbuki, iklim değişikliği krizini önlemenin birinci şartı, fosil yakıtların tüketimini asgari seviyeye indirip enerji altyapısını yenilenebilir enerji kaynaklarını tüketmeye doğru zorlamaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynakları arasında bulunan rüzgâr enerjisi, teknolojik gelişmeyle olan ilişkisi anlamında çok önemli bir yere sahiptir. Sürdürülebilir enerji türü olarak rüzgâr gücü, yenilenebilir bir enerjidir. Enerji sektöründe, arz ve talebi dengelemek amacıyla güç kaynağı yönetim teknikleri kullanılmaktadır. Türkiye’de elektrik enerjisinde yıllık talep artışı %12 düzeyindedir. Bu artış, yılda 2500-3000 MW’lık yeni kurulu gücü gerektirmektedir. Bu talebin mevcut teknolojik altyapı imkanlarıyla yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanması mümkün görünmemektedir. Rüzgâr enerjisinden beklenen durum ise, talebe asgari düzeyde %1-2 oranında katkı sağlayabilmesidir. Bu noktada, Türkiye’nin yenilenebilir enerjide kurumsal düzeyde yürüteceği projelerle, özellikle rüzgâr enerjisi üretimi ve dağıtım sürecinde ülke sınırları içinde önemi gittikçe artan pozisyona kavuşmaya ve enerji konusunda dış ticarete katkı sağlamaya başlayacağını belirtmek yanlış olmayacaktır. Fakat, Danimarka ile kıyaslandığında Türkiye’de uygulanan teşvikler açısından hukuki zeminde bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Türkiye’de rüzgâr santrallerinin karada kurulmasına yönelik politikalar çoğunlukta iken, Danimarka’da özellikle deniz üzerinde inşa edilen rüzgâr santrallerine yapılan destekler, tasarruf önlemlerinin ağırlıkta olduğu projeler ve teşvikler bulunmaktadır. Türkiye’de deniz üzerinde inşa edilecek rüzgâr santralleri için ekstra destek bulunamaması ve mevcut santrallerin tamamının karada bulunması, bu alanda bir eksiklik olarak gösterilebilir. Türkiye’nin, Danimarka’nın uygulamış olduğu tasarruf tedbirleri doğrultusunda, ülkenin enerji tüketiminin bütün paydaşlarını kapsayacak şekilde enerji stratejilerini revize etmesi, enerji verimliliği konusunda daha fazla iş birliği çalışmaları yapması, inovasyon, AR-GE ve yeni teknolojiler kapsamında daha fazla çaba göstermesi ve teşvik çalışmalarını gözden geçirmesi gerekmektedir.

Tüm bunlarla beraber, mevcut stratejilerin içerisinde yer alan teşvik ve desteklerin Danimarka örneğinde olduğu gibi nitelik ve nicelik bakımından açık, rasyonel ve ulaşılabilir hedeflerden oluşması gerekmektedir. Hemen hemen aynı dönemleri kapsayan iki ülke enerji politikalarının en büyük farkı işte bu unsurlardan oluşmaktadır. Bunun yanında en büyük farklılıklardan biri de Danimarka’da doğalgaz kaynaklı ısınma sistemlerinin azaltılması için teşvikler uygulanmakta iken, Türkiye’de doğalgaz kullanımının her geçen gün artması oluşturmaktadır. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında öncelikle dışa bağımlı enerji kaynaklarının yenilenebilir kaynaklar ile ikame edilmesi gerekmektedir. Çevresel zararlar açısından bakıldığında, diğer fosil kaynaklara göre daha çevreci olarak görünen doğalgaz, yeryüzünde sınırlı miktarda bulunmaktadır. Türkiye’nin ithal ettiği bu kaynağın önümüzdeki yarım yüzyıl içindeki maliyetlerinin günümüz seviyesinden fazla olacağı aşikardır. Bu kapsamda, geleceğe yönelik enerji kaynaklarını çeşitlendirme noktasında Danimarka’nın doğalgaz kaynaklı enerji sistemlerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına bağlı sistemler ile ikame edilmesi konusundaki uygulaması, Türkiye’nin enerji güvenliği politikaları adına önemli bir referans oluşturabilir.

Kaynakça

Aliefendioğlu Y., Demir, E., Tanrıvermiş H. (2017). “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Aktiflerinde Yer Alan Maddi Duran Varlıkların Envanter ve Değerleme Araştırması: Elektrik Üretim Anonim Şirketi Genel

Müdürlüğü Hirfanlı Hidroelektrik Santrali”, *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi*, 5 (5), 30-51.

Ayanoğlu, G.G. (2013). *Kooperatiflerde Toplumsal Sorumluluk İlkesi ve Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri* (Uzmanlık Tezi), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara.

Boscán, L., Kaiser, B. A., & Ravn-Jensen, L. (2021). “Beyond Wind: New Challenges to the Expansion of Renewables in Denmark”, *New Challenges and Solutions for Renewable Energy: Japan, East Asia and Northern Europe*, 319.

Büyükmihci, M. Kemal. (2003). “Yenilenebilir Enerji Kaynakları Avrupa Birliği Ülkelerindeki Uygulamalar ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Tarafından Hazırlanmakta Olan Kanun Tasarısı Taslağı Çerçevesinde Planlanan Önlemler”, *Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu*, TMMOB, 3-4 Ekim 2003, Kayseri, 15-22.

Cook, Jonathan A. & Lin Lawell, C.-Y. C. (2020). “Wind Turbine Shutdowns and Upgrades in Denmark: Timing Decisions and the Impact of Government Policy”, *The Energy Journal*, 41 (3), 1-51.

Çalışkan, M. (2010). “Türkiye Rüzgar Enerjisi Potansiyeli”. https://www.mgm.gov.tr/FILES/haberler/2010/rets-seminer/2_Mustafa_CALISKAN_RITM.pdf (Erişim Tarihi:17.09.2021).

Çukurçayır, M. A. & Sağır, H. (2008). Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 257-278.

Danish Energy Agency (2012). “Energy Policy in Denmark”. http://www.cnrec.org.cn/_data/2013/05/14/27b0a548_4aeb_4709_a64c_a5bd33d9aef/EnergyPolicyinDenmark.pdf (Erişim Tarihi:12.09.2021).

Danish Energy Agency (2017). “Wind Power”, <https://ens.dk/en/our-responsibilities/wind-power> (Erişim Tarihi: 2.09.2021).

Dereli, S. (2001). *Rüzgar Enerjisi*, TÜBİTAK, Ankara.

DPT (2001). *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT, Ankara.

Energinet (2020). “CSR Report”. <https://energinet.dk/Om-publikationer/Publikationer/Samfundsansvar-2020> (Erişim Tarihi: 12.08.2021).

Energyaero (2015). “Danimarka Türkiye’ye Enerji Ateşesi Atadı”. <http://www.energiaero.com/haber/DANIMARKA-TURKIYE-YE-ENERJI-ATASESI-ATADI/23466> (Erişim Tarihi:11.10.2021).

Erdoğan, E. (2009). On the Wind Energy in Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13 (6-7), 1361-1371.

Global Wind Energy Council (2021). “GWEC Global Wind Report”, <https://gwec.net/wp-content/uploads/2021/03/GWEC-Global-Wind-Report-2021.pdf> (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

Güler, Ö. (2009). “Wind Energy Status in Electrical Energy Production of Turkey”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13, 473-478.

Hatipoğlu, Emre, “Enerji Güvenliği”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.44, Kasım 2019, https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/12/EnerjiGuvenciligi_EmreHatipoglu_v.1.pdf (Erişim Tarihi: 21.11.2021).

Heymann, M. (1998). “Signs of Hubris: The Shaping of Wind Technology Styles in Germany, Denmark, and the United States, 1940-1990”, *Technology and Culture*, 39 (4), 641-670.

Hill, J.S. (2018, 27 Şubat). “Vestas Again Leads Onshore Wind Turbine Manufacturers In 2017, Siemens Gamesa Closing The Gap”. <https://cleantechnica.com/2018/02/27/vestas-again-leads-onshore-wind-turbine-manufacturers-in-2017-siemens-gamesa-closing-the-gap/> (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

İKA (2020). İzmir İli Rüzgar Türbini Havacılık İkaz Lambası Üretim Tesisi Ön Fizibilite Raporu, İzmir.

Kahraman, N., Özceylan, V. & Çerçi, Y. (2003). Rüzgar Enerjisi Değerlendirme Kriterleri ve Türkiye Rüzgar Enerjisi Potansiyeli. *Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi*, Makine Mühendisleri Odası.

Karagöl, E. T. & Kavaz, İ. (2017). “Dünya ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji”, *Analiz*, 197, 1-31.

- Koç, E. & Kaya, K. (2015). "Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu", *Mühendis ve Makina*, 56 (668), 36-47.
- Koçaslan, G. (2010). "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Çerçevesinde Türkiye'nin Rüzgar Enerjisi Potansiyelinin Yeri ve Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 53-61.
- Korukçu, M.Ö. & Kılıç, M. (2011). Bursa'da Rüzgar Enerjisi Potansiyeli ve Kullanımı. *Rüzgar Enerjisi ve Türbinleri Yerel Sempozyumu*, 11-12 Mart 2011, Gönen/Bandırma, 19-24.
- Özbirinci, Y. (2015). "Danimarka'dan Tarihi Bir Rekor: Enerji İhtiyacının %140'ı Rüzgar Türbinlerinden Üretildi". <https://gaiaadergi.com/danimarkadan-tarihi-bir-rekor-enerji-ihtiyacinin-yuzde-140i-ruzgar-turbinlerinden-uretildi> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).
- Pineda, I., & Tardieu, P. (2018). *Wind in Power 2017*, Wind Europe.
- Renewable Energy Policy Network for 21th Century (REN21). (2014). "Renewables 2014 Global Status Report". https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2014_Full-Report_English.pdf (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- Sawin, J. (2003). *Dünyanın Durumu 2003. Worldwatch Enstitüsü (20. Yıl Özel Baskısı)*, İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.
- SETA (2017). *Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji*, 197, İstanbul.
- Seydioğulları, H.S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji. *Planlama*, 23 (1), 19-25.
- Şahin, M.E. (2020). "Açık Deniz Rüzgar Sistemleri Üzerine Bir İnceleme ve Danimarka Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 54-67.
- Şenel, M.C. ve Koç, E. (2015). "Dünyada ve Türkiye'de Rüzgâr Enerjisi Durumu-Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makina*, 56 (663), 46-56.
- Türkiye Rüzgar Enerjisi Birliği (TÜREB). (2016). "Türkiye Rüzgar Enerjisi Birliği Rüzgar Enerjisi ve Etkileşim Raporu", <http://www.tureb.com.tr/turebsayfa/duyurular/turkiye-ruzgar-enerjisi-birligi-ruzgar-enerjisi-ve-etkilesim-raporu> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- Türkiye Rüzgar Enerjisi Birliği (TÜREB). (2021). "Türkiye Rüzgar Enerjisi İstatistik Raporu", <https://tureb.com.tr/lib/uploads/55081baf3b9a1091.pdf> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- Wind Europe (2022). *Wind Energy in Europe 2021 Statistics and the Outlook for 2022-2026*, Brüksel, Belçika.
- WWF Türkiye Raporu 2011 (2011). *Yenilenebilir Enerji Geleceği ve Türkiye*, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2012). "Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 33-54.

Banka Kredilerinde Coğrafi Yoğunlaşma ve Kredi Riski İlişkisi[☆]

The Relationship Between Geographic Concentration in Banking Credits and Credit Risk

Sultan SARI^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	6 Temmuz 2022
Kabul	5 Eylül 2022
Yayın	10 Ekim 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Kredilerde coğrafi yoğunlaşma,
Kredi riski,
ARDL metodu,
Herfindahl-Hirschman Endeksi.

ÖZ

Bankalar mali aracılık yapan önemli kurumlardır. Türkiye finansal sisteminde en büyük pay bankalara aittir. Dolayısıyla bankacılık sektörünün Türkiye'nin ekonomik yapısının şekillendirdiği söylenebilir. Mali aracı bankaların kredilendirme faaliyetleri yüzünden katlandıkları risklerden biri de kredi riski olup kredi riskini arttıran unsurlardan biri de “coğrafi yoğunlaşma”dır. Bankalar “coğrafik yoğunlaşmaları” risk ve karlılık açısından izlemektedir. Bu yönde, Türkiye bankacılık sektöründe coğrafi kredi yoğunlaşması ile risk ilişkisi sektörün kümülatif kredi riski, takipli krediler oranı, kredi mevduat oranı, özkaynak oranı, il bazlı nakdi kredi payları ile hesaplanan coğrafik Herfindahl-Hirschman Endeksi(GHHI), büyüme oranı ve reel efektif kur değişkenlerine ait 2010.1-2021.3 dönemi 3'er aylık veriler ile otoregresif dağıtılmış gecikme(ARDL) modeli ile incelenmiştir. İnceleme sonucuna göre; coğrafi kredi yoğunlaşması ile kredi riski arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki mevcuttur. Yani banka kredilerinde coğrafi yoğunlaşma kredi riskini yükseltmediği gibi, aksine azaltmaktadır. Diğer bankacılık değişkenleri (takipli krediler oranı, özkaynak oranı, kredi - mevduat oranı) ile kredi riski arasında ise pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Makroekonomik değişkenler olan büyüme ve reel efektif kur ile kredi riski ilişkisi ise negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	6 July 2022
Accepted	5 September 2022
Available Online	10 October 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Geographic concentration in banking credits,
Credit risk,
ARDL method,
Herfindahl Hirschman Index.

ABSTRACT

Banks are important financial intermediaries. Banking have an important share in Turkish financial system. It can be said that banking shapes Turkish economy. The basic operation is crediting and so one of their main risk is credit risk. One of the factors that increase “credit risk” is “geographic concentration”. Banks follow and control geographic concentrations to decrease risk and increase returns. In this way, geographic credit concentration and credit risk relationship in the Turkish banking sector is analysed by Auto-Regressive Distributed Lag model(ARDL) with quarterly credit risk, non-performing loans rate, credit/deposit rate, equity rate, geographic Herfindahl-Hirschman Index(GHHI) calculated from province credit shares, growth rate, reel effective exchange data between 2010.1–2021.3. As a result, there is a negative statistically meaningful relationship between geographic concentration and credit risk. It means that geographic concentration does not lead to increase credit risk, on the contrary, to decrease it. There is a positive and statistically meaningful relationship between other banking variables, non-performing loans rate, credit/deposit rate, equity rate and credit risk. Moreover, there is a negative directional and statistically meaningful relationship between macroeconomic variables, growth and reel effective exchange.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Banks are important financial intermediaries and have an important share in Turkish financial system. It can be said that banking, as sector, shapes the economic structure of the country. The basic operation is crediting and so one of their main risk is credit risk, a fail of repayment on a loan. “Geographic concentration” is one of the factors that

increase “concentration risk” and so “credit risk”. Banks follow and control all concentrations to decrease the risk and to increase there turns. However, it is also followed and controlled for banking sector stability and so macro economy. Therefore, banking sector must be considered as a whole and in this study geographic concentration in credits and risk relationship is analysed with Turkish banking sector cumulative data.

[☆] Bu çalışma 18-19 Haziran 2022 tarihleri arasında Çanakkale’de düzenlenen Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonometri Sempozyumu’da sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

^a Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-Posta: sarisultan51@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8670-3625

△ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

Research Questions

When it is reviewed the literature, especially in empirical studies' findings, it is seen that findings on choosing between concentration and diversification as portfolio choice changes according to economy, financial system, banking, purpose and time. This study contribute to the literature on geographic concentration firstly as a whole banking sector and so this can be given some knowledge on banking sector stability and macro economic stability on Turkey. By the way, it can be helpful to form credit policy and loan reserve requirement.

Literature Review

As known, banks as commercial companies purpose to get return and to increase their returns. However, as banking-based financial systems like Turkey, banks are systemic important intermediaries and so they can affect macro economy, for example, by shaping production and consumption by crediting which is their main operation. Therefore, all these operations are followed and monitored by banks for risk and returns and also by banking regulation authority agencies for example BRSA (Banking Regulation and Supervision Agency) in Turkey. It means that it is worth to consider always. However, as said before above, especially in empirical studies' findings, on choosing between concentration and diversification as portfolio choice, changes according to economies, financial systems, banking, purpose and time. Firstly, for example, Berger and De Young (2001) found positive and negative effects of geographic scale and conclude that there is no optimal scale for banking organizations. While some of them support the geographic diversification (Goetz et al, 2016; Deng and Elyasiani, 2008), some of them support conditionally geographic diversification and so warn on it on choosing carefully (Hayden et al, 2006). On the other hand, while some studies' findings support the geographic concentration (Morgan and Samolyk, 2003; Acharya et al, 2002; Gönenç and Kılıçhan, 2004), some of them support conditionally. For example, Meslier et al (2016) claim that small banks and very bigger banks can be benefited from the geographic concentration. Furthermore, some studies claim that there is a trade off between low risk and high returns (Türkmen and Yiğit, 2012; Nyola et al, 2021; Argimón and Rodríguez-Moreno, 2021). For instance, in other study, Aldasoro et al (2022) describe condition as "The Janus face of bank geographic complexity". It can be comment that there is not one clear explanation.

As a result, this study findings support the geographic concentration by decreasing the credit risk. In the Turkish bank sector, in the long run, the geographic concentration increase, the credit risk decrease. It can be explained that concentration leads to specialization and efficiency of information, credit appraisal and monitoring.

Methodology

In this study, geographic concentration in credits (loans) and credit risk relationship in the Turkish banking sector is analysed empirically with the quarterly banking cumulative data (credit risk, non-performing loans rate, credit / deposit rate, equity rate, growth rate, real effective exchange data, the geographic concentration index - GHII) between 2010.1 – 2021.3 and by using banking and macroeconomics variables (serials) together by Auto-Regressive Distributed

Lag model (ARDL). As the geographic concentration index, it is used Herfindahl - Hirschman Index (HHI) calculated from province credit shares.

Results and Conclusions

According to analysis findings, there is a statistically meaningful and negative directional relationship between geographic concentration in banking credits and credit (loan) risk. It means that geographic credit concentration does not lead to increase credit risk. On the contrary, in the Turkish bank sector, in the long run, the geographic concentration increase, the credit risk decrease. It can be explained that concentration leads to specialization and efficiency of information, credit appraisal and monitoring and it leads to decrease credit risk.

There is a statistically meaningful positive relationship with other banking variables, non-performing loans rate, credit / deposit rate, equity rate and credit risk. In addition, there is a negative directional and statistically meaningful relationship between loan risk and macroeconomic variables, growth and real effective exchange. But, the coefficient of growth is not statistically meaningful. Because the effects of real exchange rate, which is one of the macroeconomics variables, on the credit risk is negative as the reverse direction and the coefficient of growth is not meaningful, it can be expressed that it confirms the result of "that after 2008 Global crisis, the effects of macro economics variables over Turkish banks decrease".

It is expected that this study contribute to the analysis of whether the geographic concentration and diversification as whole in the banking sector increase the credit risk of banking sector and the analysis of banking sector stability. However, as expressed above, in the literature, because it changes according to economies, financial systems, banking type, purpose and time, it is recommended that every kind of concentration in banking credit must be considered with different data and by different methods and also other macro economics variables must be added to models.

1. Giriş

Finansal aktiflerin % 84'ünün bankalara ait olduğu Türkiye finans sistemi banka temelli bir sistemdir. Dolayısıyla finansal aracılık hizmetini yerine getiren bankalar sistemik önemli kurumlardır. Finansal aracılık hizmetini oluşturan krediler de bankaların en temel faaliyetlerindedir. Kredi faaliyetleri kısaca üretim ve tüketime finansmanı olduğundan ekonominin şekillenmesinde büyük rol oynar. Bu nedenle kredi faaliyetleri ve kredilerdeki her türlü yoğunlaşmanın dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Zira bankacılık sektörü kredilerindeki her türlü yoğunlaşmanın (kişi, grup, coğrafi ya da sektörel) sadece bankaların risk ve karlılığını yani performansını değil tüm finansal istikrarı ve makroekonomiyi etkileme potansiyeli yüksektir.

Banka kredilerinde "coğrafi yoğunlaşma", "bankaların kredilerinin büyük bölümünün belirli bir veya birden fazla yerde (bölgede) kullanılması" olarak tanımlanabilir. Kredilerin belirli bölgelerde kullanılmasını yani kredi stokunun belirli bölgelerde yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla bir portfolyo tercihini yansıtmaktadır. 2020 yılı itibarıyla, kredi stokunun % 41'inin İstanbul'da, % 15,09 ile Batı Anadolu, % 11,26 ile Ege, % 9,62 ile Akdeniz, % 6,84'ü Doğu Marmara, % 4,31'i

Güneydoğu, % 2,64'ü Batı Marmara, % 2,60 Batı Karadeniz, % 2,38 Orta Anadolu, % 1,86 Doğu Karadeniz, % 1,38 Ortadoğu Anadolu, % 1,03'ü ise Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir (TBB). Türkiye bankacılık sektöründe kredilerin İstanbul bölgesinde yoğunlaştığı açık bir şekilde görülmektedir ve bilindiği üzere, İstanbul üretim, ticaret ve hizmetler sektörünün merkezidir. Bu tür bir yoğunlaşma birtakım olanaklar sunarak karları yükseltirken aynı zamanda bir takım riskler de barındırmaktadır. "Bir bankanın zarara maruz kalmasına neden olabilecek ana sebeplerden biri" olan yoğunlaşma riski; "Bir bankanın farklı risk türleri arasında veya münferit risk bazında, temel faaliyetlerini sürdürebilme yeteneğini veya mali bünyesini tehdit edebilecek ya da bankanın risk profilinde önemli değişiklik yapabilecek düzeyde büyük kayıplar doğurabilecek yoğunlaşmadan kaynaklanan riskleri" ifade etmektedir. Yoğunlaşma riski de bankaların ana faaliyeti kredi vermek olduğundan çoğunlukla kredi riski ile ilişkilendirilmektedir. Sağlam ve güvenilir bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için bankaların yoğunlaşma riskine önem vermeleri, bir başka deyişle çok dikkat etmeleri hususunda uyarılmaktadırlar (BDDK, 2016:3). Zira sistemik açıdan önemli olan mali aracı bankaların sağlam ve güvenilir bir şekilde faaliyetlerini sürdürememeleri finansal istikrarı da olumsuz etkiler. Bu nedenlerle coğrafi yoğunlaşmanın kredi riskini ve karlılığı nasıl etkileyeceği makro ekonomik açıdan da incelemeye değerdir ve bu konuda Türkiye yönelik olarak Gönenç ve Kılıçhan'ın (2004) ve Türkmen ve Yiğit'in(2012) çalışmaları dışında çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu çalışmalar da coğrafi yoğunlaşmanın banka performansına yani karlılık üzerine etkilerini analiz etmektedir ve her iki çalışmada sektörel yoğunlaşmayı temel almıştır. Zaten iktisadi yazında yoğunlaşma ve çeşitlendirmenin daha çok "sektörel" açıdan "sektörel yoğunlaşma ve risk-karlılık ilişkisi" olarak ele alındığı da görülmektedir (Winton, 1999; Tunay, 2015; Sarı,2021; Sarı ve Konukman, 2021).

Bu çalışmada; banka kredilerinde coğrafi yoğunlaşma ve çeşitlendirme olgusunun kredi riskini nasıl etkilediği bir zaman serisi yöntemi olan ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) yöntemi ya da diğer tanımıyla sınır testi ile incelenmektedir. Bir eşbütünlüşme tekniği olan bu sınır testinde banka kredilerinde coğrafi yoğunlaşma ile kredi riski arasında bir eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığı sorusu araştırılmaktadır. Ancak kredi riskini etkileyen bankacılığa özgü ve makroekonomik pek çok başka faktör bulunmaktadır. Bu nedenle, bankacılığa özgü diğer bağımsız değişkenler olan takipli krediler oranı, kredi mevduat oranı, özkaynak oranı ile makroekonomik değişkenlerden büyüme oranı ile reel efektif kurun uzun vadede kredi riskini nasıl etkilediği de incelenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın hipotezi bağımlı değişken kredi riski ile bağımsız değişkenler (banka kredilerinde coğrafi yoğunlaşma, takipli krediler oranı, kredi mevduat oranı, özkaynak oranı, büyüme oranı ve reel efektif kur) arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olduğu şeklindedir. Söz konusu bu hipotez sınır testi ile test edilmektedir. Araştırma probleminin tanımlandığı bu kısa girişten sonra, birinci bölümde konu ile ilgili literatür taraması yer almakta ve ikinci bölümde kullanılan ARDL yöntemi ve modelin veri kaynaklarına dair daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölümde, kullanılan ampirik model sonucunda elde edilen ampirik bulgular değerlendirilmektedir. Son

bölümde ise, kısa bir sonuç, değerlendirme ve öneriler yer almaktadır. Görüleceği üzere konu ile ilgili uluslararası ve özellikle Türkçe iktisadi yazında kaynak eksikliğinden ve mevcut çalışmalarda da açık ve net bir sonuca ulaşılamadığından bu çalışmanın iktisadi yazına katkı sunması beklenmektedir.

2. İktisadi Yazın Taraması

Bankalar ekonomi içinde risk ve karlılık açısından en uygun kararları almaya ve kâr elde etmeye çalışırlar. Öncelikleri diğer işletmeler gibi kâr elde etmek olsa da onlar bankacılık temelli Türk finansal sisteminin önemli kurumlarıdır. En temel bankacılık faaliyeti olan kredi kararlarında da aynı amaçla hareket ederek ya çeşitlendirmeye gitmekte ya da yoğunlaşmaktadırlar. Bu nedenle iktisadi yazında bankacılıkta coğrafi yoğunlaşmanın genellikle bankaların risk ve karlılığı yani performansı açısından değerlendirildiği görülmektedir.

Buna göre bazı çalışmalar da coğrafi çeşitlendirmenin riski azalttığı ileri sürülürken bazı çalışmalarda riski yükseltme karşılığında karlılığı artırdığı yani bir değiş-tokuş (trade-off) olduğu ileri sürülmektedir.

Örneğin, ABD holding bankalarında "coğrafi çeşitlendirme ve riski" 1976 - 2007 dönemi verileriyle ve En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile inceleyen Goetz vd. (2016), banka varlıklarında coğrafi çeşitlendirmenin riski azalttığı sonucuna varmışlardır. Dahası banka sektörel olarak da çeşitlendirmeye giderse riskin daha da azalacağını ileri sürerken, coğrafi çeşitlendirmenin kredi kalitesini geliştirdiğini söyleyemiyorlar.

Deng ve Elyasiani (2008) de 505 bankanın 1994-2005 dönemi verileriyle, coğrafi çeşitlendirme ile holding bankaların firma değeri ve riskini inceledikleri çalışmalarında; birinci olarak, coğrafi çeşitlendirmenin firma değerini yükseltirken riski de azalttığını tespit etmişlerdir. İkinci olarak, banka genel müdürlüğü ile şubeleri arasındaki mesafe firma değeri ile ters yönlü, risk ile doğrudan ilişkilidir. Üçüncü olarak, firma değeri ve coğrafi çeşitlendirme arasındaki ilişki coğrafi genişleme yönünde teşvik edicidir. Dördüncü olarak, daha yüksek çeşitlendirme seviyesinde, artan uzaklığın (distance) daha az değer kaybı ile ilintili olduğunu da tespit etmişlerdir.

Oysa, 983 Alman bankasının bireysel kredi verilerini kullanarak "karlılık ve her türlü çeşitlendirme ilişkisini" inceleyen Hayden vd.(2006) için, çeşitlendirmelerin faydaları bankaların risk seviyesine göre değişmektedir. Onlara göre, coğrafi çeşitlendirmenin dikkatli değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, coğrafi çeşitlendirmeyi şartlı destekledikleri ileri sürülebilir.

Öte yandan, ABD holding bankaları ile ilgili 1994-2001 verilerini kullanarak "coğrafi çeşitlendirme ve performans ilişkisini" panel data analizi yöntemi ile inceleyen Morgan ve Samolyk (2003) de coğrafi çeşitlendirmenin riski düşürmediğini aksine bankaların ve bankacılık sisteminin kredi kapasitesini yükselterek ve daha çok kredi verilmesine yolaçarak riski yükseltebileceğini ileri sürmektedirler. Onlara göre, tüm banka ölçeklerinde, coğrafi çeşitlendirme ile daha çok kredi verilmesi, kredi kalitesi ve karlılığı garanti etmemektedir. Yani coğrafi yoğunlaşmadan yana bulgulara ulaşmışlardır.

Acharya vd.nin(2002) çalışmasının da yoğunlaşmadan yana bulgulara ulaşan bir çalışma olduğu söylenebilir. Onlar da “yoğunlaşma ve çeşitlendirmenin risk ve getiri üzerine etkisini” 105 İtalyan bankasına ait 1993-1999 dönemi verileri ve regresyon analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda, çeşitlendirmenin düşük risk seviyesinde düşük bir yarar sağlasa da yüksek risk seviyesinde karı azalttığını tespit etmişlerdir. Özetle, çeşitlendirme riskin düşmesini garanti etmemektedir.

Berger ve De Young (2001), ABD’deki 7000 banka için 1993 - 1998 verilerini kullanarak kar-maliyet etkinliği analizi ile banka verimliliğinde coğrafi genişlemenin etkilerini incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, hem pozitif hem de negatif etkiler tespit ederek banka organizasyonları için optimal bir ölçek olmadığı sonucuna varmışlardır.

Benzer sonuçlara ulaşan bir diğer çalışma da Aldasoro vd.nin (2022) çalışmasıdır. Bu çalışmada, 22 ülkeden 96 global bankanın 2008 - 2016 verilerini kullanarak regresyon yöntemiyle coğrafi çeşitlilik (geographic complexity) ve risk ilişkisi incelenmektedir. İnceleme sonuçlarına göre, coğrafi çeşitlendirme ulusal düzeyde şokları emerek bankaların riskinin düşmesini sağlarken, onları global finansal sisteme entegre ederek aynı zamanda global şoklara karşı da kırılğan hale getirmekte ve risklerini yükseltmektedir. Dolayısıyla, araştırmacılar nihai etkinin muğlaklığını ve konunun ikiyüzlülüğünü (Janusface) vurgulamaktadırlar.

ABD holding bankaları için 1994-2008 verileriyle coğrafi yoğunlaşmanın faydalarını banka riski ve karlılık açısından çalışan ve bu tür yararların banka büyüklüğüne bağlı olup olmadığını inceleyen Meslier vd.(2016) ise; küçük bankalar ve çok büyük bankaların coğrafi yoğunlaşmadan yarar sağlayabileceğini ileri sürmektedirler.

Argimón ve Rodríguez-Moreno (2021), 2005.1 -2016.4 dönemi İspanya bankacılık sektöründen veriler kullanarak coğrafi ve sektör (business) çeşitlendirmesinin etkilerini incelediği çalışmalarının sonuçlarına göre de coğrafi çeşitlendirme karlılığı (diversification benefits) zamana ve yere bağlı olarak yükseltirken riski de yükseltmektedir.

28 AB ülkesinden 825 çok uluslu bankaların 2011-2013 dönemi verileri ile “uluslararasılaşmanın, yabancı ülkelerdeki organizasyonel çeşitlendirmenin ve coğrafi çeşitlendirmenin ana banka risk ve karlılığına etkilerini” araştıran Nyola vd.(2021) de benzer bulgulara ulaşmıştır. Coğrafi çeşitlendirme yüksek risk karşılığında karı yükseltmektedir. Bankanın yurtdışı coğrafyalara açılması, düşük kazanç volatilitesi, düşük risk ve düşük karlılık arasında da güçlü bir bağlantı vardır.

Türkiye bankacılık sektörüne ilişkin çalışmalara bakıldığında; örneğin Gönenç ve Kılıçhan’ın(2004), 2001-2002 döneminde tercih edilen sektörel ve coğrafi kredi portföy dağılımından yararlanarak yaptığı performans analizi sonuçlarına göre de çeşitlendirmenin, banka risklerini azaltarak performansı yükseltmediği yönündedir.

Bir başka çalışma Türkmen ve Yiğit’in (2012) coğrafi ve sektörel çeşitlendirmenin bankaların performansı

üzerindeki etkilerini 40 bankanın 2007-2011 dönemi verilerini kullanarak Pearson korelasyonu ve hiyerarşik regresyon yöntemleriyle incelediği çalışmalarıdır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre de performansla coğrafi çeşitlendirme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Onlara göre, eğer çeşitlendirme belirli bir seviyenin üzerine çıkarsa, bu maliyetlerin yükselmesine yol açar. Yani çeşitlendirme her durumda yüksek performansla ilişkili değildir. Bu nedenle bir bankanın düşük risk veya yüksek karlılık arasında önceliği ne ise ona göre karar vermesi gerekmektedir. Üstelik bu tür bir tercihte ABD, AB ve Türk bankaları arasında da farklılıklar vardır.

Görüldüğü gibi, bankacılık sektöründe coğrafi yoğunlaşmanın riski düşürdüğü ve veya karlılığı arttırdığı yönünde iktisadi yazında açık ve net bir sonuca ulaşılamaktadır. Dolayısıyla Türkiye bankacılık sektörüne ilişkin bu çalışmanın bu muğlaklığı giderme yönünde iktisadi yazına katkı vermesi ümit edilmektedir.

3. Metodoloji ve Veri

Bu çalışmada, kredilerde coğrafi yoğunlaşma ve risk ilişkisini 2010-2021 dönemi Türk bankacılık sektörü verileriyle analiz etmek için sınır testi olarak da tanımlanan otoregresif dağıtılmış gecikme kısaca ARDL metodu tercih edilmiştir. Çünkü bu yöntem,seriler aynı dereceden entegre olmasalar, I(0) ve I(1) gibi farklı dereceden entegre olsalar bile hem uzun dönem analiz (eş bütünleşme analizi) yapabilmeyi sağlamakta hem de sağlam ve güvenilir sonuçlar vermektedir. Ayrıca ARDL yönteminin yapay regresyon olasılığını azalttığı da ileri sürülmektedir (Ghouse vd., 2018).

Bilindiği üzere bu teknik, Pesaran vd.(2001)¹tarafından geliştirilmiş bir yöntemdir. Ancak daha sonra Narayan (2005:1987-1990) az sayıda gözlem içeren küçük örneklem için de kritik değerler oluşturmuş ve böylece küçük örneklemli tahmin yöntemine de uygulanabilir hale gelmiştir.

ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) yöntemi de aslında en küçük kareler (EKK) regresyon yöntemine dayanmaktadır. Farklı, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişken olarak modelde kullanılabilmesidir.

y_t bağımlı değişken , $x_{j,t}$ $j=1,2,\dots,k$ bağımsız değişkenler olarak bir ARDL(p, q_1, q_2, \dots, q_k) modeli şu şekilde oluşturulabilir:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \varphi_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=0}^{q_j} \beta_{j,l_j} x_{j,t-l_j} + \varepsilon_t$$

α_0 sabit terimi, α_1 doğrusal trend katsayısı, φ_i bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını ($i=1,\dots,p$), β_{j,l_j} k bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir. ARDL sınır testi yaklaşımında, Pesaran vd.(2001) yukarıdaki denklemde $\alpha_0 + \alpha_1 t$ terimlerine birtakım kısıtlar vererek veya bu terimleri kullanmaksızın 5 ayrı koşullu hata düzeltme modeli önererek, değişkenler arasındaki eşbütünleşme (uzun dönem) ilişkisi bu modeller

¹Burada Pesaran ve Shin’in 1998 yılında yaptıkları çalışmanın da belirtilmesi gerektiği düşünülmektedir.

üzerinden sınır testleri ile sınanmıştır. Uygulamada genellikle sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modeller üzerinden eşbütünleşme ilişkisi araştırılmaktadır (Mert ve Çağlar:280). Bu çalışmada sabitli-trendsiz model üzerinden oluşturulan modeller kullanılmıştır.

Sabitli ve trendsiz hata düzeltme modeli ise şöyledir:

$$\Delta y_t = a_0 + b_0 y_{t-1} + \sum_{j=1}^k b_j x_{j,t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i} \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=1}^{q_{j-1}} c_{j,l_j} \Delta x_{j,t-l_j} + \sum_{j=1}^k d_j \Delta x_{j,t} + \varepsilon_t$$

Hata düzeltme denklemi ise;

$$EC_t = y_t - \sum_{j=1}^k \frac{b_j}{b_0} x_{j,t}$$

Zaman serileri arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını araştırmak için $H_0: b_0 = b_j = 0, \forall_j$ (eşbütünleşme yoktur) hipotezi F testi ile sınanmaktadır. Test istatistiğinin karşılaştırılacağı değerler Pesaran vd.(2001) tarafından tablo halinde verilmiştir. Buradan, eğer bulunan F değeri üst sınır kritik değerden büyükse değişkenler arasında bir uzun dönem (eşbütünleşme) ilişkisinin olduğu ileri sürülebilecektir. Fakat, yalnızca kısıtsız koşullu modeller için, örneğin bu çalışmada tercih edilen sabitli ve trendsiz model için, (t) değerine de bakmak gerektiği vurgulanmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019:280-283).

Coğrafi yoğunlaşmayı ölçmek için hesaplanması ve yorumlanması kolay olan Herfindhl-Hirschman Endeksi² tercih edilmiştir. Endeks her ile (provençe) açılan kredi payının karesi alınarak ve sonra bunlar toplanarak hesaplanmıştır³.

$$\text{Herfindhl-Hirschman Endeksi} = \sum_{i=1}^n x_i^2$$

Modelde 2010.1-2021.3 dönemine ait 3'er aylık veriler kullanılmıştır. Modelde hem bankacılığa özgü hem de makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. Aslında Castro'nun (2012:4) yaptığı gibi değişkenlerde sistemik (makroekonomik) ve sistemik olmayan (bankacılığa özgü) şeklinde bir ayrıma gidildiği söylenebilir. Yani kredi riskini etkilediği düşünülen kredi portföy yapısı ile makro ekonomik koşulların bir arada olduğu bir model kurulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, takipteki krediler, literatürde de sıklıkla kullanıldığı gibi (Castro, 2012:8, Tunay, 2015:134-13; Sarı, 2021:166), kredi riskinin vekil değişkeni olarak seçilmiştir. Kredi portföyünün ve aktif kalitesinin en iyi göstergelerinden biri takipli krediler oranıdır ve kredi riskini pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Diğer bankacılığa özgü değişkenlerden olan mevduatın krediye dönüşüm oranı likidite kalitesinin bir göstergesi olup kredi portföyünün kalitesini de etkilemektedir. Kredi mevduat oranının artması daha riskli faaliyetlerin de kredilendirildiğini gösterdiği için kredi riski ile ilişkisinin pozitif olması beklenmektedir. Ancak literatürde aksi yönde

bulgulara ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Tunay, 2015). Bilindiği üzere bankalar, faaliyetlerini sürdürebilmeleri için sermayeye ihtiyaç duyarlar, en önemli finansal aracılık faaliyetleri olan kredileri ya sermaye yapısından ya da yabancı kaynaklardan karşılarlar. Sermayesi güçlü bankaların daha fazla risk aldığı gözlemlendiğinden özkaynak oranının da kredi riskini pozitif yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Ama literatürde aksi yönde beklenti ve sonuçların da gözlemlendiğini belirtmek gerekir (Zribi ve Boujelbène, 2011: 72).

Makroekonomik değişkenler olarak, makroekonomik performansın en iyi göstergelerinden biri olan büyüme oranı ve reel efektif kur alınmıştır. Zira reel efektif kur makroekonomik koşulları en iyi yansıtan göstergelerden biridir. Ama, aynı zamanda, ülke ihracat mallarının rekabet gücünün ve ihracat yapan firmaların borç ödeme kapasitesinin de iyi bir göstergesidir (Castro, 2012:25; Sarı, 2021:190). Her iki makroekonomik değişkenin de kredi riskini pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Kredi riskini pozitif etkilemesi beklenen faiz oranı değişkeni (Aver, 2008; Castro, 2012:10) de başta modele eklenmiş, ama model istikrarını olumsuz etkilediğinden çıkarılmıştır. Ayrıca, son dönem yapılan çalışmalara bakıldığında kredi riski ve faiz oranı ilişkisinin istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı (Sarı, 2021:190) ya da modele alınmadığı görülmektedir (Yalçın ve Tunay, 2020). Bu nedenle modelde faiz oranı değişkeni yer almamaktadır.

Modelde kullanılan veri ve kaynakları aşağıda tablo halinde listelenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Model Değişkenleri ve Kaynakları

Değişkenin Sembolü	Tanımı	Kaynağı
LOGKRISK	Takipli Krediler	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)
GHHI	Coğrafi Herfindhl-Hirschman Endeksi	BDDK
KMVD	Toplam Nakdi Krediler /Toplam Mevduat	BDDK
OZK	Yasal Özkaynak / Risk Ağırlıklı Kalemler Toplamı	BDDK
TKP	Takipli Alacaklar (Brüt) / Nakdi Krediler	BDDK
BY	GSYİH Büyüme Hızı	TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
KUR	Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi	TCMB

CUSUM kare testine göre istikrarsızlık, yapısal kırılma tespit edilen modele bir kukla değişken (DUMMY) de ilave edilmiştir. Yapısal kırılma tespit edilen 2018.1 ve 2020.3 dönemi için 1, diğer dönemler için 0 değeri verilerek kukla değişken serisi elde edilmiş ve bu kukla değişkenle model yeniden oluşturulmuştur. Böylece yeni modelin istikrarı sağlanmıştır (Aydoğan, 2007:164; Kök vd, 2015: 167, Akel ve Gazel, 2014: 36). Ayrıca kredi riskinin vekil değişkeni takipteki kredilerin ham veri halindeki tek değişken olduğunu ve bu nedenle logaritması alınarak dönüştürüldüğünü de belirtmek gerekmektedir. Çünkü diğer tüm değişkenler bir oranı ifade ederken modeldeki tek ham

²Herfindhl-Hirschman Endeksi, BDDK'nın (2016:25) yoğunlaşma risk yönetimi için önerdiği örnek göstergelerden biridir.

³Burada ni payları yüzde veya ondalık olarak da hesaplanabilmektedir.

veri KRISK değişkenine aittir. KRISK ham verisinin logaritmik dönüşümü, ham verinin çarpıklığını azaltarak veya ortadan kaldırarak modelin çalışmasını sağlamıştır. “Tanımlama hatalarına” dikkat çeken Gujarati ve Porter’in (2009: 467) da dediği gibi; “doğru modeli aramak, Kutsal Kase’yi aramak gibidir”⁴.

4. Ampirik Bulgular

Daha önce, yukarıda ARDL yönteminin değişkenler I(0) ve I(1) gibi farklı düzeylerde entegre (durağan) olsalar bile analizin mümkün olduğu söylenmiş olsa da buradan ARDL yönteminde birim kök testi uygulanması gerekmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü eğer değişkenlerin durağanlık seviyesi I(2) ise bu yöntem uygulanamamaktadır. Dolayısıyla bu ihtimale karşı, yine de birim kök testi yapılması önerilmektedir. Bu nedenle, ilk aşamada modelde kullanılan değişkenlere bir başka deyişle serilere hem Arttırılmış Dickey-Fuller testi (ADF) hem de Phillips-Perron testi kullanılarak birim kök testi uygulanmıştır. Bilindiği üzere, ADF testi de Phillips-Perron testi de “seri birim kök içerir” sıfır hipotezini kullanmaktadır. Birim kök testinin sonuçları aşağıda Tablo 2’de görülmektedir. Tablo trendsiz değerler üzerinden oluşturulmuştur. Buna göre, LOGKRISK, KMVD, OZK, TKP ve KUR değişkenleri her iki teste göre de düzeyde durağan değildir.

Tablo 2. Düzey Değerler İçin Durağanlık Testleri

Seri	ADF (H_0 :Seri birim kök içerir)			Phillips-Perron (H_0 :Seri birim kök içerir)		
	Test İstatistiği	.05 kritik değer	Sonuç	Test İstatistiği	.05 kritik değer	Sonuç
LOGKRISK	-0,23	-2,92	Durağan dışı	0,32	-2,92	Durağan dışı
KMVD	-2,14	-2,92	Durağan dışı	-2,51	-2,92	Durağan dışı
OZK	-6,5	-2,92	Durağan	-6,5	-2,92	Durağan
TKP	-1,91	-2,92	Durağan dışı	-2,14	-2,92	Durağan dışı
GHHI	-4,53	-2,92	Durağan	-4,57	-2,92	Durağan
BY	-4,39	-2,92	Durağan	-4,46	-2,92	Durağan
KUR	-0,72	-2,92	Durağan dışı	-0,56	-2,92	Durağan dışı

Tablo 3. Birinci Farklar İçin Durağanlık Testleri

Seri (Değişken)	ADF (H_0 :Seri birim kök içerir)			Phillips-Perron (H_0 :Seri birim kök içerir)		
	Test İstatistiği	.05 kritik değer	Sonuç	Test İstatistiği	.05 kritik değer	Sonuç
LOGKRISK	-3,51	-2,92	Durağan	-3,36	-2,92	Durağan
KMVD	-3,6	-2,92	Durağan	-3,52	-2,92	Durağan
OZK	-7,7	-2,92	Durağan	-42,09	-2,92	Durağan
TKP	-4,75	-2,92	Durağan	-4,62	-2,92	Durağan
GHHI	-8,44	-2,92	Durağan	-9,38	-2,92	Durağan
BY	-5,16	-2,92	Durağan	-9,61	-2,92	Durağan
KUR	-7,13	-2,92	Durağan	-7,44	-2,92	Durağan

Bu nedenle değişkenlerin birinci farkları için de birim kök testi yapılmıştır. Her iki testin sonuçları da Tablo 3’de yer

almaktadır. Tablo trendsiz değerler üzerinden oluşturulmuştur. Görüldüğü gibi, artık modelde kullanılacak değişkenlerin tamamı durağandır. Yani herhangi bir değişkenin ikinci farkında ancak durağan hale gelmesi olasılığı yoktur.

Tablo 4. Gecikme Sayısı Seçimi

Gecikme sayısı	AIC	SC	HQ	LM Otokorelasyon Testi
1	-4,37	-3,98	-4,22	0,08
2	-4,68	-4,16	-4,48	0,46
3	-4,68	-4,16	-4,48	0,16
4	-5,3	-4,32	-4,94	0,72

Tablo 5. ARDL(2,4,2,2,3,4,4) Modeli

Değişken (Variable)	Katsayı (Coefficient)	Std. Hata(Std. Error)	t	P
LOGKRISK(-1)	0.013166	0.172860	0.076164	0.9404
LOGKRISK(-2)	0.291836	0.139338	2.094439	0.0549
TKP	0.154482	0.023988	6.440051	0.0000
TKP(-1)	0.107700	0.047562	2.264398	0.0400
TKP(-2)	0.128777	0.035618	3.615486	0.0028
TKP(-3)	0.123566	0.035727	3.458627	0.0038
TKP(-4)	-0.111517	0.025391	-4.392024	0.0006
KMVD	-0.004066	0.002959	-1.374181	0.1910
KMVD(-1)	0.012087	0.003884	3.112284	0.0076
KMVD(-2)	0.011038	0.003138	3.516968	0.0034
OZK	0.000192	0.000485	0.395628	0.6983
OZK(-1)	0.002697	0.000686	3.932691	0.0015
OZK(-2)	0.002342	0.000671	3.488275	0.0036
GHHI	-4.255593	1.079490	-3.942226	0.0015
GHHI(-1)	-1.774853	0.862956	-2.056713	0.0588
GHHI(-2)	-1.877149	0.832110	-2.255892	0.0406
GHHI(-3)	0.585029	0.690175	0.847653	0.4109
BY	0.000369	0.001030	0.357997	0.7257
BY(-1)	-0.002277	0.001073	-2.121286	0.0522
BY(-2)	-0.002105	0.000878	-2.397887	0.0310
BY(-3)	-0.000764	0.001591	-0.480463	0.6383
BY(-4)	0.004307	0.002081	2.069334	0.0575
KUR	-0.007510	0.001680	-4.469663	0.0005
KUR(-1)	-0.002499	0.001301	-1.920092	0.0755
KUR(-2)	-0.005191	0.001263	-4.109026	0.0011
KUR(-3)	0.000147	0.001053	0.139795	0.8908
KUR(-4)	0.001575	0.000937	1.681402	0.1148
DUMMY	-0.164845	0.043092	-3.825464	0.0019
C	6.572378	1.294821	5.075899	0.0002
R^2	0.999869	AIC		-5.425073
Düzeltilmiş- R^2	0.999606	SC		-4.237287
F	3809.573	HQ		-4.987054
P	0.000000			1.839885

ARDL modelinde sonraki aşamada gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğu ya da bir başka deyişle gecikme sayısı, o uzunluğa göre seçilmiş ve bilgi kriterlerine (AIC, SC ve HQ) göre en küçük kritik değer elde edildiği sayıdır. Tabii otokorelasyon sorunu da olmamalıdır. Bu değer değişkenler farklı gecikme kombinasyonları ile sınanarak bulunmaktadır (Esen vd., 2012:260). Bu doğrultuda, yapılan sınamalar sonucunda, en uygun gecikme sayısı 4 olarak belirlenmiştir. Çünkü Akaike

⁴ “searching for the correct model is like searching for the Holy Grail” (Gujarati ve Porter, 2009: 467).

(AIC) bilgi ölçütüne göre seçilmiş olan 4 gecikme uzunluğu en düşük değeri vermektedir. Tablo 4’de de görüldüğü gibi, bu uzunlukta $LM > 0,05$ olduğundan otokorelasyon sorunu da yoktur.

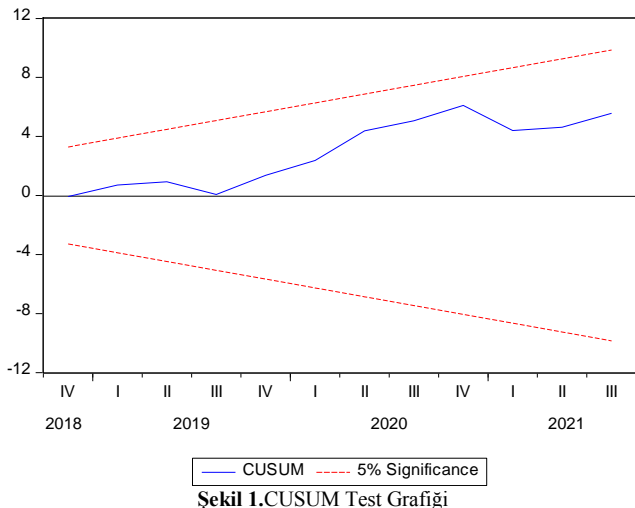
LOGKRISK serisi bağımlı değişken, TKP, KMVD, OZK, BY, KUR ve GHHI ise bağımsız değişkenler olarak ve en fazla 4 gecikme sayısı alınarak sabitli (DUMMY01, C) ve trendsiz hata düzeltme modeli üzerinden ve 62500 model içinden Akaike bilgi ölçütüne (AIC) göre bir ARDL(2,4,2,2,3,4,4) modeli seçilmiştir. Tablo 5’de tahmin sonuçları görülebilir. Buna göre, kukla değişkenindeki (DUMMY01) de dahil olmak üzere katsayıların (coefficient) büyük çoğunluğunun P olasılık değeri istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ancak iş bununla sınırlı değildir. Modelin tanı testlerine de bakmak gerekmektedir. Tanı testleri olarak, modele serisel korelasyon sorunu için Breush-Godfrey testi, model spesifikasyonu için Ramsey RESET testi, artık değerlerin normal dağılıp dağılmadığını anlamak için Jarque-Bera testi, değişen varyans sorunu için Breush-Pagan-Godfrey testi uygulanmıştır. Sonuçları Tablo 6’de özetlenen tanı testlerine göre, modelde serisel korelasyon, spesifikasyon (tanımlama ve ölçüm) hatası ve kalıntılarda (residuals) normallik ve değişen varyans sorunları yoktur.

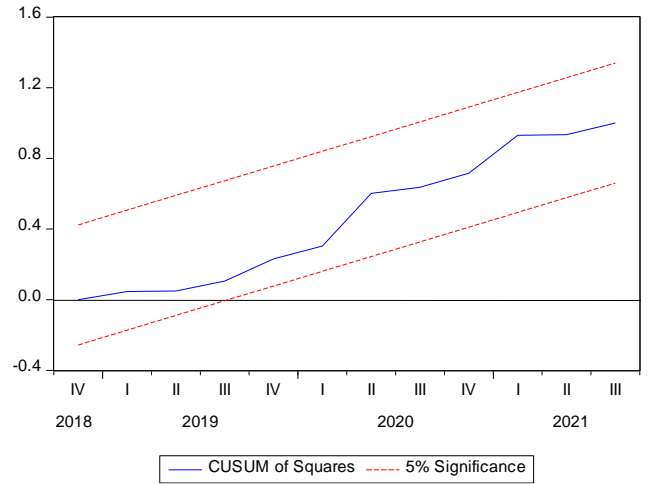
Tablo 6. Uygulanan Tanı Testleri ve Sonuçları

Test Türü	Testin Amacı	F	P
Breush-Godfrey	Serisel Korelasyon	0,28	0,88
Ramsey RESET	Model spesifikasyonu	1,66	0,21
Jarque-Bera = 0,49	Normallik	-	0,77
Breush-Pagan-Godfrey	Değişen varyans	0,73	0,76

Ayrıca model parametrelerinin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını anlamak için modele CUSUM ve CUSUM kare testleride uygulanmıştır. Grafikleri aşağıda görülebilir (Şekil 1 ve Şekil 2). Buna göre, hem CUSUM testi grafiği hem de CUSUM kare testi grafiğinde tahminler güven aralığı içerisinde kaldığından parametre tahminlerinin istikrarlı olduğu söylenebilir. Bu arada, grafiklerdeki kesikli çizgilerin % 95 güven aralığını düz çizginin ise parametre tahminlerini gösterdiğini de belirtmek gerekir.

Şekil 1. CUSUM Test Grafiği

Şekil 2. CUSUM Kare Test Grafiği

Model tüm tanı testlerinden geçtikten sonra yöntemde diğer adımları veren sınır testlerinden de geçmesi gerekmektedir. ARDL analizinin en önemli aşamasının da F-sınır ve t-sınır testleri olduğu vurgulanmaktadır. ARDL modeli hangi hata düzeltme modeli üzerinden seçildiyse, F ve t-sınır testleride o model üzerinden değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığını araştırmak için yapılmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019:283). Buna göre, burada sabitli - trendsiz hata düzeltme modeli üzerinden sınır testleri yapılmış olup sonuçları aşağıda gösterilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. ARDL Modeli Sınır Testleri

Test	Test Değeri	α	I(0)	I(1)
F	7.352469	10%	2.12	3.23
		5%	2.45	3.61
		2.5%	2.75	3.99
		1%	3.15	4.43
Örneklem büyüklüğü	43	Asimptotik: n=1000		
		10%	2.327	3.541
		5%	2.764	4.123
		1%	3.79	5.411
		FiniteSample: n=45		
		10%	2.353	3.599
		5%	2.797	4.211
t	-4.921900	10%	-2.57	-4.04
		5%	-2.86	-4.38
		2.5%	-3.13	-4.66
		1%	-3.43	-4.99

Tablo 7’de görüldüğü gibi, F değeri 7,35’dir ve tüm anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerden büyüktür. Dolayısıyla “eşbütünlük yoktur” hipotezi reddedilecek

ve F sınır testine göre değişkenlerin eşbütünlük olduğu ileri sürülebilecektir⁵.

Değişkenler arasındaki bu eşbütünlüğün geçerli bir eşbütünlük olup olmadığının t-sınır testi ile de sınanması gerekmektedir. Yukarıdaki Tablo 7'nin son bölümü t sınır testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre $t = -4,92$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer mutlak değerce % 1 hata düzeyi haricinde diğer tüm hata düzeyleri için hesaplanan kritik değerlerden mutlak değerce büyüktür. Dolayısıyla değişkenler arasındaki eşbütünlüğün % 5 ve % 10 hata düzeyi için geçerli olduğu sonucuna varılabilir.

Bu yönde artık aşağıda Tablo 8'de gösterilen uzun dönem dengesine ilişkin tahmin sonuçları da yorumlanabilir.

Tablo 8. Uzun Dönem Dengesi

Değişken (Seri)	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P Değeri
TKP	0.579870	0.028617	20.26286	0.0000
KMVD	0.027423	0.001134	24.18505	0.0000
OZK	0.007526	0.001850	4.068775	0.0012
GHHI	-10.53609	1.676044	-6.286282	0.0000
BY	-0.000678	0.004634	-0.146280	0.8858
KUR	-0.019392	0.001025	-18.91425	0.0000
EC = LOGKRISK - (0.5799*TKP + 0.0274*KMVD + 0.0075*OZK - 10.5361*GHHI - 0.0007*BY - 0.0194*KUR)				

Buna göre, coğrafi kredi yoğunlaşması (GHHI) ile kredi riski (LOGKRISK) arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Yani banka kredilerinde coğrafi yoğunlaşma kredi riskini yükseltmemekte, aksine azaltmaktadır. Türk bankacılık sektöründe, coğrafi yoğunlaşma arttıkça kredi riski düşmektedir ya da bir başka deyişle coğrafi yoğunlaşma düştükçe kredi riski artmaktadır. Bu da bölgesel yoğunlaşma nedeniyle gelen uzmanlaşmanın asimetric bilgi sorunlarının çözülmesine katkıda bulunması ve bilginin, izleme faaliyetlerinin etkin bir şekilde uygulanması ile açıklanabilir. Zira etkili bir kredi risk yönetimi kredi alanların kredibilitesi konusunda doğru karar vermeleri yani kredi analizlerinin iyi yapılması gerekmektedir. Bu da istihbarat ve kredi izleme faaliyetlerinin etkinliği ile ilgilidir. Bu etkinlik asimetric bilgi sorunlarının çözülmesine katkı sağlar. Bilindiği üzere, kredi riskinin yükselmesinin en önemli nedenlerinden biri asimetric bilgidir (Sarı, 2021: 29-30). Coğrafi yoğunlaşma ile kredi riski arasındaki negatif ilişki, kredilerde coğrafi yoğunlaşmanın uzmanlaşmaya neden olarak asimetric bilgi sorunlarını çözdüğü, kredi risk izleme ve yönetiminin etkinliğini sağladığı ileri sürülebilir. Özetle, bu sonuç, Morgan ve Samolyk (2003) ile Acharya vd.'nin(2002) coğrafi yoğunlaşmadan yana sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Diğer bankacılık değişkenleri, takipli krediler oranı (TKP), mevduatın krediye dönüşüm oranı (KMVD), özkaynak oranı (OZK) ve kredi riski (LOGKRISK) arasında ise istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki vardır. Takipli krediler oranı (TKP) değişkeninin katsayısının pozitif olması, takibe dönüşüm oranı olarak da ifade edilen bu oranın aynı zamanda kredi riskinin bir başka göstergesi olması ile

açıklanabilir. Bir likidite göstergesi olan KMVD değişkeninin kredi riskini beklentiler doğrultusunda pozitif yönlü etkilemesi de mevduatın krediye dönüşümü arttıkça daha riskli krediler verilmesi ve bunun kredi riskinin artmasına neden olması ile açıklanabilir. Aynı yönde, OZK ile kredi riski arasındaki beklentilere uygun pozitif ilişki de özkaynak oran arttıkça riskli kredi faaliyetlerinin artışı ile açıklanabilir. Yani daha çok sermaye daha çok risk alınmasına neden olmaktadır. Bu bulgular iktisadi yazındaki çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir (Tunay, 2015:140 ; Sarı, 2021: 187-188).

Tablo 9. Kısa Dönem Sonuçları ve Sınır Testleri

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P Değeri
C	6.572378	0.761777	8.627697	0.0000
D(LOGKRISK(-1))	-0.291836	0.088706	-3.289919	0.0054
D(TKP)	0.154482	0.013564	11.38900	0.0000
D(TKP(-1))	-0.140827	0.027815	-5.062922	0.0002
D(TKP(-2))	-0.012049	0.019372	-0.621988	0.5439
D(TKP(-3))	0.111517	0.015918	7.005674	0.0000
D(KMVD)	-0.004066	0.001695	-2.399343	0.0309
D(KMVD(-1))	-0.011038	0.002394	-4.609789	0.0004
D(OZK)	0.000192	0.000288	0.666628	0.5158
D(OZK(-1))	-0.002342	0.000469	-4.992456	0.0002
D(GHHI)	-4.255593	0.643666	-6.611490	0.0000
D(GHHI(-1))	1.292120	0.716672	1.802944	0.0930
D(GHHI(-2))	-0.585029	0.462696	-1.264392	0.2267
D(BY)	0.000369	0.000550	0.670705	0.5133
D(BY(-1))	-0.001437	0.000625	-2.298463	0.0375
D(BY(-2))	-0.003542	0.000637	-5.563749	0.0001
D(BY(-3))	-0.004307	0.001075	-4.004491	0.0013
D(KUR)	-0.007510	0.000850	-8.837819	0.0000
D(KUR(-1))	0.003468	0.001054	3.291303	0.0054
D(KUR(-2))	-0.001722	0.000611	-2.817280	0.0137
D(KUR(-3))	-0.001575	0.000564	-2.791292	0.0144
DUMMY	-0.164845	0.019284	-8.548263	0.0000
CointEq(-1)*	-0.694999	0.081053	-8.574654	0.0000
R ²	0.970325	AIC		-5.704143
Düzeltilmiş R ²	0.937682	SC		-4.762106
F	29.72535	HQ		-5.356749
P	0.000000			

Makroekonomik değişkenlerden olan büyüme oranı ile kredi riski ilişkisi negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı görünmemektedir. Reel efektif kur (KUR) ile kredi riski (LOGKRISK) arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamlı ama beklentinin aksine negatif yönlüdür. Aslında, Castro'nun (2012:25) da belirttiği gibi reel kurun kredi riskini pozitif yönde etkilemesi bekleniyordu. Ama Sarı'nın(2021: 189) çalışmalarında da ifade edildiği gibi, reel kurun yükselmesi Türkiye'nin ihracat mallarını diğer ülkeler için pahalandırıp, ithalatı ucuzlatmaktadır. Bilindiği üzere artık ihracatımız da daha fazla ithalata bağımlı bir yapı göstermektedir. Dolayısıyla reel kurun yükselmesinin ithalatı ucuzlatarak ve ithalata bağımlı ihracat mallarının maliyetini düşürerek firmaların borç ödeme kapasitesini

⁵ Bu arada, daha önce de belirtildiği gibi, ARDL modelini geliştiren Pesaran vd.ce(2001) hesaplanan F kritik değerlerinin büyük örneklem için güvenilir olduğunu, ama küçük örneklem için kullanılmayacağını iddia eden Narayan (2005:1981) 30 - 80 gözleme sahip küçük örneklem

için de ayrıca kritik değerler hesaplanmıştır. Tablo 7'de 40 ve 45 gözlem için hesaplanan bu değerlere göre de F değeri üst kritik değerlerin tüm anlamlılık düzeyleri için büyüktür. Yani değişkenler eşbütünlüktedir.

yükseltmiş ve böylelikle kredi riski ile reel kur arasındaki ilişkiyi negatife dönmüş olabilir.

Bu durum, Ganioğlu ve Us'un (2014:23) "2008 Global krizden sonra Türk bankaları üzerinde makroekonomik göstergelerin (değişkenlerin) etkisinin azaldığı" tespitinin bir kez daha doğrulandığı şeklinde yorumlanabilir (Sarı, 2021: 189 - 191).

Tablo 9'da hata düzeltme modelinin yani kısa dönem regresyon tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bilindiği gibi, hata düzeltme modeli, eş bütünleşen değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedenselliğin testi için kullanılmaktadır. Kısa ve uzun dönem ilişkisi arasındaki dengesizliğin ne kadar sürede kapanacağını göstermektedir. Hata düzeltme mekanizmasının çalışabilmesi için hata düzeltme katsayısının [CointEq(-1)] negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Mert ve Çağlar, 2019:292; Esen vd., 2012:262). Tablo 9'dan da görüldüğü üzere, -0,69 olan katsayısı negatiftir. Bu katsayıya ait t değeri de -8,57 olarak hesaplanmıştır ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen sonuçlara göre, mekanizma çalışmaktadır, kısa dönemde dengeden sapma halinde $1/0.69=1.45$ dönem yani 3,5 ay sonra düzelterek değişkenler tekrar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Bu da elde edilen uzun dönem tahmin sonuçlarının güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Coğrafi yoğunlaşma, kredi riskini artıran yoğunlaşma risklerinden biridir ve bankalarca risk ve karlılık açısından izlenmektedir. Ama bankacılık faaliyetlerinin coğrafi olarak nerelerde yoğunlaştığının sektörün ve özellikle de banka-temelli finansal sistemlerde makroekonominin istikrarı için izlenmesi gereklidir.

Bu çalışmada, Türkiye bankacılık sektöründe kredilerin coğrafi yoğunlaşması ile kredi risk ilişkisi sektörün kümülatif kredi riski, takipli krediler oranı, toplam kredilerin toplam aktiflere oranı, kredi mevduat oranı, özkaynak oranı, il bazlı nakdi kredi payları ile hesaplanan coğrafi Herfindahl-Hirschman Endeksi (GHHI), büyüme oranı ve reel efektif kur değişkenlerine ait 2010.1-2021.3 dönemi 3'er aylık veriler ile otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modeli ile incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre; coğrafi kredi yoğunlaşması ile kredi riski arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani banka kredilerinde coğrafi yoğunlaşma kredi riskini yükseltmemektedir. Aksine, Türkiye bankacılık sektöründe, uzun dönemde, coğrafi yoğunlaşma arttıkça kredi riski düşmektedir. Bu da yoğunlaşmanın uzmanlaşmayı getirmesi ile yani bilginin, kredi değerlendirme ve izleme faaliyetlerinin etkinliği ile açıklanabilir. Diğer bankacılık değişkenleri, takipli krediler oranı, mevduatın krediye dönüşüm oranı, özkaynak oranı ve kredi riski arasında ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Makroekonomik göstergelerden reel efektif kurun kredi riski üzerindeki etkisinin literatürdeki çalışmaların yani beklenenin aksi yönünde negatif, büyümenin katsayısının ise istatistiksel olarak anlamlı çıkması, "2008 Global krizinden sonra Türk bankaları üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisinin azaldığı" tespitini doğrular niteliktedir.

Bu çalışmanın bankaların kredi portföylerini oluştururken coğrafi yoğunlaşma ya da çeşitlendirme tercihinin

kümülatif olarak bankacılık sektörü kredi riskini artırıp artırmadığının incelenmesi ve tüm bankacılık sektörünün istikrarının analizinde bir katkı sunması beklenmektedir. Çünkü finansal aktiflerin % 84'üne sahip olan bankacılık sektörü sistemik önemli bir sektördür. Dolayısıyla bu sektördeki her türlü yoğunlaşma (birey, kurum, sektör ve coğrafi) finansal sektörü etkileme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla BDDK'da (2016:5, 8); "yoğunlaşma riski yönetimi, bankanın yazılı risk yönetim çerçevesi içerisinde yeterli bir şekilde ele alınması ve yoğunlaşma riskinin aktif bir şekilde izlenmesi, kontrolü ve azaltımı konularında yeterli düzenlemelere sahip olması, yoğunlaşma riskinin yönetiminde uygun içsel limitler, eşik değerler veya benzer uygulamaları kullanması gerektiğini" belirtmekte ve bankalardan "trend analizleri" talep etmektedir. Çalışma bu yönüyle sektörün eğilimlerini göstermesi açısından önemlidir. Bu yönde, yoğunlaşma riskinin azaltılmasına yönelik kredi politikaları ve stratejilerinin oluşturulmasında kullanılabilir. Ayrıca sözkonusu politikaların kalkınma politikaları ile uyumlu bir şekilde hazırlanmasında yol gösterici olabilir. Bu yönde bölgesel politikalara da yön verebilir. Coğrafi yoğunlaşma bankacılık sektörü açısından kredi riskini azaltsa bile bölgesel farklılıkları derinleştirdiği bir gerçektir. Bölgesel farklılıkların azaltılması hem kalkınma hem AB bölgesel politikaları için çok önemlidir. Çalışmanın bölgesel politikalara ve teşvik politikalarına yol göstermesi de ümit edilmektedir. Ancak iktisadi yazında bu konularda yapılan araştırma ve çalışmaların sistem, yer, zaman ve yönetime göre sonuçları birbirinden farklı olduğundan kredilerde her türlü yoğunlaşmanın farklı yöntem ve verilerle incelenmesi ve hatta diğer makroekonomik değişkenlerin de modellere dahil edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Acharya, V. V., Saunders, A., & Hasan, I. (2002). The Effects of Focus and Diversification on Bank Risk and Return: Evidence from Individual Bank Loan Portfolios. Web: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1294605 (erişim tarihi: 09.12.2019)
- Akel, V. & Gazel, S. (2014). Döviz Kurları İle Bist Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir Ardl Sınır Testi Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 44, 23-41.
- Aldasoro, I., Hardy, B., & Jager, M. (2022). The Janus face of bank geographic complexity. *Journal of Banking & Finance*, 134, 106040.
- Argimón, I., & Rodríguez-Moreno, M. (2021). Business complexity and geographic expansion in banking. Banco de España Working paper no: 2132.
- Aver, B. (2008). An empirical analysis of credit risk factors of the Slovenian banking system. *Managing Global Transitions*, 6(3), 317-334.
- Aydoğan, O. (2007). *Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye'nin AB ve Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) FinTürk Coğrafi Dağılımı, <https://www.bddk.org.tr/BultenFinTurk>
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) (2016) Yoğunlaşma Riskinin Yönetimine İlişkin Rehber. Web: <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/Dokuman/Getir/947> (erişim tarihi: 25.05.2022)
- Berger, A. N., & DeYoung, R. (2001). The Effects of Geographic Expansion on Bank Efficiency. *Journal of financial services research*, 19(2), 163-184.

- Castro, V.(2012). "Macroeconomic Determinants of the Credit Risk in The Banking System: the Case of the GIPSI". Economic Modelling, Documentos De Trabalho Working Paper Series, 672-683.
- Deng, S.,& Elyasiani, E. (2008). GeographicDiversification, Bank Holding Company Value, and Risk. *Journal of Money, CreditandBanking*, 40(6), 1217-1238.
- Esen, E., Yıldırım, S., & Kostakoğlu, S. F. (2012). Feldstein-Horioka hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267.
- Ganioğlu, A. & Us, V. (2014). The Structure of the Turkish Banking Sector Before and After the Global Crisis. CBRT Working Paper No. 14/29.
- Ghouse, G.,Khan, S. A., & Rehman, A. U. (2018). ARDL model as a remedy for spurious regression: problems, performance and prospectus.Web:<https://mpr.ub.uni-muenchen.de/83973> (erişim tarihi: 10.03.2020).
- Goetz, M. R.,Laeven, L., & Levine, R. (2016). Does The Geographic Expansion of Banks Reduce Risk?. *Journal of Financial Economics*, 120(2), 346-362.
- Gönceç, H.,& Kılıçhan, B. (2004). Kredi portföyü çeşitlendirmesinin banka performansı üzerindeki etkileri. *Bankacılar Dergisi*, 49, 53-67.
- Gujarati, D., & Porter, D. (2009). Basic Econometrics 5th edition, ed. Anne Hilbert.
- Hayden, E.,Porath,D. & Westernhagen, N.V.(2006). Does Diversification Improve the Performance of German Banks? Evidence from Individual Bank Loan Portfolios. *Journal of Financial Services Research* 32.3, 123-140.
- Kök, R., K., Ekinci, R., & Yalçınkaya, A. E. A. (2015). Ülke riski bileşenlerinin bankacılık ve reel sektör üzerine etkileri: Türkiye örneği, 1993-2015. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 151-171.
- Mert, M. & Çağlar, A.E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*.Detay Yayıncılık, Ankara.
- Morgan, D. P.,& Samolyk, K. (2003). Geographic Diversification in Banking and Its Implications for Bank Portfolio Choice and Performance. Unpublished paper, Federal Reserve Bank of New York.
- Meslier, C., Morgan, D. P., Samolyk, K., & Tarazi, A. (2016).The Benefits And Costs Of Geographic Diversification in Banking. *Journal of International Money and Finance*, 69, 287-317.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Appliedeconomics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P. K.,& Narayan, S. (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports For Fiji in A Cointegration Framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Nyola, A. P.,Sauviat, A., Tarazi, A.,& Danisman, G. O. (2021). How organizational and geographic complexity influence performance: Evidence from European banks. *Journal of Financial Stability*, 55, 100894.
- Pesaran, M. H.,&Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H.,Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches To the Analysis of Level Relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Sarı, S. & Konukman, A. (2021). Türk Bankacılık Sektöründe Sektörel Kredi Yoğunlaşması Ve Risk-Karlılık İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1-28.
- Sarı, S. (2021). *Sektörel Kredi Yoğunlaşması ve Kredi Riski*. İksad Yayınevi.
- TBB İllere ve Bölgelere Göre Mevduat ve Kredi Çeşitlerinin Dağılımı, Web:<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
- TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), Temel Ekonomik Göstergeler. Web: <http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c>(erişim tarihi: 01.04.2022)
- Tunay, K.B.(2015). Kredi Portföylerinde Yoğunlaşma ve Risk İlişkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, cilt 9, sayı:1, 129-132.
- Türkmen, S.Y. & Yiğit, İ.(2012). Diversification in Banking and Its Effects on Bank Performance: Evidence fromTurkey. *American Internation Journal of Contemporary Research*, Vol.2, no:12, 111-115.
- Winton, A.(1999). Don't Put All Your Eggs in One Basket? Diversification and Specialization in Lending. *Diversification and Specialization in Lending*.
- Yalçın, D., & Tunay, K.B. (2020). Kredi portföylerinde sektörel yoğunlaşma ve risk ilişkisi: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 344-358.
- Zribi,N & Boujelbène, Y. (2011). The factors influencing bank credit risk: The case of Tunisia. *Journal of accounting and taxation*, 3(4), 70-78.

Latin Amerika'da 21. Yüzyıl Sosyalizminin Restorasyonu: Bolivya ve Peru Örnekleri

Restoration of the 21st Century Socialism in Latin America: Bolivia and Peru Cases

Canan KIŞLALIOĞLU^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	10 Şubat 2022
Kabul	29 Ağustos 2022
Yayın	3 Kasım 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Peru,
Bolivya,
21. Yüzyıl Sosyalizmi,
Latin Amerika.

ÖZ

Bu çalışmada 21. yüzyıl sosyalizminin Latin Amerika'da yarattığı değişim iki ülke üzerinden incelenmiştir. İlk olarak 21. yüzyıl sosyalizmi kısaca anlatılmış ve oluşturmayı hedeflediği toplum ve yönetim yapısı açıklanmıştır. Daha sonra Bolivya ve Peru'nun yakın tarihleri ve güncel gelişmeleri incelenmiş, son dönem gelişmeleri 21. yüzyıl sosyalizminin kıtada yarattığı değişim bağlamında değerlendirilmiştir. Bolivya'nın 21. yüzyıl sosyalizmi modelini uygulamış bir ülke oluşu, toplumsal taleplerin ve değişimin daha kolay gözlemlenmesini sağlamaktadır. Ancak Peru uzun süreli siyasi istikrarsızlık yaşayan ve 21. yüzyıl sosyalizminin Latin Amerika'da öne çıktığı dönemde bunu deneyimlememiş bir ülkedir.

Her iki ülkede de 2021'de yapılan son seçimleri sosyalist adaylar kazanmıştır. Ancak hem ülkelerin tarihsel süreçleri hem seçilen adayların kariyer farklılıkları iki ülkeyi farklı yere koymaktadır. 21. yüzyıl sosyalizminin Venezuela'da Hugo Chavez ile uygulananından ardından kıta içerisinde toplumsal bir değişim yaratıp yaratmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada söz konusu değişimin Peru'da işbaşına gelen başkanla ve Bolivya'da MAS'ın darbeden sonra iktidara büyük bir destekle geri gelmesiyle gerçekleştiği düşüncesi bu iki ülkenin yakın tarihi, restorasyonu oluşturan koşulların değerlendirilmesi ve seçilen başkanların söylem ve eylemleri üzerinden analiz edilmiştir.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	10 February 2022
Accepted	29 August 2022
Available Online	3 November 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Peru,
Bolivia,
21st Century Socialism,
Latin America.

ABSTRACT

In this study, the change created by the 21st century socialism in Latin America is examined through two countries. First, the 21st century socialism is briefly described and the society and administrative structure it aims to create is explained. Later, the recent history and current developments of Bolivia and Peru were examined, and the recent developments were evaluated in the context of the change created by the 21st century socialism in the continent. The fact that Bolivia is a country that has implemented the 21st century socialism model makes it easier to observe social demands and changes. However, Peru is a country that has experienced long-term political instability and did not implement the policies of 21st century socialisms during the period when this ideology came to the fore in Latin America.

In both countries, the socialist candidates won the latest elections in 2021. However, the historical process of the countries and the career differences of the selected candidates put the two countries in a different place. At this point, the question arises whether the 21st century socialism has created a social change in the continent after its implementation by Hugo Chavez in Venezuela. In this study, the idea that the change took place with the president who came to power in Peru and the MAS came back to power after the coup in Bolivia with great support was analyzed through the recent history of these two countries, the evaluation of the conditions that created the restoration, and the discourse and actions of the elected presidents.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, the recent developments of the two countries in Latin America were examined, and whether the 21st century socialism, which was formulated by Heinz Dieterich and started to be implemented in the continent

with Chavez, had a continental effect or not, was analyzed based on the power changes in Bolivia and Peru. The aim of the study is to interpret the results of the elections in Bolivia and Peru in order to understand the effects of the 21st century socialism. The study seeks answers to the questions of what socialism is in the 21st century, considering the economic and political history of Bolivia and Peru, what is

^a Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bitlis, **E-Posta:** canankislalioglu@yahoo.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-0388-246X>

▲ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

the meaning of the election results in these two countries for the 21st century socialism. The main hypothesis of this study is that the socialism of the 21st century has created a social change in the Latin American continent and has entered a process where the society, not the leaders, determines what kind of system they want.

Research Questions

The study is based on the argument that social changes are the common point where a country like Bolivia that has experienced the 21st century socialism and Peru, which has followed a different political history. At this point, understanding how the presidents elected in these two countries were a part of the change in the history of the continent will enable this study to be a pioneer in the literature and will offer a new method in analyzing the power changes in Latin America. Answers to the following questions are sought in this article: How the 21st century socialism affected the societies and politicians? Is it an ideology or a short-time project based on a popular leader? How the 21st century socialism became a political option in Bolivia and Peru?

Literature Review

The historical and political differences of the two countries have prevented the formation of a common literature for recent developments. For this reason, both countries are examined separately and different books, articles and news sources are included. Especially considering that the changes in power in both countries are very recent, news analysis has been made for both of them rather than article and book sources.

The 21st century socialism became an alternative for countries in Latin America which neoliberal policies affected for years. It aims a revolutionary change in the understanding of governance, the economy and the base of society. It's first target was Latin America because of the social and economic inequalities. So basis of the research is based on Latin American readings.

Methodology

Qualitative method was used in the study, the obtained information was analyzed and included in the study. Especially by examining the news sources, the discourses and actions of the leaders were evaluated, and the political future of these countries was tried to be understood by considering their separate and common points. In the study, articles, books, reports and theses were used in the section of country history, and current political power changes were tried to be understood in the light of the data obtained.

Results and Conclusions

As a result of the study, it has been understood that although the political history of Bolivia and Peru are different from each other, a common political goal has been achieved. It is argued that societies that have experienced the 21st century socialism in the continent can affect other societies, and that cultural, historical and linguistic similarities makes it easier to observe other countries in the continent. In addition, it is important that the political developments experienced by the two countries bring to power an old political model for Bolivia and a new political model for Peru. It would be insufficient to see this simply as the success of leaders

within the country. Leftist or socialist leaders and parties came to power in the continent before, but they were removed from power in a very short time. The fact that the leftist leaders came to power with great success and then lost the administration in a short time was evaluated depending on the internal political structure of each country. Leftist politicians gained social support and social integration only after Chavez adopted the 21st century socialism and made this model a tool for cooperation. At this point, it is understood that the socialism model put forward by Dieterich was created to provide this opportunity. Contrary to the political models that put the individual or states in the foreground, this model that puts the society at the forefront facilitates cooperation and interaction both within the country and between countries. In the absence of a charismatic leader like Chavez who could be a pioneer in intercontinental cooperation, the names chosen in Bolivia and Peru are important in terms of understanding how societies change and what they demand. Bolivia was ruled for a long time by Evo Morales, who can be considered as Chavez's successor. However, the corruption of his management style resulted in his loss of social support, and in the end, he was removed from power with a coup in 2019, as the opposition gained strength based on this. In Peru, on the other hand, Fujimori maintained a long-term autocratic rule, despite losing power, he was able to create his own class and this class became active in Peruvian politics. The political crises experienced in both Peru and Bolivia in the last few years have resulted in the coming to power of socialist governments. While one of the important actors of the 21st century socialism came to power in Bolivia, a socialist candidate who did not have a long political history but became popular recently won the election in Peru. Changes in power in both countries are still new, but they are important in terms of understanding the change created by the 21st century socialism in the continent. In addition to the cooperation that will take place between socialist governments, their response to social demands will also shape the way they will follow. Considering all this information, this study will also aim to understand whether the power changes in Latin America have transformed from an elite or populist leader-based structure to a society-based structure.

Since the socialist governments in Bolivia and Peru were very new during the writing process, the lack of academic studies evaluating them was the most important limitation of this study. However, the studies to be carried out in the upcoming period could use this study as a starting point.

In addition, with this study, a different perspective will be formed by changing the analysis methods arising from the differences in socialist management styles. Socialism will not be considered as the form of government of a leader or party, but as a system that borrows power due to the demand of the society.

1. Giriş

20. yüzyılda birçok sol veya sosyalist lider iktidara geldiğinde uyguladığı politikalar kendi siyasi ömürleri kadar sürebilmiştir, her ne kadar Salvador Allende, Fidel Castro gibi simgesel isimler ortaya çıksa da uyguladıkları modeller Latin Amerika'nın tamamını kapsayıcı olmamış ve Şili'de yaşandığı gibi yönetim değiştiği anda uygulanan politikalarda da geriye dönüş yaşanmıştır. 21. yüzyıla

girilirken Venezuela'da Hugo Chavez ile toplumu tabandan değiştirmesi amaçlanan bir sosyalizm modeli uygulamaya konmuştur. Heinz Dieterich'in oluşturduğu 21. yüzyıl sosyalizmi modeli ilk olarak Venezuela'da, ardından Bolivya ve Ekvador'da benimsenmiş, bu ülkelerin liderleri hem uluslararası alanda hem kıta içinde önemli siyasi figürlere dönüşmüşlerdir. Söz konusu devlet başkanlarının diyalog odaklı yaklaşımları kıtanın geri kalanında da sol ya da sosyalist hükümetlerin iktidara gelmesinde ve kıta içi işbirliklerinin artmasında rol oynamıştır. 2013 yılında Chavez'in ölümü ve diğer ülkelerde sol hükümetlerin iktidardan düşmesi ile yaşanan yönetim değişiklikleri bu sistemin Chavez ile birlikte yok olacağı beklentisi yaratmıştır. Obama da Chavez'in ölümünün ardından yayınladığı yazılı mesajda Venezuela'da yeni bir sürecin başladığını belirtmiştir (ABS-CBN, 2013). Ancak bu sosyalizm modelinin kolay bir şekilde ortadan kalkmayacağı, liderlerin siyasi ömrüne bağlı olmadığı ve kıta içerisinde toplumsal bir taban yarattığı 2020 sonrası Bolivya ve Peru'daki siyasal gelişmelerle anlaşılmıştır. Çalışmanın temel amacı Bolivya ve Peru'nun yakın tarihini inceleyerek, son devlet başkanlarının sosyalist politikalar içindeki konumlarını anlamaya çalışmaktır. Çalışmanın temel argümanı 2020 yılında Bolivya'da MAS Partisi'nin (Movimiento al Socialismo) darbe sonrası yapılan seçimlerde iktidara geri gelmesi ve Peru'da Temmuz 2021 tarihinde yapılan seçimlerde sosyalist bir adayın başkan seçilmesinin 21. yüzyıl sosyalizminin restorasyon süreci olarak görülebileceğidir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde 21. yüzyıl sosyalizminin ne olduğu ve ne amaçladığı anlatılmış, ikinci bölümde Bolivya ve Peru'nun yakın tarihi de incelenerek, bu tarihlerin ışığında günümüzde uygulanan politikaların temelleri ve yarattığı toplumsal ve yönetsel değişimler anlaşılmaya çalışılmıştır. 3. bölümde ise Bolivya ve Peru'da iktidara gelen başkanların eylem ve söylemleri, amaçladıkları politikalar ile beraber değerlendirilmiştir. 21. yüzyıl sosyalizmi izlenen politikaların ana unsurunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı kıtada Venezuela ile başlayan 21. yüzyıl sosyalizminin diğer ülkeler ve toplumlar üzerinde nasıl bir değişim yarattığının Bolivya ve Peru örnekleri ile anlaşılmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla iki ülkenin tarihi, politikaları incelenirken, söz konusu sosyalizm modelinin işbirliği temelli olduğu da dikkate alınarak bu iki ülkenin işbirliklerine de makale içerisinde yer verilmiştir. Bu çalışmada Peru ve Bolivya'da yaşanan iktidar değişikliklerinin Latin Amerika'da sosyalizmin toplum temelli bir sistem haline gelip gelmediği ve 21. yüzyıl sosyalizmi modelinin de amaçladığı gibi toplumun tabanından gelen bir değişimi ortaya koyup koymadığı anlaşılmaya çalışılmıştır, bu talebin geçerliliği sosyalizmin bölge için başarısız bir deneyim olmaktan çıkarak yaşanan restorasyon süreci ile uygulanabilir bir model olması açısından da belirleyici olacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, literatür taraması yapılmış, bulunan metin ve haber kaynakları analiz edilmiştir. Peru ve Bolivya'da yaşanan değişimler ve 21. yüzyıl sosyalizminin restorasyonu olarak nitelendirilen sürecin oluşumu tarihsel veriler ele alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca seçilen başkanların söylemleri ve işbirliği yöntemleri de bu çalışma içerisinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Seçilen başkanların henüz çok kısa bir süredir görevde olmaları uyguladıkları politikaların tamamının

sonuçlarını bu çalışma içinde görmeyi kısıtlamaktadır ancak bu kısa süre içerisinde gerçekleşen ülke içi ve ülkeler arası politikaları değerlendirilerek geleceğe dair bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır.

2. 21. Yüzyıl Sosyalizmi Nedir?

21. yüzyıl sosyalizmi Heinz Dieterich tarafından ortaya konmuş ve ilk olarak Venezuela'da Hugo Chavez tarafından uygulanmıştır. Chavez'in 2005 yılında 5. Dünya Forumu'nda Venezuela'da bu sosyalizm modelinin uygulanacağını ilan etmesi başlangıç olarak kabul edilirse sistem henüz çok yenidir ancak uygulanış tarzı ve ilkeleri nedeniyle toplumsal bir tabanı kısa sürede oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir (Burbach & Piñeiro, 2007:183). Dieterich de devrimin kurumsallaştırılması diye tanımladığı süreçle, sosyalizmi benimseyen güçlerin devletin kurumlarını dönüştürerek devrimin gerçekleşeceğini öngörmüştür (Dieterich, 2007: 151). Bu tavır iktidara gelen sosyalist liderlerin devlet yapısında ve kurumlarında yaptıkları değişimlerle halk tabanı ile daha fazla ilişki kurmasını sağlamıştır.

21. yüzyıl sosyalizmi özgün bir model olarak devrimi, toplumu ve kurumları dönüştürerek ve bunu toplumun belli sınıflarına değil, toplumun tabanına dayandırarak gerçekleştirme hedefiyle Çin ve Sovyet tarzı modellerden ayrılmıştır. Yaygın bir model olarak uygulanmış olan Sovyet sosyalizminin yukarıdan aşağıya doğru bir dönüşüm amaçlayan yapısının aksine 21. yüzyıl sosyalizmi aşağıdan yukarı bir dönüşümü amaçlamıştır, hedeflenen amaçlara ulaşılması için belli bir sınıfa öncü olarak belirlememiştir. Neoliberalizmin bireyselleşmeyi öne çıkaran yapısı içerisinde, dönüşüm için toplumun ezilmiş ve haklarından mahrum bırakılmış tüm kesimlerinin taleplerine hitap eden bir sistem olarak düşünülmüştür. Özellikle yapısal uyum programlarıyla borçlandırılan ve sosyal devlet olma özelliğini büyük oranda kaybeden Latin Amerika ülkelerinde bu açıdan taban bulma olasılığı daha yüksek olmuştur (Dieterich, 2007:164). Latin Amerika ülkeleri Avrupa kökenli elitlerin siyasi ve ekonomik gücü elinde bulundurduğu, toplumda sınıfsal ve etnik farkların fazla olduğu bir görünüm sergilemektedir. Özellikle neoliberal politikaların sert uygulanışı toplum içerisindeki farkları daha da arttırırken, elitlerin güçlenmiş yapısı siyasi bir dönüşümü daha da zor hale getirmiştir. Bu noktada demokrasiye doğru ilerleme gerçekleşmemiş, neoliberalizmin de kötüleştiği koşullar devrimci bir dönüşümü bazı toplumlar için zorunlu hale getirmiştir. 21. yüzyıl sosyalizmi, daha önce sol ve sosyal demokrat yönetimlerin görüldüğü Latin Amerika'da, yeni bir politika olarak benimsenmiştir. Dieterich 21. yüzyıl sosyalizminin diğer sosyalizm modelleri ile olan farklarını açıklamış ve 21. yüzyıl için geliştirilmiş, post-kapitalizme geçiş savaşını yönlendirebilecek bir sosyalizm kuramının 20. yüzyılda farklı ülkelerde uygulanan farklı modeller ile ortaya konmadığını savunmuştur (Dieterich, 2007:105).

Marx ve Engels'in sanayileşmiş 19. yüzyıl toplumlarında işçi sınıfını öncü olarak nitelendirmeleri mümkünken (Dieterich, 2007: 89), günümüzde var olan siyasi yapılar ve uygulanan neoliberal politikalar neticesinde dışlanan kişilerin aynı anda birçok gruba aidiyetlerinin ön plana çıkması nedeniyle böyle sınıfsal bir tanım 21. yüzyıl sosyalizmi için mümkün olmamıştır. Latin Amerika'nın İspanyollar ile başlayan ve ABD etkisi ile devam eden

sömürülme tarihi ve neoliberalizm ile şekillenen ekonomik, sosyal ve siyasi yapısı içerisinde kadınlar, yerliler, aydınlar, topraksız köylüler, Avrupa kökenli genç nüfusla aynı koşullara sahip olmayan gençler gibi birçok farklı grup siyasi birer aktör olarak değerlendirilmiştir (Dieterich, 2007: 164). Neoliberal politikaların toplumsal birliktelikten ziyade bireyselliği destekleyen yapısı ve ekonomik, siyasi ya da sosyolojik nedenlerle hak kaybına uğrayan, kimi zaman aynı anda çeşitli kimliklere dahil olan bireyleri toplumun dışına itmesi, bu politikaların çok sert uygulandığı Latin Amerika'da meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur (Heywood, 2014:128). 21. yüzyıl sosyalizmi bireyi toplumun bir parçası olarak yeniden ele almış, bireysel faydanın yerine toplumsal faydayı koymuştur. Neoliberalizmin meşruiyetini kaybetmesi dışlanan bireylere de yeni bir aidiyet imkânı sunmuştur. Elit hâkim sınıfın dışında kalan bireyler sosyalist bir toplumla demokratik haklarını elde edebileceklerine dair inanca kavuşmuştur. Bunun dışında kıta içerisinde her ülke sosyalizmi benimsemese de neoliberal politikalara karşı çıkışın ortak payda olması, sosyalizmi benimseyen ülkelerin kıta içerisinde işbirliklerinde lider hale gelmesi ve yerli ve yoksul kesimin bu politikaların öncelikli hedef kitlesini oluşturması 21. yüzyıl sosyalizmini bilinir ve toplumları etkiler hale getirmiştir.

Kıta içerisinde hem ortak dil ve kültürün sağladığı toplumlar arası geçişkenlik hem de ilk olarak Venezuela'da başlayan sosyalist yönetimlerin 2000'ler boyunca diğer ülkelerde de iş başına gelmesi ile toplumların farklı bir politik sistemi deneyimleme şansları olmuştur. 21. yüzyıl sosyalizminin ilk uygulayıcısı olarak Chavez ve başkanı olduğu Venezuela kıta içerisinde önemli bir örnek haline gelmiştir. Chavez'in ülke içerisinde misyonlar ile sosyal programları yönetmesi, petrol gibi önemli gelir kaynaklarının belli grupların elinden alınarak, petrol şirketi PDVSA'nın (Petróleos de Venezuela, S.A.) millileştirilmesi, gelirin sosyal programlara aktarılması ve yerel yöneticilerin yukarıya değil halka karşı sorumluluğunun ve hesap verebilirliğinin artırılması uygulanan sosyalist politikalar içerisinde dahildir. Chavez kıta içerisinde işbirliklerinin artması için de öncü olmuş ve birçok ülkeyi ortak çıkarlar etrafında birleştirebilmiştir. Ortak çıkarlar kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiş, birçok alanda yeni örgütler kurulurken bazı örgütler de güçlendirilmiştir. ALBA (Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América), UNASUR (Unión de Naciones Suramericanas), Latin Amerika Kredi Bankası, Telesur gibi oluşumlar ortaya çıkarken, OPEC, MERCOSUR (Mercado Común del Sur) gibi örgütlerin de güçlendirilmesi için çalışılmıştır. Chavez bu örgütlerin aktif ve etkili hale gelmesi için çalışırken diğer ülkeler ve toplumlar için de önemli bir siyasi figüre dönüşmüştür. Chavez'in ABD'nin müdahaleciliğine olan tepkileri de simgesel söylemlere dönüşmüş ve kıta içerisinde Amerikan destekli siyasetçilerin meşruiyetlerinin sorgulanmasını sağlayan bir sürece yol açmıştır. Bu sorgulama Chavez'in hayatını kaybetmesinden çok sonra ortaya çıkan olaylarda bile etkisini korumuştur. Venezuela'da geçici başkanlık iddiasında bulunan Juan Guaido ve Bolivya darbesinde iktidara gelen Jeanine Añez ve muhalefet bloğu da aynı meşruluk sorgulamalarına maruz kalmıştır.

Kitle iletişim araçları bu sosyalist modelin en önemli unsuru olarak nitelenmiştir (Dieterich, 2007:147). Chavez'in kitle

iletişim araçlarını etkin kullanması kıta içerisinde politik etkisini arttırmıştır. Özellikle darbeler ile siyaseti defalarca şekillendirilmiş Latin Amerika ülkelerinde herhangi bir müdahalenin toplum tarafından anında haber alınması, buna karşı örgütlenilmesi, toplumlar arası iletişimin artması gibi konular kitle iletişim araçlarını hâkim güçlerin manipülasyon araçları olmaktan çıkarmış ve toplumlar arasında iletişim ve geçirgenlik sağlayan araçlara dönüştürmüştür. Bunun ilk örneği Venezuela'da 2002 yılında Chavez'e yapılan darbe olmuş ve toplumun anaakım medyanın haberlerine karşın örgütlenerek darbeye karşı çıkışı ile Chavez kısa sürede görevine geri dönmüştür (Gott, 2008:240). Toplumun siyasi dönüşüme katılabilmesi olanağı teknolojinin gelişmesiyle daha da artmıştır. Kişinin sadece benimsediği düşünceyi takip etmesi açısından değil, toplumun bir parçası haline gelebilmesi bakımından da teknolojik araçlar belirleyici hale gelmiştir.

21. yüzyıl sosyalizmi kıtada her ülkede uygulanmasa da toplumları sol politikaların uygulanabilir ve sürdürülebilir olduğuna ikna etmesi mümkün olmuştur. Venezuela, Bolivya ve Ekvador örnekleri hem tek tek sosyalist modeli uygulamış hem de UNASUR, ALBA gibi örgütlerde beraber hareket ederek kıta içerisinde işbirliğini ve siyasi, toplumsal ve ekonomik etkileşimi arttırmıştır. Lidere dayalı bir model olduğu iddiası, bu ülkelerde yaşanan iktidar tartışmalarında sık sık dile getirilmiştir. Bu iddiannın gerçekliğinin sorgulanması için ise kısa bir süre yetmiştir. Chavez'in ölümünün ardından Venezuela'da ABD destekli Juan Guaido'nun geçici başkanlık tartışmaları ile iktidarı ele geçirme çabaları, Ekvador'da iktidar değişikliği ile toplumun kazanımlarını kaybetmeye başlaması ve Bolivya'da yaşanan darbe süreci bu ülkelerde iktidar değişikliğinin ne tür sonuçlara yol açacağını anlamak bakımından önemli örnekleri oluşturmuştur. Bu ülkelerde sosyalist iktidarların değişmesi liderlerden çok toplumları etkilemiştir. Sosyal, demokratik ve eşitlikçi bir hedeften geri dönülmesi amaçlanmış ve elitlerin çıkarına neoliberal politikalar yeniden uygulanmaya çalışılmıştır. Ekvador'da Correa'nın ardından iktidara gelen Lenin Moreno devlet şirketlerinin özelleştirilmesini savunmuş, IMF'nin ülkedeki imajı için olumlu açıklamalar yapmış, büyük şirketler ve zenginler için vergi indirimi getirmiş ve küçük çiftlikler için desteği kesmiştir. (Gonzalez, 2019: 101). Bolivya'da darbe ile iktidara gelen muhalefet de yerliler üzerinde baskıları arttırmış ve Morales iktidarı sürecinde elde ettikleri kazanımlarını geri almak için çalışmıştır. Ayrıca yaşanan iktidar değişiklikleriyle hem Ekvador hem Bolivya UNASUR, ALBA gibi örgütlerden ayrılmıştır. Bu noktada sol politikalarından geri dönüşün toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak ne tür kayıplara sebep olacağı hem iktidar değişimlerinin yaşandığı ülkelerde hem de kıta içi etkileşimin fazla olması nedeniyle diğer ülkelerde toplumsal bir bilinç yaratabilmiş ve liderlerin iktidardaki varlığından ziyade, 21. yüzyıl sosyalizmi ile elde edilen kazanımların sürdürülmesinin sağlanması öncelikli amaç haline gelmiştir. Bu nedenle Bolivya'da ve Venezuela'da bu politikaların liderin ömrüne bağlı sayıldığı süreçler yaşanan gelişmelerle aksi yönde ispatlanabilmiştir.

Venezuela'da Guaido'ya karşı halkın Nicolas Maduro hükümetine destek vermesi ve muhalefetin meşruiyetini kaybetmesi, Bolivya'da MAS'ın büyük bir destekle iktidara geri gelişi toplumun siyasete katılmasının 21. yüzyıl sosyalizmiyle bağlantılı olarak sağlandığının birer örneği

olmuştur. 21. yüzyıl sosyalizmini iktidarlar tarafından benimsenen ve ilan edilen bir sistem olmaktan çok toplumların talebi olmaya götüren süreç henüz çok yenidir. Ancak devletleştirme, toprak reformu, sosyal programların oluşturulması gibi politikaların, ALBA gibi ülkeler arası çeşitli işbirlikleriyle de desteklenerek ön plana çıkması her ülkede sosyalist iktidarları başa getirmese de toplumların benzer taleplerde bulunmasını kolaylaştırmış ve bu taleplerin iktidara aday her ideoloji tarafından dikkate alınmasını sağlamaya başlamıştır.

Bu açıdan Bolivya ve Peru'da son dönemde yaşanan seçimlerin sonuçları 21. yüzyıl sosyalizminin kitadaki restorasyon süreci olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ülkeler içinde buldukları koşullar, siyasi istikrarsızlıklar ve krizlerin ardından sosyalizmi tercih edişleri bakımından önemli bir süreç yaşadıkları için seçilmiştir. Bolivya, yaşanan darbe sürecinin ardından yapılan seçimlerin sonucu nedeniyle öne çıkmıştır, Peru ise seçimle işbaşına gelen sosyalist yönetim nedeniyle çalışmanın konusu olmuştur. Bu iki ülke, kıta içerisinde sosyalizmin sadece kısa süreli bir deneyim olmaktan çıkarak toplumsal beklentinin sonucu olarak işbaşına gelebileceği argümanını desteklemek açısından örnek olarak seçilmiştir.

3. Bolivya ve Peru'da Sosyalizme Giden Yol

Bolivya, Latin Amerika kıtasının en yoksul ülkelerinden biridir. Yüksek miktarda doğalgaz, lityum gibi yeraltı kaynaklarına sahip olsa da ülke yönetiminin ve kaynak gelirlerinin genelde Avrupa kökenli elit güçlerin elinde olması sonucu ülke uzun süre büyük bir yoksulluk ile karşı karşıya kalmış, bunun yanında insan hakları ihlalleri ve darbeler de bu ülkenin siyasi tarihinin parçası olmuştur. Örneğin yerlilere anayasal haklar ilk kez 1952 gibi geç bir tarihte verilmiş ve sömürge dönemi uygulamalarından vazgeçilmiştir (Morales, 2010:146). Son olarak 2019 yılında yaşanan darbe ile 21. yüzyıl sosyalizmini benimseyen Evo Morales görevinden istifa etmiş (Rogatyuk, 2020:79) ve dünya çapında yaşanan Covid salgını nedeniyle birkaç kez ertelenen seçimler ancak 2020 yılının Ekim ayında yapılabilmıştır.

Peru ise yüzde 25,8 yerli ve yüzde 60,2 mestizo (yerli ve Avrupalı atalara sahip melez kişiler) oranıyla ile bölgede yoğun yerli kökenli nüfusu barındıran ülkelerden biridir (CIA, 2021). Yerlilerin Ekvador ve Bolivya'da olduğu gibi örgütlenme süreci siyasi hayatın dışında, daha çok gerilla örgütlenmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarda ortaya çıkan Aydınlanma Yolu, Tupac Amaru Devrimci Hareketi gibi örgütler Marksist Leninist düşüncüyü benimsemiş, yaptıkları eylemlerle devletle ve toplumla karşı karşıya gelmişlerdir (Gregory, 2009). Peru'nun siyasi tarihi de kapitalist ekonomiyi savunan, neoliberalizmi benimseyen politikacılar tarafından şekillendirilmiştir.

Peru ve Bolivya'nın farklı toplumsal, ekonomik yapıları olmasına rağmen 2022 yılı itibarıyla geldikleri nokta her ikisinin de siyasi dönüşümlerinde artık çeşitli siyasi elitlerin ya da silahlı mücadeleyi benimseyen grupların değil toplumsal değişimlerin ve taleplerin etkili olduğunu göstermektedir. Bu açıdan her iki ülkenin de yakın siyasi tarihine değindikten sonra son seçimlerin sonuçları ve seçilen başkanlar ele alınmıştır. Bolivya, 21. yüzyıl sosyalizmini daha önce deneyimlemiş bir ülke olarak

Peru'dan ayrılmaktadır ancak Morales'in kendi liderliğini sürdürme çabası meşruiyetini de yitirmesine neden olmuştur. Bolivya'da yeniden sosyalist bir başkanın seçilmesi toplumsal talebin görünür hali olarak karşımıza çıkmıştır. Bu nedenle ilk olarak Bolivya'nın yakın tarihi ve son dönem gelişmeleri ele alınmıştır.

3.1. Bolivya'nın Yakın Tarihi ve Gelişmeler

Bolivya'nın tarihi diğer Latin Amerika ülkeleri gibi sömürgecilik, ekonomiye hâkim olan beyaz elitlerin işbaşına gelmesi, darbeler ve neoliberalizmin uygulanması olarak özetlenebilir. Bolivya'da özellikle Santa Cruz bölgesinde etkin olan elit nüfus kendilerini sahip oldukları kültürel miras ve İspanyol kanı gerekçeleriyle; yerli ve Andlı Bolivya'dan çok beyaz nüfusun yoğun olduğu Paraguay'a yakın bulmaktadır (Lowrey, 2006:67). Yakın tarihine bakıldığında neoliberalizmin zaten yoksul ve ayrılmış olan Bolivya'da durumu daha da kötüleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Bolivya'da 1985 yılında IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programı uygulanmaya başlamıştır. Hiper enflasyonun yüzde 15.000'e çıktığı dönemde sert yaptırımlar içeren bu programla; ücretler dört aylığına dondurulmuş, devlet işletmeleri özelleştirilmiş, sağlık ve eğitim programlarında kesintiye gidilmiştir (Petras, 2004: 265). Neoliberal programlar bu tarihten itibaren işbaşına gelen iktidarlar tarafından benimsenmiş, toplum ekonomik haklar, sosyal talepler, yerlilere yönelik ayrımcılık gibi farklı konularda iktidarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başı Bolivya için bu mücadelelerin de tarihini oluşturmuştur.

Ülkede coğrafi farklılıkların bile siyasi hayatı etkilediği bir ortam mevcuttur. Media Luna denen ve Santa Cruz, Tarija, Pando ve Beni şehirlerini kapsayan bölge Bolivya'nın zengin ova bölgesidir, bu bölgede daha çok Avrupa kökenli beyaz nüfus bulunmaktadır. And bölgesi denen dağlık kısım ise daha çok yerlilerin yoğunlukta olduğu bir bölgedir (Lowrey, 2006:67). 1997 yılında ülkenin zengin kesiminin yaşadığı güney bölgesinde büyük miktarda doğalgaz keşfedilmiştir. Ancak bu yeraltı kaynağından elde edilen gelir siyasete de egemen olan Santa Cruz merkezli elit kesimlerin elinde kalmış, ülkenin yoksulluğu devam etmiştir. 2000'li yıllara Bolivya bir de su sorunuyla girmiş ve Cochabamba bölgesinde su hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucunda suyun fiyatı yüzde 200 artmış, günde 2 dolar kazanan bir aile aylık gelirinin dörtte birini su faturasına ayırmak zorunda kalmıştır. Kentte başlayıp ülkenin farklı bölgelerine yayılan tepkiler üzerine Aguas del Tunari ve en büyük ortağı olan Bechtel şirketleri ülkeyi terk etmiştir (Uysal Oğuz & Atvur, 2015:230). Bu olayların ardından 2002 yılında yapılan seçimleri Gonzalo Sanchez de Lozada kazanmıştır (Kürkçügil, 2007:14). 2003 yılında Başkan Lozada tarafından doğalgazın ülke içinde işlenmesi yerine özelleştirilmesi ve Bolivya gazının daha önce savaşla Şili'ye geçmiş olan topraklar üzerinden ihraç edilmesi planlanmıştır (Uyanık, 2014:299). Aynı dönemde IMF programı çerçevesinde yerlilerin yoğun olarak tükettiği koka bitkisinin üretimi engellenmeye ve koka tarlaları imha edilmeye başlanmıştır (IMF, 2005: 43). Doğalgazın özelleştirilmesi kararının ülke çapında protesto edilmesi nedeniyle Lozada görevden alınmış (Morales, 2010:231) ve yerine Carlos Mesa gelmiştir. Başkanlık seçimlerine bu süreçte gidilmiş, Koka Üreticileri Sendikası başkanı olan

Evo Morales aday olmuş ve 2005 yılında yapılan başkanlık seçimlerini kazanmıştır.

Bolivya'nın yakın tarihine bakıldığında Chavez'in ardından 21. yüzyıl sosyalizmini benimseyen diğer bir lider olan Evo Morales önemli bir siyasi figür olarak karşımıza çıkmaktadır. 2005'ten önce siyasi hayatı ve adaylıkları ABD yönetiminin müdahalelerine uğrayan Evo Morales 2006 yılında göreve başlamıştır. Daha önce, 2002 yılında Evo Morales başkan adayı olmuş ancak ABD, Morales'in başkan seçilmesi halinde Bolivya'ya yardımı keseceğini belirtmiştir (Kışlalioğlu, 2021:175). İktidarı süresince anayasa değişikliği, ülkenin yapısal dönüşümüne ve yerlilere yönelik politikalara ağırlık veren Morales, ülkenin bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren seçilen ilk yerli kökenli başkan olmuştur.

Chavez ile sıkı ilişkileri olan Morales, 21. yüzyıl sosyalizmini benimsemiş ve başkanlığı süresince buna uygun politikalar ortaya koymuştur. 2009 yılında yeni bir anayasa yazılmış, yerlilerin haklarına daha fazla ağırlık verilmiş, yerli dilleri ülkenin resmi dilleri arasında sayılmıştır. Ayrıca devletleştirme Morales'in en önemli politikalarından birini oluşturmuştur. Yoksulluğu azaltmayı hedefleyen sosyal politikalara ağırlık verilmiş, doğalgazdan elde edilen gelirin sosyal politikalara aktarılması sağlanmıştır (Uyanık, 2014:307). Sosyalist ülkelerle işbirliğini arttırmış, ALBA (La Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América) kapsamında Küba ile sağlık alanında ülke içerisinde tedavi hizmetlerinin sağlanması, doktor yetiştirilmesi gibi çeşitli konularda programlar uygulamaya koymuştur (Smith, 2018). Üç dönem art arda seçilen Morales dördüncü kez devlet başkanlığı görevine devam etmek istemiştir. Morales, düzenlediği referandumda dördüncü kez başkan adayı olmasına ret oyu çıkmasına rağmen konuyu Anayasa Mahkemesi'ne götürmüş ve seçimlere katılmıştır (Uysal Oğuz, 2019:548). 2019 yılında Kasım ayında yapılan seçimleri kazanmış ancak muhalefetin tepkileri dinmemiş ve MAS yöneticilerine yönelik saldırılar nedeniyle Morales istifa etmiş ve başkan yardımcısı ile birlikte ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Al Jazeera, 2019). Ardından Senato Başkanı Jeanine Añez kendini geçici başkan ilan etmiş (Özdemir, 2020:264) ve sosyalizm politikalarını tersine çeviren uygulamalara başlamıştır. Añez beyaz elit yönetimin bir temsilcisi olarak ülkeyi yönetmiştir. Añez'in darbe sonrası meclise girerken elinde tuttuğu İncil, yerli inanışlarını "satanik uygulamalar" olarak nitelmesi ve yerlilerin şehirlerde değil, taşrada kalması gerektiğine yönelik açıklamaları Añez'in temsil ettiği değerleri anlamak açısından önemlidir (Open Democracy, 2019). Anayasa'ya uygun şekilde seçimlerin en kısa sürede yapılması beklenirken dünyayı etkileyen Covid salgını nedeniyle seçimler birkaç kez ertelenmiş ve sonunda Ekim 2020'de yapılabilmektedir. MAS seçimlerde, Morales döneminde Ekonomi Bakanı olan Luis Arce'yi devlet başkanı adayı, Morales hükümetinde Dışişleri Bakanı olan David Choquehuanca'yi da başkan yardımcısı olarak aday göstermiştir (Reuters, 2020a).

3.2. Peru'nun Yakın Tarihi ve Gelişmeler

Peru bağımsızlığından itibaren siyasi istikrarsızlık yaşayan bölge ülkelerinden biridir. Bu ülkede de neoliberal politikalar uygulanmış, ayrıca ülke yerlilere yönelik baskıcı politikalar, ortaya çıkan gerilla hareketleri ve uyuşturucu meselesi ile uluslararası alanda dikkat çekmiştir. Sayılan

tüm bu başlıklar toplumu da şekillendirmiştir. Bu politikaların sonucu olarak ortaya çıkan Aydınlık Yol ve Tupac Amaru Devrimci Hareketi isimli gerilla örgütleri Peru siyasetini uzun süre etkileyebilmiştir. Peru, Chavez'in Venezuela'da başkan seçildiği dönemde siyasi etkisinin halen daha sürdüğü Alberto Fujimori tarafından yönetilmiştir.

Peru'da 1980'lerde yaşanan ekonomik krizlerin etkisi, El Niño kasırgasının tarıma verdiği zarar ve Aydınlık Yol örgütünün eylemleri sürerken 1985 yılında seçime gidilmiş, bu dönemde dış borç artmış ve dengesiz politikaların toplumsal sınıflar arasındaki farkı daha da açtığı bir ülke ortaya çıkmıştır. Tupac Amaru Devrimci Hareketi ülke seçimlere giderken 1983 yılında kurulmuş ve siyaseti etkileyen diğer bir faktör haline gelmiştir (Skidmore & Smith, 2005:214). Aynı dönemde Peru uyuşturucu trafiğinde önemli bir ülke konumuna gelmiştir. Kolombiya merkezli uyuşturucu kartelleri kokain üretimi için gerekli olan koka yaprağını yoğunluklu olarak Peru'dan tedarik etmeye başlamış ve bu da Peru'nun uluslararası alandaki durumunu daha da zora sokmuştur (Gootenberg, 2014). Tüm bu gelişmelerle şekillenen Peru'da 1985 yılında yapılan devlet başkanlığı seçimlerini milliyetçi sosyal demokrat tandanslı APRA'nın (Partido Aprista Peruano) adayı olan Alan Garcia kazanmış ve 1985-1990 arasında devlet başkanlığı görevini yürütmüştür. Ancak başarısız ekonomi politikaları nedeniyle ekonomik çöküş hızlanmış, işsizlik artmış ve 1990 yılına gelindiğinde enflasyon yüzde 7500 seviyesine ulaşmıştır (Skidmore & Smith, 2005:216).

1990 yılında Japon kökenli Alberto Fujimori devlet başkanı olarak seçilmiş, yabancı yatırımcıyı önceleyen ve neoliberalizmi temel alan politikalarıyla ekonomiyi yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemelerle dış borç ve ticaret açığı artmış, yoksulluk oranı yüksek kalırken kayıt dışı işgücü de büyümüştür (Çeviker Gürakar ve Gürakar, 2020:308). Ayrıca Fujimori çok kısa bir sürede otoriter bir tek adam yönetimi oluşturmaya başlamış, kendi askeri ve istihbarat yapılarını kurmuştur. 1993 yılında çıkartılan yeni bir anayasa ile Fujimori, meclisi feshetmek gibi birçok yetkiyi elinde toplamış ve bu süreçte gazeteciler ve politikacılar dahil olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerine yoğun baskı uygulamıştır (Çeviker Gürakar & Gürakar, 2020:311). Aynı dönemde Tupac Amaru hareketi de zayıflatılmıştır. İki dönem başkan seçilen Fujimori, rüşvet ve yolsuzluk, güçler ayrılığını yok etme, yargıyı ve basını kontrol etme yöntemleriyle yönetimini sürdürmüştür (McFarland, & Brett, 2005:5-7), 2000 yılındaki seçimlerin ardından şaibeli olsa da yine de başkanlık koltuğuna oturmuştur. Ancak ortaya çıkan bir rüşvet skandalı nedeniyle yurtdışındayken istifa etmiş ve böylece yargılanmaktan kaçabilmiştir. Fujimori yönetimi sadece politik baskılar nedeniyle değil, yerlilere yönelik etnik temizlik politikaları ile de hatırlanmaktadır. Fujimori yerli nüfusunun artışı yoksulluğun artışının sebebi olarak tanımlamış ve yerlileri hedef haline getirmiştir (Stavig, 2021:8). Fujimori'nin iktidarda kaldığı 10 sene boyunca yerlilere yönelik etnik temizlik politikaları yürüttüğü ve yüzbinlerce yerlinin istekleri ve bilgileri dışında kısırlaştırıldığı iddia edilmiştir (BBC, 2014). Fujimori 2005 yılında Şili'de tutuklanmış, 2007'de 25 yıl hapis cezası almıştır (Cespedes & Wade, 2009).

2001 yılında yapılan seçimlerde Peru Posible Partisi'nin adayı ve ekonomi konusunda uzman olan Alejandro Toledo

devlet başkanı seçilmiştir. Ancak tutarsız politikaları toplumsal ve politik etkinliğini kaybetmesine neden olmuş, bu süreçte işsizlik artmış, ekonomik hedefler tutturulamamıştır (McClintock, 2006:97). 2006 yılında daha önce devlet başkanlığı yapmış olan Alan Garcia yeniden aday olmuştur. Chavez'in de kıtada etkili olduğu ve işbirliklerinin lideri konumunda olduğu bu süreçte Chavez, IMF politikalarını protesto eden ve Fujimori'ye karşı başarsız bir darbe girişiminde bulunan Ollanta Humala'yı desteklemiştir (COHA, 2006). Humala o dönemde kıta içi işbirliklerini destekleyen, Amerikan karşıtı ve 21. yüzyıl sosyalizmini benimseyen bir tutum sergilemiştir. Ancak seçimleri neoliberal politikaları savunan Alan Garcia kazanmış ve Humala'nın seçim öncesinde Venezuela, Bolivya, Arjantin gibi ülkelerin liderleri tarafından açıkça desteklenmesi Peru'nun iç işlerine müdahale olarak kabul edilmiştir (Al Jazeera, 2006).

Alan Garcia döneminde ekonomik büyüme sağlanmış ve yabancı yatırım teşvik edilmiştir. (Sanchez-Sibony, 2012:109), ABD ile serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır ancak daha sonra kendisi hakkında 2006-2011 yılları arasındaki başkanlık dönemi ile ilgili yolsuzluk iddiaları çıkmıştır. Bu nedenle Garcia hakkında soruşturma açılmış ve yurtdışı yasağı konmuştur (Gonzalez Ocantos & Baraybar,; 2019:79). 2011 yılındaki seçimlerde Alberto Fujimori'nin kızı Keiko Fujimori'ye karşı ikinci kez yarışan Ollanta Humala devlet başkanı seçilmiş ancak önceki adaylık döneminin aksine Bolivya, Venezuela gibi ülkelerle ilişkilerin yanında ABD ile de ilişkileri içeren daha ılımlı politikalar izlemiştir (St John, 2017:101). Humala yönetimi süresince Chavez ve Morales gibi sosyal politikalara öncelik verilmiş, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için çalışmalar yapılmış, Pension 65 programı ile herhangi bir geliri olmayan yaşlılar için güvenceler sağlanmıştır (Bertelsmann Stiftung, 2020:24). 2016 yılında seçim sürecinde isminin, çeşitli siyasi liderlere ve bürokratlara rüşvet vererek kamu ihaleleri aldığı ortaya çıkan, Brezilya merkezli Odebrecht şirketinin ismiyle anılan skandala dahil olması nedeniyle Humala ile eşi tutuklanmış ancak Anayasa Mahkemesi'nin kararı uyarınca bir süre sonra serbest bırakılmışlardır. Humala'nın hakkındaki soruşturma halen devam etmektedir (Gonzalez Ocantos & Baraybar,; 2019:79).

Odebrecht skandalı Peru siyasetini fazlasıyla etkilemiş, Alan Garcia, hakkındaki iddialar nedeniyle 2019 yılında intihar etmiş (BBC, 2019), 2016-2021 yılları arasında dört farklı isim Peru devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Keiko Fujimori ise Peru siyasetinde önemli bir aktör olmaya devam etmiştir. Popülist ve otoriter bir yönetim tarzını oluşturan Alberto Fujimori, kendisine bağlı, etnik beyazlığı önceleyen dar bir kadrolaşma ile elit bir kesimi de güçlendirmiştir. Bu kesim ile toplumun geri bırakılmış kesimleri arasındaki fark açılırken, babasının siyasi mirasını devam ettiren Keiko Fujimori'nin popülaritesi de temsil ettiği gruplar içerisinde gittikçe artmıştır (Çeviker Gürakar & Gürakar, 2020:313).

2016 yılında Alejandro Toledo döneminde başbakanlık ve Ekonomi ve Finans Bakanlığı yapmış olan Pedro Pablo Kuczynski, Keiko Fujimori'ye karşı yarışmış ve seçimleri kazanmıştır (BBC, 2016). 2017 yılında ilk olarak Odebrecht skandalı nedeniyle soruşturma geçirmiş olan başkan, 2018 yılında ikinci bir soruşturma sürecinde oy satın almaya

çalıştığının ortaya çıkması ile yaşanan skandalın ardından Mart 2018'de istifa etmiştir (Collins, 2018). Yerine başkan yardımcısı Martin Vizcarra gelmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında bu sefer Vizcarra için soruşturma açılmış ve yolsuzluk iddiaları nedeniyle 9 Kasım 2020'de görevden alınmıştır (Katkov, 2020). Ancak toplum bunu bir darbe girişimi olarak yorumlamış ve protestolar başlamıştır. 10 Kasım 2020'de Peru Kongre Başkanı Manuel Merino devlet başkanı olarak göreve başlamış ancak yeterli desteği alamamış ve beş gün sonunda, 15 Kasım 2020'de başkanlık görevinden istifa etmiştir (Kurmanaev & Taj, 2020). Yerine göreve Francisco Sagasti gelmiştir. 17 Kasım 2020 - 28 Temmuz 2021 arası görev yapan Sagasti, Pedro Pablo Kuczynski ile başlayan başkanlık sürecini tamamlamıştır (Collins, 2020). Covid salgını sürecini de kapsayan bu siyasi krizler Peru siyaseti kadar toplumu da olumsuz etkilemiştir. Peru bu süreçte nüfusuna oranla en fazla can kaybının yaşandığı ülke olmuş (BBC: 2021), kapanmalar nedeniyle üretimin azalması ve ekonominin kötüleşmesi ile de bölgedeki en kötü ekonomik durumdaki ülkelerden biri haline gelmiştir (Arnson & Iglesias; 2020).

4. Bolivya ve Peru'da Yeni Sosyalist İktidarlar

Morales'in yurtdışına gitmek zorunda kaldığı süreçte Jeanine Añez ve ekibi Morales'in politikalarını iptal etmeye başlamışlar ve Covid salgınının yol açtığı kısıtlamalar da darbe hükümetinin işbaşındaki süresini uzatmıştır. Añez'in başkanlığı sürecinde Bolivya toplumu, eğer sağ ve elitist bir iktidar işbaşına gelirse Morales döneminde elde ettiği kazanımları nasıl ve kimlerin çıkarına kaybedeceğini deneyimleme imkânı bulmuştur. Ayrıca Bolivya'nın çok zengin yeraltı kaynaklarının belli ellerde toplanması, yerlilere yapılan ayrımcılık gibi konular beyaz elit sağ iktidarların sürdürmeyi istedikleri politikalar olmuştur. Añez, iktidarı süresince Bolivya'nın sosyalist politikalarına son vermek için çalışmaya başlamış, Venezuela ve Küba ile diplomatik ilişkileri kesmiş, 11 yıl aradan sonra ABD büyükelçisi atamış (Ramos & Taj, 2019), Juan Guaido'yu Venezuela'nın devlet başkanı olarak tanıdığını açıklamış (Infobae, 2019), ALBA ile ülkeye gelen Kübalı doktorları sınır dışı etmiş ve ALBA'dan ayrılmış (Kurmanaev, 2019) ayrıca Meksika ile İspanya büyükelçilerini Morales'e yardım etmekle suçlamıştır (The Globe Post, 2019).

Añez hükümetinin, yurtdışında olan Morales'in siyasete dönüşünü engellemesinin ardından (Al Jazeera, 2020) Morales, Luis Arce'nin MAS'ın aday olarak yarışacağını açıklamıştır. Bu süreçte 3 Mayıs olarak belirlenen seçim tarihi pandeminin de etkisi ile ilk önce 6 Eylül'e sonra da 18 Ekim'e ertelenmiştir (Ramos, 2020a). Añez'in sert yönetim tarzı devlet başkanlığı sürecinde kendi destekçileri arasında bile popülarlığını yitirmesine neden olmuş ve Añez, Carlos Mesa lehine seçim yarışından çekilmiştir (Reuters, 2020b).

2020 yılında yapılan seçimlerde MAS'ın başkan adayı olan Luis Arce Bolivya'nın devlet başkanı olarak seçilmiştir (Deutsche Welle, 2020). Bolivya tarihinin en yüksek katılımı gerçekleşen seçimlerinde toplumun yüzde 88'i sandıklara gitmiş ve Arce yüzde 55'ten fazla oy alarak başkan seçilmiştir (Ramos, 2020b). Seçimler sonucunda MAS iktidara geri dönmüş ve partinin adayı Luis Arce 8 Kasım 2020'de görevine başlamıştır.

Siyaset anlayışı konusunda Karl Marx'ın görüşlerini

benimsediğini açıklayan Arce, Morales döneminde Bolivya’da yoksulluğun azaltılmasında ve devletleştirme dahil ekonominin düzelmesine katkısı olan çeşitli politikalarda belirleyici isim olmuştur. Bolivya’da sosyalizmin restorasyonu olarak değerlendirilen süreçte Arce, tutum ve tavır olarak seçim çalışmaları döneminden başlayarak Evo Morales’ten ayrılmıştır. Arce, Latin Amerika’daki 21. yüzyıl sosyalizmi uygulamalarına yönelik en büyük eleştirilerden biri olan lidere bağlı bir model olmasını iddiasına karşı, darbeye indirilmiş Bolivya’nın ilk yerli kökenli başkanı olan ve simgesel bir öneme sahip olan Morales’i yeni dönemin siyasi lider figürü olarak kullanmamıştır. Arce ayrı bir siyasi aktör olarak siyasete dahil olup, kampanya yürütmeyi tercih etmiştir Morales döneminde And kapitalizmi olarak da isimlendirilen ekonomik politikaların başarılı olduğunu belirtmiş ve kendi yönetiminde de aynı politikaların devam edeceğini işaret etmiştir (Rochabrun & Ramos, 2020). Morales’in başkanlığı sırasında sosyalist ekonomi politikalarının belirleyicisi olan Luis Arce, bakanlığı döneminde amacının kapitalist modelin doğrudan değiştirilmesini değil ancak yeni sosyalist üretim tarzına geçiş zemin hazırlamak olduğunu belirtmiş ve bu modeli Yeni Sosyal Komüniter ve Üretken Model olarak isimlendirmiştir (Arce Catacora, 2011:3).

Sosyal politikalara aktarılan kaynağın sadece vergiden değil, ağırlıklı olarak devletleştirilen şirketlerden sağlandığını belirten Arce, bu politikanın devam ettirileceğini söylemiştir, ayrıca lityum dahil doğal kaynaklarının devletleştirilmesi ve endüstrileştirilmesini de planları arasına dahil etmiştir. Serbest pazar ekonomisine ve serbest ticaret anlaşmalarına karşı olan Arce, fiyatın ekonomiyi belirlediği anlayışın yerine insanların çıkarına anlaşma ve düzenlemelerin yapılmasını savunmuştur. Morales dönemi sosyalist politikaların eksikliğini vurgulamış ve o dönem ekonomiyi önceleyen bir politika izlemenin yanlış olduğunu kabul etmiştir. Arce, sosyalizmin Bolivya’da yeniden uygulanışı sırasında toplumun politik olarak eğitilmesinin de önemli olduğunu belirterek, ekonomik ve politik düşüncenin beraber ilerlemesi gerektiğini ifade etmiştir (Vargas, 2021). Arce’nin Morales dönemindeki ekonomik ve sosyal politikaları devam ettirme amacı sürerken, söylemleri Morales döneminde ekonomik olarak büyük gelişme kat eden Bolivya’nın nasıl ve ne şekilde darbe sürecine gittiğine dair bir özeleştirici de içermektedir. Gerçekleşen ekonomik gelişmelerin tek başına yeterlilik sağlamadığı, Morales’in toplum nezdinde meşruiyet sorunu yaşaması ve buna dair olumlu bir çözüm üretilmemesi, Luis Arce’nin başkan olduğu dönemde dikkate aldığı konular olmuştur. Morales’in, Arce’nin yarıştığı seçim döneminde siyasi bir figür olarak çok öne çıkarılmaması ve Arce kabinesinde kendisine yer verilmemesi Arce’nin geçmiş dönemki MAS’ın yönetim anlayışına karşı eleştirel bakış açısını göstermesi olarak yorumlanabilir. Ancak Morales ile hedeflerinin aynı olduğuna dair vurgu, kıta içi işbirlikleri konusunda Morales’in çizgisini devam ettirmesini de sağlamıştır.

Arce, iktidara gelmesinin ardından Venezuela, İran ve Küba ile ilişkileri düzeltereğini, Çin ve Rusya ile çeşitli işbirliklerine gideceğini açıklamıştır (EFE, 2020). Arce’nin ilk işlerinden biri Venezuela’da Maduro hükümetini tanımak ve büyükelçisini kabul etmek olmuştur (Torres, 2020). Ayrıca ALBA’ya tekrar dahil olmuş ve UNASUR’un

yeniden güçlendirilmesini hedeflemiştir (Telesur, 2020). ABD ve İsrail vatandaşları için Añez hükümeti tarafından kaldırılan vize zorunluluğunu da geri getirmiştir (Los Tiempos, 2021). Arce, Morales’in darbe sonrasında ilk olarak gittiği Meksika ile ilişkileri güçlendirmiş, ilk yurtdışı seyahatini de bu ülkeye düzenlemiştir (Gobierno de Mexico, 2021). Mart 2021 tarihinde Jeanine Añez ve kabinesinin beş üyesi için terörizm, isyan çıkarmak ve komplo kurmak suçlamasıyla tutuklama kararı çıkarılmış, ayrıca Añez, yönetimi süresince insan hakları ihlalleri ve Morales destekçilerinin gösteriler sırasında öldürülmesinden de sorumlu tutulmuştur (Deutsche Welle, 2021a).

Luis Arce’nin işbaşına gelmesi ile Bolivya’da 21. yüzyıl sosyalizminin restorasyon sürecinden bahsetmek mümkündür, Morales döneminde önemli politikaların belirleyicisi olan Arce, kendi iktidarında da bu politikaları sürdürme yoluna gitmiştir. Sosyal politikalara tekrar dönüş yapılmış, ayrıca Covid ile mücadelede önemli çaba sarf edilmiştir (Telesur, 2021). Morales’in sosyalist iktidarı sadece kendisi ile sürdürme talebinin toplumda olumsuz karşılanması ve olayların darbeye evrilmesi, Luis Arce’nin iktidar tarzı için önemli bir tecrübe oluşturmuştur. 21. yüzyıl sosyalizmi ile siyasete katılımı artırılmış bir toplumun oluşturulması hedeflenirken, onun taleplerini de göz ardı etmek otoriter bir yönetime dönüşmeyle sonuçlanmıştır. Bu açıdan Luis Arce’nin hem Morales dönemindeki popülaritesinin geçerliliği hem de darbe sonrasında sosyalizm talebinin bir sonucu olarak Bolivya halkı tarafından işbaşına getirilmesi 21. yüzyıl sosyalizminin hatalardan ders alarak ilerlemesini kolaylaştırıcaktır. Halkın kazanımlarına sahip çıkma bilinci kazanması ile elde edilen bu ilerleme ikinci kez işbaşına gelebilen sosyalizm modeli için kalıcı bir seçenek olma şansını arttıracaktır.

Peru’da sosyalist iktidar ise kıta içi deneyimlerden çok sonra gerçekleşmiştir. 2021 yılında Temmuz ayında yapılan seçimlerde sendika liderliği yapmış olan Pedro Castillo, bu seçimde de aday olan Keiko Fujimori’yle yarışmış, yüzde 50,13 oy alarak seçimi kazanmıştır. Eğitimci olan Pedro Castillo, 2017 yılında öğretmen eylemlerinin lideri haline gelmiş ve siyasette dikkat çeken bir figüre dönüşmüştür. 2017 yılına kadar Peru Posible Partisi içerisinde önemli bir üye olan Castillo’nun, sadece 2002 yılında başarısız olduğu bir belediye başkanlığı adaylığı vardır (BBC, 2021). 2017 sonrasında çeşitli partilerden kongre adaylığı için teklifler alan Castillo, tüm bu teklifleri reddederek Peru devlet başkanlığı için sosyalizmi benimseyen Peru Libre Partisi’nden aday olmuştur. Peru Libre Partisi neoliberalizme karşı, devletleştirmeyi sosyal programların gerçekleştirilmesi için önemli gören, kendini anti emperyalist olarak tanımlayan ve Latin Amerika bütünleşmesini savunan bir partidir. Parti, ideolojisini Marx ve Engels’in düşüncelerine dayandırmaktadır (Rojas, 2020). Bu noktada benimsenen sosyalizmin 21. yüzyıl sosyalizminden farklı olduğu göz önüne alınsa bile toplum tarafından talep edilen konuların ve uygulanan politikaların sadece işçi sınıfı gözetilerek ya da devlet tarafından şekillendirilen otoriter ve muhafazakar bir sosyalizmle ele alınması mümkün değildir. Bu konuda sayılabilecek örneklerden bazıları eşcinsel evlilikler ve kürtaja daiddir. Castillo ve Peru Libre Partisi’nin eşcinsel evliliklere ve kürtaja karşı olması seçim çalışmasında kullanılsa da (Martinez, 2021) Peru’da kadınlara yönelik sağlık

hizmetlerinin kısıtlı oluşu, kadın cinayetlerinin, kaçırılma ve tecavüzün toplumun önemli bir sorunu olarak varlığını devam ettirmesi ve Fujimori'nin kısırlaştırma politikasının toplumsal hafızada halen canlı olması gibi nedenlerle (Cariboni, 2021) pratikte bu karşıtlıklar savunulamamıştır. Bu noktada toplumun taleplerine karşı bir politika izlemek otoriterleşme eleştirisini de beraberinde getirecek bir durumdur.

Castillo açıkladığı programda Chavez'den farklı olarak hızlı bir devletleştirme politikası yerine madencilik konusunda Peru'da çalışan şirketlerle anlaşmaların yeniden gözden geçirileceğini, sonuçta tatmin edici bir uzlaşma sağlanamazsa petrol ve gaz çıkarımı dahil maden sektöründe özelleştirmeye gideceğini ve işçiler lehine emeklilik düzenlemesinin yapılacağını belirtmiştir. Ayrıca tarım ve eğitim konularında özel sektöre tamamen karşı olmamakla birlikte devletin harcamalarını artırmayı hedeflediğini açıklamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin yeniden düzenlenmesini de programına dahil eden Castillo, üyelerin meclis tarafından değil halk tarafından seçileceği bir yargı organı oluşturmayı amaçlamıştır. Son olarak sol iktidar değişimlerinin yaşandığı diğer ülkelerde olduğu gibi Peru'da da anayasa değişimi hedefi ortaya konmuş ve Castillo tarafından "halkın, rengi, kokusu ve tadıyla" yeni bir anayasa yazmak için yeni bir Anayasa Meclisi oluşturulması programa dahil edilmiştir (Deutsche Welle, 2021b). Castillo, Chavez'in politikalarına benzer olarak sosyal politikaları uygulamaya koymuş, 2021 Eylül ayında yoksul ailelere gıda temini için 24 milyon dolarlık (99 milyon soles) bir fon oluşturulduğunu açıklamıştır (ANDINA, 2021b).

Castillo da Chavez ve benzeri politikacılar gibi bölgesel entegrasyon fikrini desteklemiştir. Yaptığı bir konuşmada ulusların birleşmesi için çaba sarf ederek, Simon Bolivar, San Martin ve Tupac Amaru'nun kıtanın tam bağımsız hale gelmesini, kıta içerisinde birleşmeyi ve devrim yapılmasını kapsayan hayallerinin gerçekleşeceğini belirtmiştir (TV Peru, 2021). Venezuela, ülkede halen süren geçici başkanlık tartışmaları nedeniyle önemini korurken, Castillo Venezuela'nın mevcut yönetimini destekleyen açıklamalar yapmıştır. Castillo hükümeti tarafından Venezuela'da Maduro hükümetini destekleyici bir tutum alınmış, Maduro hükümeti demokratik bir hükümet olarak tanımlanmıştır. Castillo, Juan Guaido'nun hak iddia ettiği başkanlığı ve Guaido'nun atadığı büyükelçiyi tanımadığını açıklamıştır (MercoPress, 2021). Ayrıca Venezuela'da Guaido ile ortaya çıkan siyasi krizde taraf olan Lima Grubu'ndan ayrılacağını ve iktidarının ilk yüz günü içerisinde bu oluşumu işlevsiz hale getireceğini de vaat etmiştir (Granados Ceja, 2021). Castillo'nun ilk yurtdışı seyahatleri ise Meksika ve ABD'ye olmuştur (ANDINA, 2021c).

Bolivya lideri Arce de bu süreçte Peru ile ilişkileri geliştirmek için çalışmalara başlamış, Pedro Castillo'nun başkan seçilmesinin ardından yemin törenine katılmıştır. Peru ziyaretinde Castillo ve Arce, çeşitli konularda en üst düzeyde politik ve diplomatik koordinasyonun sağlanması için iki uluslu bir kabine kurulmasını kararlaştırmışlardır. Bu yapı içerisinde başkanlar düzeyinde ele alınan konular için gerekli eylemlerin yapılması ve anlaşmaların yürütülmesi de bakanlar düzeyinde bir sorumluluğu kapsamaktadır (ANDINA, 2021a). Bu kabine siyasi ve toplumsal işbirliklerinin sağlanmasının yanında ticari

olarak önemli bir amacı içermektedir. Bolivya'nın deniz ile bağlantısının sağlanmasının amaçlandığı bir proje ile Peru kıyısından Bolivya'nın üç büyük şehri La Paz, Cochabamba ve Santa Cruz'a bağlanan bir tren hattının inşa edilmesi söz konusudur. Ayrıca bölgede Amerikan askerinin varlığı, koka bitkisinin tarihsel kullanımı konusu ve MAS ile Peru Libre partilerinin programlarının birleştirilmesi gibi konular da Evo Morales ile Castillo ve diğer Perulu yetkililer tarafından değerlendirilmiştir (Kawsachun News, 2021).

Ancak Castillo yönetiminin güçlü olduğunu söylemek için henüz erkendir. İktidarın henüz başlarında Castillo hükümeti bir kriz ile karşılaşmış, Dışişleri Bakanı Hector Bejar, Aydınlık Yol örgütünün CIA tarafından desteklendiğini iddia ettiği bir videonun ortaya çıkması nedeniyle görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır (The Guardian, 2021). Bejar istifa etmek zorunda kalmasını Castillo hükümetine karşı "yumuşak darbe" olarak tanımlamış ve Peru askeri kuvvetlerinde Fujimori'nin düşüncelerinin geçerli olduğunu belirterek, Castillo hükümetinin henüz zayıf olduğu ve bir darbe girişimi ile karşı karşıya kalabileceği uyarısında bulunmuştur (Perez, 2021). Seçildiği yıl olan 2021'in Kasım ayında da Castillo hakkında ahlaki yetersizlik gerekçesiyle soruşturma açılması için başvuru yapılmış, ancak kongre soruşturma açılmasını oy çokluğuyla reddetmiştir (ANDINA, 2021d).

Keiko Fujimori öncülüğündeki muhalefetin girişimlerinin Castillo hükümetini zorlama çabalarının Castillo'nun vaat ettiği şeffaflık ve demokrasi hedefleri ile aşılabileceği öne sürülebilir. Fujimori'nin düşüncesinin halen etkili olduğu Peru'da iktidara müdahalenin bir seçenek olarak görülmesi ancak demokrasinin geliştirilmesi ve diğer ülkelerle kurulacak sıkı bağlarla sağlanacak meşruiyet ile engellenebilecektir. Henüz yeni bir süreçte Peru'nun Castillo ile sosyalizmi nasıl deneyimleyeceğini kestirmek zordur ancak artık kıtasal bir sosyalist hafızanın olduğu ve bundan etkilenen toplumların varlığı kabul edildiğinde, Castillo'nun 21. yüzyıl sosyalizminin öngördüğü ilkelerle uyumlu politikalar izleyen bir başkan olarak seçilmiş olması anlam kazanmaktadır. Başkan seçilmesinin ardından Bolivya ile de ilişkilerini sıkılaştırması, benzer politikaların amaçlandığı şeklinde yorumlanabilir. 21. yüzyıl sosyalizminin hedeflediği toplumun siyasete katılımının artırılması, kurumların dönüştürülmesi Peru için zorlayıcı bir süreçtir ancak başarılması da Bolivya örneği göz önüne alındığında zor değildir.

5. Sonuç

Bolivya ve Peru'da 2020 ve 2021 yıllarında gerçekleşen seçimlerde her iki ülkede de sosyalist adaylar, elitlerin baskısına rağmen toplumun çoğunluğunun desteği ile seçimi kazanmıştır. Seçilen her iki liderin de sosyalizmi benimsemesine rağmen, aynı tarz siyaseti izlediğini söylemek için henüz erkendir. Arce, Morales döneminde Chavez'in etkisini yakından takip edebilmiş ve Morales ile 21. yüzyıl sosyalizmi politikalarının Bolivya'da uygulanmasında aktif rol alabilmiştir. Castillo ise tarihinde solun terörle ilişkilendirilmesine neden olan örgütlerin bulunduğu, hem sağ hem sol siyasilerin çeşitli skandallara karıştığı bir ülkede ancak toplumsal hareketler içinde gösterdiği başarılı liderlik ile sosyalizm fikrine destek bulabilmiştir. Bu iki liderin farklı kariyer geçmişleri olmasına karşın toplumların birbirinden ve tarihten çıkarımları ikisini de benzer politikaları amaçlamak

konusunda birleştirebilmiştir.

Kıta içerisinde Chavez gibi karizmatik bir liderin yokluğu aslında her iki başkan için de hem bir eksiklik hem de bir avantaj durumundadır. 21. yüzyıl sosyalizminin Chavez'in imajı ile birleşmesi, bu politikaları uygulayan kişilerin sadece Chavez'in birer kopyası olarak değerlendirildiği bir süreç yaratmıştır. Chavez'in ABD ile ilişkilerde ortaya koyabildiği sertlik ve kıta içerisindeki işbirliklerine verdiği önem Latin Amerika'da politikacılar ve toplum tarafından halen hatırlanmaktadır. Bu açıdan Chavez'in yokluğu hem sosyalist politikaların bir liderin düşüncesi olmaktan çok toplumun talebi olarak ele alınmasını kolaylaştırmış hem de kıta içi işbirliklerinin devamı benzer politikaların hedeflenmesiyle sağlanabilmiştir. Bunun yanında ABD ve elitlerle mücadelede bu başkanlar kendi ülkelerinde tek başına kalmışlardır, güçlü ve karizmatik bir kıtasal liderin yokluğu bu başkanların ülke içindeki elitist muhalefete karşı kendi potansiyellerinin sınırını da belirleyecektir. Yine de hem söylem olarak hem de Morales'in politikalarının devam ettiricisi olarak Boliviya'da Luis Arce, Chavez'in siyasetinin ardılı olarak görülebilir. Castillo'nun sosyalist politikaları ve kıta içerisindeki yeri ise önümüzdeki süreçte anlam kazanacaktır.

Boliviya için 21. yüzyıl sosyalizmi anlayışının yerleştiği bir ülke olduğunu söylemek mümkündür, ancak Peru henüz 2021 yılı Temmuz ayında yapılan seçimlerde sosyalist bir başkana sahip olmuştur. Castillo'nun yönetim anlayışının ne yönde şekilleneceğini zaman gösterecektir. Öte yandan sendika lideri bir siyasi aktör olarak çok kısa bir sürede toplum tarafından iktidara taşınması, belirleyiciliğin siyasi aktörün tutumundan çok toplumun beklentileri olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle Fujimori'nin yarattığı siyasi anlayış, siyasi skandallara karşı politikacıların ve silahlı örgütlerin etkin olduğu Peru için toplumun farklı bir arayış içerisinde politikleşmesi ve sosyalizmi bir seçenek olarak benimsemesi, Castillo'nun liderliğinin yanında kıta içi etkileşimin bir sonucu olarak da görülebilir.

Her iki ülke göz önüne alındığında bunları tek tek 21. yüzyıl sosyalizmi içerisindeki konumlarına göre değerlendirmek eksik kalacaktır, çünkü 21. yüzyıl sosyalizminin tam da pratiğine uygun olarak aşağıdan talep edilme hali her iki ülkede de olumlu karşılığını almış ve liderler bu talebi karşılamak üzere yetkilendirilen kişiler haline gelmişlerdir. Dieterich'in amaçladığı sosyalizminin toplumları değiştirme potansiyeli, özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlığı, kıta içerisinde nüfus ve kültürel geçirgenliklerin fazla oluşu, dil birlikteliği gibi unsurlar göz önüne alındığında artık ispatlanmış bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Geçmişte sosyalizmi sürdürmek ya da sol politikalar uygulamak darbeler, ekonomik yaptırımlar gibi araçlarla ya da liderin siyasi ömrünün bitişiyle sona erebilen süreçler olmuştur. Latin Amerika bu açıdan birçok sol ve sosyalist yönetimin, liderin siyasi hayatına bağlı olduğu örneğe sahiptir. Ancak günümüzde 21. yüzyıl sosyalizminin yarattığı toplumsal değişim dış dinamiklerin ne kadar baskın olursa olsun toplumsal talepleri engelleyemeyeceğini ve bastıramayacağını ortaya koymuştur. Boliviya'da beyaz elitlerin darbesi ile iktidarda kalan Añez'in görev sürecinde tüm sosyalizm uygulamalarını ortadan kaldırmaya çalışması, Peru'da Keiko Fujimori'nin hemen hemen her seçimde aday olarak ülke siyasetinde elit egemenliğini sürdürme çabaları

geçmişte ülke içindeki ve dışındaki etmenlerle desteklenebilecek durumlarken, bugün bu kişilerin sosyalizm ile değişmiş toplumlarda meşruiyetlerini kaybetmiş birer siyasi aktöre dönüşmelerine sebep olmuştur.

Sonuç olarak 21. yüzyıl sosyalizmi, Chavez'in ölümünün, Ekvador'da yaşanan iktidar değişikliğinin ve Boliviya'daki darbenin ardından liderin siyasi ömrüne dayalı bir sistem olarak sunulmasına karşın, Boliviya'da iktidarı geri almış ve Peru'da sosyalist bir başkanı iktidara taşımıştır. Bu açıdan 21. yüzyıl sosyalizminin artık toplumların siyasi tercihine ve taleplerine dayalı bir sisteme dönüştüğünü öne sürmek mümkündür. 21. yüzyıl sosyalizmi farklı ülkelerde farklı liderler tarafından uygulandıkça değişecek, dönüşecek ve yeni bir model olarak siyaset içerisinde yerini sağlamlaştıracak potansiyele sahiptir.

Kaynakça

- ABS-CBN, (2013), "Obama: US supports Venezuelan people after Chavez death". <https://news.abs-cbn.com/global-philipino/world/03/06/13/obama-us-supports-venezuelan-people-after-chavez-death> (erişim tarihi: 07.01.2022).
- Al Jazeera, (2006), "Peru accuses Chavez of meddling". <https://www.aljazeera.com/news/2006/1/6/peru-accuses-chavez-of-meddling> (erişim tarihi:05.12.2021).
- Al Jazeera, (2019), "Evo Morales granted refugee status in Argentina". <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/evo-morales-granted-refugee-status-argentina-191212145522052.html> (erişim tarihi:20.11.2021).
- Al Jazeera, (2020), "Bolivia court blocks deposed leader Evo Morales' bid for senate". <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/8/bolivia-court-blocks-deposed-leader-evo-morales-bid-for-senate> (erişim tarihi:07.12.2021).
- ANDINA, Agencia Peruana de Noticias, (2021a), "Peru-Bolivia Presidential Meeting, Binational Ministerial Cabinet held in La Paz". <https://andina.pe/ingles/noticia-perubolivia-presidential-meeting-binational-ministerial-cabinet-held-in-paz-867569.aspx>(erişim tarihi: 30.12.2021).
- ANDINA, Agencia Peruana de Noticias, (2021b), "Presidente Castillo anuncia S/ 99 millones para alimentación de familias vulnerable". <https://andina.pe/agencia/noticia-presidente-castillo-anuncia-s-99-millones-para-alimentacion-familias-vulnerables-861814.aspx>(erişim tarihi:25.11.2021).
- ANDINA, Agencia Peruana de Noticias, (2021c), "Peru's President starts Mexico, U.S. trip today". <https://andina.pe/ingles/noticia-perus-president-to-start-mexico-us-trip-today-862028.aspx>(erişim tarihi:09.12.2021).
- ANDINA, Agencia Peruana de Noticias, (2021d), "Peru: Congress rejects presidential impeachment motion". <https://andina.pe/ingles/noticia-peru-congress-rejects-presidential-impeachment-motion-872561.aspx>(erişim tarihi:30.11.2021).
- Arce Catacora, L. A., (2011), "The New Economic, Social, Community, Productive Model". https://medios.economiayfinanzas.gob.bo/MH/documentos/Materiales_UCS/Revistas/Revista_NME_Ingles_1.pdf (erişim tarihi: 03.01.2022).
- Arnson, C. J. & Basombrio Iglesias, C. (2020), "Peru's Political Pandemic". <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/perus-political-pandemic>(erişim tarihi:30.12.2021).
- BBC, (2014), "Peru closes forced sterilisation probe and clears ex-President Alberto Fujimori". <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-25890287>(erişim tarihi:10.12.2021).
- BBC, (2016), "Peru elections: Keiko Fujimori concedes to Kuczynski". <https://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-36505027> (erişim tarihi:09.12.2021).
- BBC, (2019), "Alan Garcia: Peru's former president kills himself ahead of arrest". <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-47965867>(erişim tarihi:25.11.2021).
- BBC, (2021), "Pedro Castillo: The primary school teacher who became

- Peru's president". <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-57941309>(erişim tarihi:29.11.2021).
- Bertelsmann Stiftung. (2020). *BTI 2020 Country Report: Peru*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.
- Burbach, R., & Piñeiro, C. (2007). Venezuela's Participatory Socialism. *Socialism and Democracy*, 21(3), 181–200. doi:10.1080/08854300701599916.
- Cariboni, D. (2021), "There's no way to vote for women's rights in Peru's presidential elections", <https://www.opendemocracy.net/en/5050/theres-no-way-to-vote-for-womens-rights-in-perus-presidential-elections/>(erişim tarihi: 12.01.2022).
- Cespedes, T. & Wade, T., (2009). "Peru's Fujimori gets 25 years prison for massacres". <https://www.reuters.com/article/us-peru-fujimori-idUSTRE5363RH20090408>(erişim tarihi:28.11.2021).
- CIA, (2021), *The World Factbook: Peru*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/peru/#people-and-society>(erişim tarihi:25.11.2021).
- COHA, Council on Hemispheric Affairs, (2006), "The Next Domino? Ollanta Humala, Presente!". <https://www.coha.org/the-next-domino-ollanta-humala-presente/>(erişim tarihi:05.12.2021).
- Collins, D. (2018). "Peru president Pedro Pablo Kuczynski resigns amid corruption scandal". <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/21/peru-president-pedro-pablo-kuczynski-resigns-amid-corruption-scandal>(erişim tarihi:28.11.2021).
- Collins, D. (2020), "Peru's Congress Elect Francisco Sagasti as New Interim President". <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/16/perus-congress-elect-francisco-sagasti-as-new-interim-president>(erişim tarihi:05.12.2021).
- Çeviker Gürakar, E. & Gürakar, T. (2020). Fujimorismo: Peru'da Neoliberal Popülizm, Otoriterlik ve Günümüze Mirası. E. Akgemci ve K. Ateş (der.). *Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür*. İletişim Yayınları, İstanbul, 303-316.
- Deutsche Welle, (2020), "Bolivia: Socialist Luis Arce confirmed as outright presidential election winner". <https://www.dw.com/en/bolivia-socialist-luis-arce-confirmed-as-outright-presidential-election-winner/a-55374615>(erişim tarihi:25.11.2021).
- Deutsche Welle, (2021a), "Bolivia charges ex-president Anez with genocide". <https://www.dw.com/en/bolivia-charges-ex-president-anez-with-genocide/a-58938108>(erişim tarihi:05.01.2022).
- Deutsche Welle, (2021b), "President Pedro Castillo has radical plans for Peru". <https://www.dw.com/en/president-pedro-castillo-has-radical-plans-for-peru/a-57924561> (erişim tarihi:07.01.2022).
- Dieterich, H. (2007). *21. Yüzyılın Sosyalizmi: Küresel Kapitalizmden Sonra Ekonomi, Toplum ve Demokrasi*. (çev. B. Tamar ve C. Şahin), Pencere Yayınları, İstanbul.
- EFE, (2020), "Luis Arce restablecerá las relaciones de Bolivia con Cuba y Venezuela". <https://www.efe.com/efe/america/politica/luis-arce-restablecera-las-relaciones-de-bolivia-con-cuba-y-venezuela/20000035-4373040>(erişim tarihi:04.12.2021).
- Gobierno de Mexico, (2021), "Official visit of the President of Bolivia", Luis Arce. <https://www.gob.mx/sre/prensa/official-visit-of-the-president-of-bolivia-luis-arce?idiom=en>(erişim tarihi:30.11.2021).
- Gonzalez, M. (2019). *The Ebb of the Pink Tide: The Decline of the Left in Latin America*. Pluto Books, Salisbury. (ebook).
- Gonzalez Ocantos, E. & Baraybar, V. (2019). Lava Jato Beyond Borders: The Uneven Performance of Anticorruption Judicial Efforts in Latin America. *Taiwan Journal of Democracy*, 15(1), 63-89.
- Gootenberg, P. (2014). "Peruvian Cocaine and the Boomerang of History", <https://nacla.org/article/peruvian-cocaine-and-boomerang-history> (erişim tarihi:02.12.2021).
- Gott, R. (2008). *Hugo Chavez ve Bolivarçı Devrim*. (Çev. H. Böğün), Yordam Kitap, İstanbul.
- Granados Ceja, J. L. (2021), "Venezuela Welcomes Pedro Castillo's Victory in Peru, Seeks Bilateral Cooperation". <https://venezuelanalysis.com/news/15267>(erişim tarihi:03.12.2021).
- Gregory, K. (2009), "Shining Path, Tupac Amaru (Peru, leftists)". <https://www.cfr.org/backgrounder/shining-path-tupac-amaru-peru-leftists>(erişim tarihi:28.11.2021).
- Heywood, A. (2014). *Küresel Siyaset*. (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir), Adres Yayınları, Ankara.
- IMF, (2005). *Bolivia: Ex Post Assessment of Longer-Term Program Engagement*, 139(5), International Monetary Fund, Washington, D.C. <https://doi.org/10.5089/9781451970500.002>.
- Infobae, (2019), "Jeanine Áñez reconoció a Juan Guaidó como presidente de Venezuela". <https://www.infobae.com/america/venezuela/2019/11/14/jeanine-anez-reconocio-a-juan-guaido-como-presidente-de-venezuela/> (erişim tarihi:30.11.2021).
- Katkov, M. (2020), "In Midst Of Pandemic Crisis, Peru's Legislature Impeaches The Nation's President". <https://www.npr.org/2020/11/10/933334195/in-midst-of-pandemic-crisis-perus-legislature-impeaches-the-nations-president> (erişim tarihi:02.12.2021).
- Kawsachun News, (2021), Bolivia & Peru Open 'Binational Cabinet' With Social Movements". <https://kawsachunnews.com/bolivia-peru-open-binational-cabinet-with-social-movements/>(erişim tarihi:03.12.2021).
- Keen, B. & Haynes, K. (2009). *A History of Latin America*. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, New York.
- Kışlalıoğlu, C. (2021). *Latin Amerika'da 21. Yüzyıl Sosyalizmi*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kurmanaev, A. & Taj, M. (2020), "Peru's President Steps Down After Just 6 Days, Leaving Country Adrift". <https://www.nytimes.com/2020/11/15/world/americas/peru-president-resigns.html> (erişim tarihi:03.12.2021).
- Kurmanaev, A. (2019), "In Bolivia, Interim Leader Sets Conservative, Religious Tone". <https://www.nytimes.com/2019/11/16/world/americas/bolivia-anez-morales.html>(erişim tarihi:25.11.2021).
- Kürkçügil, M. (2007). *Devrimden Devrime Bolivya*. Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Los Tiempos, (2021), "Decreto repone la exigencia de visas para israelíes y estadounidenses". <https://www.lostiempos.com/actualidad/pais/20210201/decreto-repone-exigencia-visas-israelies-estadounidenses>(erişim tarihi:03.12.2021).
- Lowrey, K. (2006), "Bolivia Multiethnic and Pluricultural, Ten Years Later". *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 1(1): 63-84. <https://doi.org/10.1080/17486830500509945>.
- Juan Martinez, J. (2021), "Peru's Pedro Castillo is categorical: no to abortion, no to same-sex marriage and no to marijuana consumption", <https://www.riotimesonline.com/brazil-news/mercosur/peru/perus-pedro-castillo-is-categorical-no-to-abortion-no-to-same-sex-marriage-and-no-to-marijuana-consumption/> (erişim tarihi: 12.01.2022).
- McClintock, C. (2006). An Unlikely Comeback in Peru. *Journal of Democracy*, 17(4), 95-109. <https://doi.org/10.1353/jod.2006.0066>.
- McFarland, M. & Brett, S. (2005). *Probable Cause: Evidence Implicating Fujimori*, Human Rights Watch, 17(6/B), New York.
- MercoPress, (2021), "Maduro-appointed Venezuelan ambassador lands in Lima", <https://en.mercoPress.com/2021/12/29/maduro-appointed-venezuelan-ambassador-lands-in-lima> (erişim tarihi:03.01.2022).
- Morales, W. Q. (2010). *A Brief History of Bolivia*. Facts On File Inc., New York.
- Open Democracy, (2019), "The bible makes a comeback in Bolivia with Jeanine Áñez", <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/qui%C3%A9n-es-jeanine-a%C3%B1ez-y-por-qu%C3%A9-desprecia-los-pueblos-ind%C3%ADgenas-de-bolivia-en/> (erişim tarihi: 22.12.2021).
- Özdemir, C. O. (2020). Bolivya'da Hareketten Partiye: Sosyalizme Doğru Hareket (MAS), *Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür*. E. Akgemci ve K. Ateş (der.). İletişim Yayınları, İstanbul, 253-266.
- Perez, S. (2021), "Héctor Béjar, excanciller de Perú: "Este es el comienzo de un golpe blando"". <https://www.publico.es/internacional/internacional-comienzo-golpe-blando.html>(erişim tarihi:07.12.2021).

- Petras, J. (2004). *Küreselleşme ve Direniş*. (Çev. A. Ekber). Mephisto Kitap, İstanbul.
- Ramos, D. & Taj, M. (2019), "Bolivia reforges U.S. ties as political alliances redrawn". <https://www.reuters.com/article/us-bolivia-politics-election-idUSKBN1Y11QS> (erişim tarihi:07.12.2021).
- Ramos, D. (2020a) "Bolivia election delayed to October as pandemic bites, opposition cries foul". <https://www.reuters.com/article/us-bolivia-politics-election-idUSKCN24O2PY>(erişim tarihi:03.12.2021).
- Ramos, D. (2020b), "Bolivia's Arce pledges to "rebuild" as landslide election win confirmed". <https://www.reuters.com/article/bolivia-election-idUSKBN27902N> (erişim tarihi:01.12.2021).
- Reuters, (2020a), "Bolivian interim President Anez withdraws from election race with socialists ahead in polls". <https://www.reuters.com/article/us-bolivia-election-anez-idUSKBN26900V> (erişim tarihi:22.11.2021).
- Reuters, (2020b), "Morales announces candidates for MAS party in Bolivia's elections". <https://www.reuters.com/article/us-bolivia-morales-argentina-idUSKBN1Z10UN> (erişim tarihi:02.12.2021).
- Rochabrun, M. & Ramos, D. (2020), "In Evo's shadow, Bolivia's new president Luis Arce promises moderate socialism". <https://www.reuters.com/article/us-bolivia-politics-arce-newsmaker-idUSKBN27M2JM> (erişim tarihi:30.11.2021).
- Rogatyuk, D. (2020). Bolivia: Anatomy of the Coup. *Theory & Struggle*, 121, 78-85. <https://doi.org/10.3828/ts.2020.10>.
- Rojas, V. C. (2020). *Peru Libre Ideario y Programa*. Huancayo.
- Sanchez-Sibony, O. (2012). The 2011 Presidential Election in Peru: a Thorny Moral and Political Dilemma. *Contemporary Politics*, 18(1), 109–126. <https://doi.org/10.1080/13569775.2012.651275>.
- Skidmore, E. T. & Smith, H. P. (2005). *Modern Latin America*. Oxford University Press, New York.
- Smith, S. (2018), "Eleven Years of the "Process of Change" in Evo Morales' Bolivia". <http://www.coha.org/eleven-years-of-the-process-of-change-in-evo-morales-bolivia/> (erişim tarihi: 01.12.2021).
- St John, R. B. (2017), Peruvian Foreign Policy in the New Millennium: Continuity and Change, *Revista del Instituto Riva-Agüero*, 2(2), 65-119. <https://doi.org/10.18800/revistaira.201702.002>
- Stavig, L. I. (2021). Unwittingly Agreed: Fujimori, Neoliberal Governmentality, and the Inclusive Exclusion of Indigenous Women. *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 1-24. <https://doi.org/10.1080/17442222.2021.1935683>.
- Telesur, (2020), "Bolivia Resumes Participation in ALBA, CELAC, and UNASUR". <https://www.telesurenglish.net/news/Bolivia-Resumes-Participation-in-ALBA-CELAC-and-UNASUR-20201120-0012.html> (erişim tarihi:03.12.2021).
- Telesur, (2021), "Luis Arce Completes One Year at the Helm of Bolivia's Government". <https://www.telesurenglish.net/news/Luis-Arce-Completes-One-Year-at-the-Helm-of-Bolivias-Government-20211108-0015.html> (erişim tarihi:25.11.2021).
- The Globe Post, (2019), "Bolivia to Expel Mexico Ambassador, Two Spanish Diplomats". <https://theglobepost.com/2019/12/30/bolivia-anez-mexico-spain/>(erişim tarihi:05.12.2021).
- The Guardian, (2021), "Peru minister resigns after suggesting Shining Path rebels had CIA support". <https://www.theguardian.com/world/2021/aug/17/peru-foreign-minister-resigns-hector-bejar> (erişim tarihi:30.11.2021).
- Torres, C. (2020). "Ambassador Alexander Yáñez presents Credentials to Bolivia's President Luis Arce". <https://mppre.gob.ve/2020/11/10/ambassador-alexander-yanez-credentials-bolivia-president-luis-arce/> (erişim tarihi:05.12.2021).
- TV Peru, (2021), "Presidente Castillo: "La integración de América Latina y el Caribe debe ser una tarea permanente". <https://www.tvperu.gob.pe/noticias/nacionales/presidente-castillo-la-integracion-de-america-latina-y-el-caribe-debe-ser-una-tarea-permanente> (erişim tarihi:01.12.2021).
- Uyanık, Ö. (2014). *Latin Amerika'nın Devrimci Tarihi*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Uysal Oğuz, C. & Atvur, S. (2015). Direnişten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 217-246.
- Uysal Oğuz, C. (2019). Bolivya, 21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset – Ekonomi – Toplum. C. Uysal Oğuz, S. Atvur, R. İzol (ed.). Seçkin Yayıncılık, Ankara, 539-551.
- Vargas, O., (2021), "Bolivia's socialist presidential candidate Luis Arce speaks about elections, COVID-19 and fascist oppression", <https://peoplesdispatch.org/2020/04/30/bolivias-socialist-presidential-candidate-luis-arce-speaks-about-elections-covid-19-and-fascist-oppression/> (erişim tarihi: 30.12.2021).

Türkiye’de İçme-Kullanma ve Sulama Suyunun Fiyatlandırılması ve Tarifeye Esas Fiyatlandırma Çalışmalarının Geliştirilmesi Gerekliliği

The Pricing of Drinking and Irrigation Water and the Development of Tariff Based Pricing Activities in Turkey

Mustafa TUNA^a, Selim ARMUT^b, Harun TANRIVERMİŞ^c

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	22 Nisan 2022
Kabul	11 Ekim 2022
Yayın	3 Kasım 2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Suyun Fiyatlandırılması,
Su Kullanımı,
Suyun Sürdürülebilirliği ve Suyun Maliyetleri.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	22 April 2022
Accepted	11 October 2022
Available Online	3 October 2022
Article Type	Research Article

Keywords

Water Pricing,
Water Usage,
Water Sustainability and The Cost of Water Supply.

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de içme-kullanma ve sulama suyu fiyatlandırma yöntemleri hem genel olarak, hem de belediyelerin uygulamaları yönlerinden incelenmiştir. Su kullanımı ve su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında fiyatlandırmanın önemi yadsınmaz. Su tedarikine yönelik yatırımların sabit maliyetleri ile suyun işletme giderlerinin suyun fiyatının tespitinde dikkate alınması, su kaynaklarının kullanımı ve korunması açısından önem taşımaktadır. Ancak Türkiye’de suyun fiyatlandırılması ile ilgili yasal düzenlemelerin yetersiz olduğu ve bu koşullarda suya olan talebin her geçen gün artması nedeniyle su kaynaklarının aşırı kullanımı ve kirlenme riskleri, küresel ısınma ve yağış rejimlerinin değişimi gibi etkenlerle su arzının yetersiz kalma riskinin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Sulama ve içme-kullanma suyu şebekelerinin verimli ve etkili kullanılması açısından suyun farklı kullanımlar için fiyatlandırılmasına yönelik yaklaşımların iyileştirilmesi zorunludur. Suyun rasyonel olarak fiyatlandırılabilmesi için sulama şebekeleri ve depolama yatırımları dahil bütün yatırımların sabit ve işletme giderlerinin toplanması, izlenmesi, denetlenmesi ve iyi işleyen fiyatlandırma metodolojisinin geliştirilmesi ve su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için gelecek yıllara yönelik fon biriktirme ve iyi çalışmayan belediyelere yaptırım uygulanmasına yönelik yapılanmanın gerçekleştirilmesi zorunlu görülmektedir.

ABSTRACT

In this study, drinking and irrigation water pricing methods were examined both in general and in terms of municipalities’ practices in Turkey. The significance of pricing in ensuring the sustainability of water usage and water resources is irrefutable. It is important for the use and protection of water resources considering the fixed costs of investments in water supply and operating costs of water in determining the price of water. However, due to the insufficient legal regulations regarding the pricing of water in Turkey and the increasing demand for water under these conditions, it will be inevitable that the risk of insufficient water supply will arise due to factors such as excessive use of water resources and risks of pollution, global warming and changes in precipitation regimes. In terms of efficient and effective use of irrigation and potable water networks, it is imperative to improve approaches to pricing water for different uses. In order for water to be priced rationally, it is necessary to collect, monitor and control the fixed and operating expenses of all investments, including irrigation networks and storage investments, and to develop a well-functioning pricing methodology, to accumulate funds for the sustainable management of water resources for the following years and to impose sanctions on poorly functioning local administrations.

EXTENDED SUMMARY

Although water is a vital resource for the continuation of human life, it is the basic input of various sectors. The

increment in human population and urbanization increases the need for water constantly. On the other hand, water has become a scarce resource. In addition, the pollution problem of the water resources because of wastewater with

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara, **E-Posta:** mtuna57@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-9614-6076

^b Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, **E-Posta:** selimarmut05@gmail.com, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0001-6506-8960

^c Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara, **E-Posta:** tanrivermis@ankara.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0002-0765-5347

▲ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

urbanization, industrialization and agricultural activities also arises. To meet the needs, it is essential to employ the sufficient water within the framework of certain quality standards without contaminating the source and ensure that it is supplied to the needed place, this water should be collected after use and discharged by providing certain standards without causing environmental pollution. The realization of these processes requires bearing certain costs. The pricing of water will be the most efficient way to protect water, which is a natural resource.

Irrigation water has the highest share in total water use in many countries, followed by drinking and utility water. Soil and water are the two most principal elements for the agricultural activities, and irrigation allows a great increase in agricultural production in terms of quantity and quality. In many developing countries, agricultural irrigation has a share of between 70% and 75% in total water use, and this situation is closely related to the physical infrastructure used for agricultural irrigation and the widely applied irrigation methods (Özçelik et al., 1999; Tanrıvermiş and Aliefendioğlu, 2008).

Water conduction and distribution in agricultural lands with open canals, and the application of flood irrigation cause the water to evaporate before it reaches the plant (Tanrıvermiş et al., 2001). With climate change, alteration in precipitation regimes, global warming and drought will affect agricultural production with the decrease in water resources, and therefore it is of special importance to consider the economic value of water. Pricing in the use of water for drinking and utility purposes, on the other hand, is made by considering the economic and social characteristics of the users, with the recovery of operating costs to a substantial extent. It is observed that the pricing methodology for the use of water for different purposes is not developed enough, and there are inadequacies in determining the service cost of wastewater disposal (Özçelik et al., 1999; Akçapınar, 2007; Tanrıvermiş, 2011; Aydoğdu et al., 2011). In this study, the general situation analysis of irrigation, drinking and utility water pricing methods was presented, and the main problem areas were determined, according to the results of the research made on the websites of the municipalities and the compilation of the resource and administrative records.

The pricing decisions and regulations of drinking water in Turkey is taken by the council in the municipalities and metropolitan municipalities. All factors determination of water tariffs such as management and operating expenses, energy and material expenses, personnel expenses, depreciation, renewal expenses, profitability are specified in the regulations about local governments. However, the tariffs created by the council decisions without consideration the protection of water and the costs. It can be exceedingly difficult for local administrations, which are elected every five years, to produce policies that will ensure the protection of water resources and to determine pricing.

It is imperative for water protection that the resource costs and environmental costs of water is reflected on water prices. The collected fees for protection of water resources should be directed to the relevant institutions that are responsible for protection, treatments etc.

In the current situation, in municipalities spending of revenue collected water related services is differed according to perspectives of the administrations. Therefore, first, water administrations should have a distinct legal entity with authority and responsibility on basin basis that creates their own revenues and expenses, and that will create long-term plans and ensure their realization. To evaluate the performance of each water administration and to improve itself, there should be a Water and Wastewater Regulatory Authority like Portugal and a regulatory agency like Ofwat, which oversees water pricing, investment plans and financing, as in the UK example. For pricing of water, as in the example of France, in addition to the water drawing tax to protect the water source, the wastewater cost to cover the environmental costs, and the pricing of impermeable surfaces to be used in stormwater investments; affordability should be taken into consideration. In this case, water resources will be protected and transferred to future generations.

Municipalities and metropolitan municipalities have different practices in determining the drinking water tariffs. In water supply services with the tariff method to be determined in principle; customer services and/or annual fixed costs and variable costs. To prevent excessive consumption and ensure affordability a graduated tariff that determined appropriate at first stage should be established. The tariff consists of fixed and operating expenses. It will serve to provide more financial stability due to fixed income and not linked to consumption, helping to partially recover investment costs with fixed costs. The gradual portion of the tariff, on the other hand, will create perception of scarcity on the consumer and will be associated with consumption. With the water price to be determined at the first stage, the minimum amount of water necessary for people to maintain their lives and access to water can be guaranteed by considering the right to water.

In order to make irrigation pricing on the basis of volume, pressurized irrigation systems must be installed, and the water quality must be suitable. In this case, it will be possible to use the water source without wasting and to increase the yield of the products. In this case, infrastructure investment will be inevitable. The removal of subsidies given by the state and the planning of agricultural production will prevent the increase in water use.

Developing water rights will ensure that water is transferred from low value-added uses such as irrigation to higher value-added uses such as urban and industrial uses. Opening the way for legal regulations in this direction will pave the way for the efficient use of water in agricultural irrigation and will result in high income for the farmers. Arrangements should be made to ensure that water pays for water by establishing water administrations on a basin basis. Water prices should be applied by considering all costs and necessary analyses should be made by considering the affordability issue. All factors related to pricing, their degree of impact should be monitored, and their records should be kept, audits should be carried out, and a price regulation and supervision agency should be established to carry out these works.

In order to safeguard the sustainable management of water resources, it is important to have renewal programs of fading networks in drinking water networks and irrigation

water networks in the process of implementation and supervision. Superior quality of discharges from wastewater treatment plants is important in preventing pollution of water resources. However, it is crucial to establish the necessary legal regulations and financing model to carry out these on a regular basis without disruption. Due to the increase in demand for water and the decrease in resources, it will be inevitable that water costs will increase gradually. This will bring the obligation to use water facilities effectively and efficiently. It should be ensured that the institutional structure that can make and implement long-term plans in the pricing and financing of water, and the development of a methodology for pricing water for different purposes, the renewal of tariff regulations for different purposes in each unit in accordance with the methodology to be developed, and the effective management of increasing urban and rural water demand.

1. Giriş

Su insan yaşamının devamı açısından hayati öneme sahip bir kaynak olmakla birlikte çeşitli sektörlerin temel girdisi durumundadır. İnsan nüfusunun ve kentleşmenin artması suya olan ihtiyacı her geçen gün artırmaktadır. Buna karşılık su kıt bir kaynak durumuna gelmiştir. Ayrıca kentleşme, sanayileşme, tarımsal faaliyetlerle birlikte atık suların su kaynaklarını kirletmesi sorunu da ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçların giderilmesi için gerekli suyun belirli kalite standartları çerçevesinde kaynağa zarar vermeden alınıp, ihtiyaç duyulan yere temininin sağlanması, bu suyun kullanıldıktan sonra toplanarak çevre kirliliğine neden olmadan belirli standartların sağlanarak deşarjının yapılması gerekmektedir. Bu süreçlerin gerçekleştirilmesi belirli maliyetlere katlanmayı gerektirmektedir. Suyun fiyatının en azından maliyetler tutarında olması doğal kaynak olan suyun korunmasında en etkili yol olacaktır.

Birçok ülkede toplam su kullanımı içinde en yüksek payı sulama suyu almakta ve bunu içme ve kullanma suyu izlemektedir. Tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için toprak ve su iki en önemli unsur olup, sulama tarımsal üretimin miktar ve kalite yönlerinden büyük ölçüde artışının sağlanmasına olanak vermektedir. Birçok gelişmekte olan ülkede toplam su kullanımı içinde tarımsal sulama %70 ile %75 arasında pay almakta olup, bu durum tarımsal sulama için kullanılan fiziksel altyapı ve yaygın uygulanan sulama yöntemleri ile yakından ilişkilidir (Özçelik vd., 1999; Tanrıvermiş ve Aliefendioğlu, 2008). Tarım arazilerinde su iletim ve dağıtımının açık kanaletlerle yapılması, sulamada salma sulamanın uygulanması suyun bitkiye ulaşmadan kaybolmasına sebep olmaktadır (Tanrıvermiş vd., 2001). İklim değişikliği ile birlikte yağış rejimlerinin değişmesi, küresel ısınma ve kuraklık su kaynaklarında meydana gelecek azalmayla tarımsal üretimi etkileyecek ve bu nedenle suyun ekonomik değerinin göz önüne alınması özel önem kazanmaktadır. İçme ve kullanma amaçlı su kullanımında fiyatlandırma ise büyük ölçüde işletme maliyetlerinin geri kazanımı ile kullanıcıların ekonomik ve sosyal nitelikleri birlikte dikkate alınarak yapılmaktadır. Suyun farklı amaçlarla kullanımına yönelik fiyatlandırma metodolojisinin yeterince gelişmemiş olduğu gibi, atık suyun bertarafının hizmet bedelinin tespitinde de yetersizliklerin olduğu gözlenmektedir (Özçelik vd., 1999; Akçapınar, 2007; Tanrıvermiş, 2011; Aydoğdu vd., 2011).

Bu çalışmada kaynak ve idari kayıtların derlenmesi ve belediyelerin web sayfaları üzerinden yapılan araştırmanın sonuçlarına göre sulama, içme ve kullanma suyu fiyatlandırma yöntemlerinin genel durum analizi yapılmış ve temel sorun alanları tespit edilmiştir. Türkiye’de içme, kullanma ve sulama suyunun fiyatlandırılmasında sermaye maliyetleri ile işletme giderlerinin geri kazanımı ve gelecek yıllarda yapılacak yatırımlar için fon oluşturulması olanakları tartışılmış ve bu çerçevede fiyatlandırma çalışmalarında genel olarak göz önüne alınan ve alınması gereken maliyet unsurları ile farklı belediyelerde uygulanan su kullanım tarifelerinin analizi yapılmış ve ayrıca belediyelerde ve diğer kuruluşlarda su tarifelerinin tespiti ve uygulanmasına ilişkin yasal düzenlemelerin genel değerlendirilmesi yapılmış ve mevzuat ile idari yapıdan kaynaklanan fiyatlandırma sorunları ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre suyun farklı amaçlarla kullanımına yönelik yöntem ve kurumsal yapılanma önerisi geliştirilmiş ve uygulama olanakları tartışılmıştır.

2. Türkiye’de İçme-Kullanma Suyunun Fiyatlandırılması

Belediyeler ve Büyükşehir Belediyeleri su birim fiyatlarını belirlemektedir. Ayrıca diğer vergi ve ücretler ilgili kanun ve yönetmeliklere göre alınmaktadır. Belediye meclisleri, su ve kanalizasyon idarelerinin genel meclisleri ve birlik meclisleri tarafından kararlaştırılan tarifeler doğrultusunda alınacak olan hizmet karşılığı ücret, ceza ve faizler gelir olarak; altyapı yapım, bakım, onarım ve hizmet karşılığı alınacak ücretler, bunların takibi ve tahsili için yapılacak harcamalar gider olarak su ve atık su ile ilişkilendirilebilmektedir. Büyükşehir belediyesi tarafından hizmetlerin sunulması kaydıyla 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nda belirtilen oran ve esaslara göre tahsil edilecek su tesisleri harcamalarına (m. 88) ve kanalizasyon harcamalarına (m. 87) katılma payları, yapılacak hizmetler karşılığında alınacak ücretler, faiz ve ceza gelirleri belediyeler ile büyükşehir belediyelerinin bağlı müesseseleri olan su ve kanalizasyon idarelerinin su ve atık su ile ilişkili gelirlerini oluşturmaktadır.

2.1. Su ve Atık Su Fiyatı Tarifelerinin Oluşturulmasındaki Hususların İncelenmesi

5393 sayılı ve 3.7.2005 tarihli Belediye Kanunu ile belediyeler su ve atık su tarife oluşturulması ve tahsili ile yetkili kılınmıştır. Kanunlarda belediye meclisi ilgililerin isteğine bağlı hizmetler için tarife oluşturulması görevlerindedir. Büyükşehir Belediyeleri tarafından kullanılan 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’da tarife tespit esasları belirlenmiştir.

Tarife tespitine ilişkin esaslar 2560 sayılı Kanununun 23. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre su satışı, kanalizasyon arıtma tesisi olan yerleşim yerlerinde kullanılmış suyun uzaklaştırılması ve fosseptiklerin boşaltılmasına ilişkin giderler ayrıca hazırlanmış tarifeler üzerinden karşılanmaktadır. Tarifeler, yenileme, iyileştirme ve genişletme maliyetleri ile kâr marjları esas alınarak belirlenir ve bunların yönetim ve işletme giderleri ile amortismanları doğrudan giderleştirilir. Ücretlerin belirlenmesi ve tahsilatlara ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle belirlenir. Yağmur suyu tahliye tesislerinin yapımı ve işletilmesi, gerekli masrafları ilgili belediyeler

tarafından karşılanmak kaydıyla su ve kanalizasyon idareleri tarafından yapılır. Bu tesislerin yapımı veya işletilmesi ile ilgili giderler tarifelere dahildir.

İSKİ Abone Hizmetleri Tarife ve Uygulama Yönetmeliği'nde¹ su satış ücretlerinin belirlenmesi, atık su teminat ücretleri ve diğer masrafların belirlenmesi, toplama, abonelik işlemleri, su ve atık su altyapı sistemlerinin bakım, onarım ve işletmesi, çevre koruma, sıhhi tesisat uygulamaları ve tüm abonelik hizmetlerine ilişkin hususları yer almaktadır. Tarifinin belirlenmesinde bazı esaslar bulunmaktadır:

- Üretilen su hacminden fiziksel kayıplar düşüldükten sonra satılacak su hacmi, tarifelerin belirlenmesinde önemli bir faktördür.
- Su satış ve atık su uzaklaştırma ücretlerinin belirlenmesinde yönetim ve işletme maliyetleri, amortisman giderleri, aktifleştirilmemiş yenileme, iyileştirme ve genişletme maliyetlerini dikkate alan ve kar sağlayacak düzeyde tutarlar belirlenmektedir.
- Genel kurulca her yıl; su satış tarifeleri, abonelik kapama açma bedeli, vidanjör hizmetleri bedelleri ile yapı, şebeke ve şebeke röleve projelerinin inceleme ve onay bedelleri belirlenmektedir.
- Su tasarrufuna teşvik amacıyla idare kademeli tarife uygulayabilmektedir.
- İnsani tüketim amaçlı içme ve kullanma suyunun temini esas olup, temel tarife en düşük tarife olan konutlara ait su tarifesidir. Diğer tarife grupları konut tarifesinin üzerinde belirlenmektedir.
- Kuraklık, tabii afet, savaş gibi olağan dışı hallerde temel su tüketimi için su sağlamak amacıyla kente verilen günlük su miktarını azaltabilmektedir ve insani su hakkı dışındaki su satışında geçici kısıtlamalara gidebilmektedir.

Belediye Kanunu'nun 15. maddesine göre meclis kararları ile il sınırları içerisinde büyükşehir belediyeleri, belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde il belediyeleri ve nüfusu 10.000'den fazla olan belediyeler; su ve kanalizasyon çalışmalarını faizsiz olarak 10 yıla karar geri ödemeli veya bedelsiz şekilde turizm, sanayi, sağlık ve ticaret yatırımlarına ve eğitim kurumlarına yapabilmekte veya yaptırabilmektedir. Ancak bu durumda yapılan tesislere ortak olabilmektedir. Yine benzer bir şekilde mabetlere, eğitim kurumlarına, yurt, okullara ait pansiyonlar ve hastanelere indirimli olarak veya bedelsiz olarak kullanma ve içme suyu belediyeler ve ilgili idareler tarafından temin edilebilmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları için tüketim hacmine bakılmaksızın konutlar için tespit edilmiş su ve atık su tarife ücretinin yüzde 50 fazlasını aşamaz ayrıca su ve atık su tarife bedelleri sabit olarak belirlenmektedir. Bununla birlikte, abonelik, bağlantı, açma kapama, teminat ve güvence bedelleri, katılma payı ve benzeri bedeller kamuya ait eğitim kurumları, okul pansiyonları, hastane ve yurtlardan talep edilmemektedir.

Atık Su Altyapı ve Eysel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik² ilgili tesislerin bütün hizmetleri

karşılacak kapasitede tam maliyet esaslı tarifelerin belirlenmesi ve uygulanması amacıyla çıkarılmıştır. Tarifelerin toplam sistem maliyetlerini yansıtmaması, kirleten öder ilkesi doğrultusunda belirlenmesi ve atık su hizmetlerinden elde edilen ücretlerin atık su hizmetleri dışında kullanılmaması temelleri atık su hizmetlerinin sürdürülebilir çerçevesinde yönetilmesi açısından belirlenmiştir. Ayrıca 2010 tarihinde Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü tarafından "Atık Su Tarifelerinin Belirlenmesine Yönelik Kılavuz" yayımlanmış olup, atık su tarifelerinin oluşturulmasında atık su altyapı yönetimlerinin bu kılavuza uyması gerekmektedir.

Sistemin toplam maliyeti, sürdürülebilir temizlik hizmeti yönetimi amacıyla tarifeye yansıtılmaktadır. Fiyatlandırma, kirleten öder ilkesi doğrultusunda belirlenmektedir. Sistemin toplam maliyeti, sistemin yatırımı, işletimi ve bakımı için finansal maliyetleri, sabit varlıkların amortismanını, vergileri, idari maliyetleri, denetim maliyetlerini ve kamulaştırma ve öz kaynak getirilerinden oluşmaktadır. Toplam sistem maliyetlerine, 2464 sayılı Kanun'un 87. maddesine hükümleri gereği kanalizasyon harcamalarına katılma payı, dahil edilmemektedir. Ayrıca 2560 sayılı Kanun'un 13. Maddesine atıf yapılarak yönetmelikte atık su uzaklaştırma maliyeti sistem toplam maliyetinden düşülmektedir.

Bahse konu Yönetmelikte toplama, taşıma, pompalama, arıtma, tahliye, çamur bertarafı, geri kazanım, satış maliyetleri sistemin toplam maliyeti hesaplanırken dikkate alınması gereken bileşenler olarak belirlenmiştir. Su sayacı tarafından kaydedilen su miktarı, atık su hizmetlerinin fiyatının belirlenmesinde temel teşkil etmektedir. Şebekeye bağlı olmayan kullanıcılar için kanalizasyon sayacı olan yerlerde ölçülen değer geçerli kabul edilmekte, kanalizasyon sayacı olmayan yerlerdeki atık su miktarı yetkili daire tarafından belirlenmektedir. Endüstriyel fiyatlandırma, atık su debisi ve kirlilik yüküne dayanmaktadır. Tarifeler, aldıkları hizmetin maliyeti dikkate alınarak her abone için belirlenir.

Yönetmeliğe göre atık su arıtma hizmetlerinin tam maliyeti, yakıt, malzeme, elektrik, sabit kıymetler, personel maliyetleri ve diğer katılan maliyetleri içermektedir. Finansman ve yatırımla ilgili maliyetleri ile beraber vergiler, harçlar ve kurumlar vergisi dahil diğer zorunlu giderler hesaplama dahil edilmektedir. Gayrimenkul alımı veya dağıtımı, sabit varlıkların rehabilitasyonu, yenilenmesi, iyileştirilmesi ve tesislerin genişletilmesi için yapılan harcamalar finansal kaynakları kullanımı olarak değerlendirilmektedir. Para cezaları, gecikme faizleri, personel ile ilgili sosyal tesis işletme ve bakım giderleri, malzeme ve üretim hatalarından kaynaklanan kayıplar, kişisel ve idari hatalardan kaynaklanan giderler, sponsorluk ve yardımlar tam maliyet hesaplamalarına dahil edilmez.

2.2. Su ve Kanalizasyon Harcamalarına Katılım Payları

Belediye Kanunu'nda belediyenin gelirleri arasında "... kanunlarla gösterilen belediye vergi, resim, harç ve harcamalara katılma payları ..." 59. maddesinin a bendinde belirlenmiştir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 23. maddesinin g bendinde de "... hizmetlerin büyükşehir belediyesi tarafından yapılması şartıyla 2464

¹ 16.05.2018 tarih ve 2018/8 Sayılı Genel Kurul Kararı ile 31. 05.2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

² T.C. Resmi Gazete, Tarih: 27.10.2010, Sayı: 27742

sayılı Kanunu'nda belirtilen oran ve esaslara göre alınacak su ve kanalizasyon harcamalarına katılma payları ...” büyükşehir belediyesinin gelirlerinden sayılmıştır.

Yeni su şebekelerinin yapılması ya da mevcut su şebekelerinin iyileştirilmesi ve genişletilmesi durumunda su harcamalarına katılma payı tahsil edilmektedir. Her bir gayrimenkul için söz konusu payın hesabında, gayrimenkulün suya bağlandığı yol üzerindeki uzunluğu dikkate alınmaktadır. Ancak 2464 sayılı Kanun'daki harcamalara katılma payı ile 3194 Sayılı İmar Kanunu'na belirtilen teknik altyapı bedelini karıştırmamak gerekmektedir. İskan sınırları içerisinde alınan teknik altyapı bedeli, imar planı nedeniyle bölgenin gelişiminde ihtiyaç duyulan yol, kanalizasyon ve içme suyu şebekesi gibi teknik altyapı yatırımları için alınmaktadır. Söz konusu teknik altyapı bedeli ilgili idarenin onayı sonrasında ilgili idare tarafından hazırlanan proje doğrultusunda yaptırılan veya parselleri konuma denk gelen ve yönetmelikte belirtildiği gibi hissesine düşen bedel olarak alınmaktadır. Kentsel hizmetlerinin sunulması kapsamında alınacak katılma payları, imar planlarında yapı yoğunluğu ve düzeninde değişiklik ve halihazır kentsel teknik ve sosyal altyapının genişletilmesi veya yenilenmesi gerekli olan durumlarda, belirtilen hizmetlerden yararlanacak olan arsa, yapı veya bina maliklerinden kararlaştırılmış usuller doğrultusunda alınmaktadır.

Kanalizasyon harcamalarına katılma payı, yeni bir kanalizasyon tesisi inşa edilmesi durumunda, mevcut kanalizasyon tesislerinin fenni ve sıhhi koşullara göre iyileştirilmesi durumunda gayrimenkul sahiplerinden alınır. Gayrimenkuller hangi yolda bulunan kanalizasyon sistemine bağlanmış ise payın hesabında o yolda bulunan atık su sisteminin giderleri dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

Harcamalara katılma paylarının mükellefi, gayrimenkul sahibi; su ve kanalizasyon hizmetlerinden yararlanan, gayrimenkullere ilişkin her türlü hak sahipleri veya tahsisli olduğu kamu kurum ve kuruluşlarını olarak belirtilmektedir.

İbadet yerleri harcamalara katılma paylarından muafır. Bununla birlikte 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümlerine göre taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olarak belirlenmiş, bu kapsamda “korunması gerekli taşınmaz kültür varlığıdır” kaydı tapu kütüğüne konulmuş kültür varlıkları ile arkeolojik ve doğal sit alanı içerisinde bulunmaları sebebiyle kesin yapılaşma yasağı getirilmiş olan taşınmazlar her türlü vergi, resim ve harçtan muafır. Benzer bir şekilde 1606 sayılı Kanun kapsamında belirlenen dernekler³ kendilerine terettüp eden vergi, harç ve resim mükellefiyetinin kurumlara ait olduğu hallerde tüm resimlerden, harçlardan, vergilerden, hisse ve fonlardan muaf olduğu belirtilmiştir. 5510 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu'nun 36. maddesinde belirtildiği üzere ilgili kanunlarda yer verilmemiş olsa dahi, belediyelerde yürütülecek olan tüm hizmetlerin karşılığında alınan ücret ve katılma payından müstesna olduğu ifade edilmiştir.

Harcamalara katılma payları hizmetin tamamlanıp kullanıma açılması sonrasında tahakkuk ettirilmektedir.

İmar programı gereği veya teknik zorluklar nedeniyle işin kısımlar halinde gerçekleştirildiği hallerde harcamalara katılma payının kısımlar halinde tahakkuku gerçekleştirilebilir. İşin bitirilmesi ve hizmete açılması geçici kabulün yapılması ile gerçekleşmektedir. Tahakkukta hizmetin başladığı tarihteki gayrimenkul sahipliği dikkate alınmaktadır.

Payların hesaplanmasıyla ilgili hususlar “2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanununun Harcamalara Katılma Payları ile İlgili Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik” ile belirlenmiştir. Harcamalara katılma payları, hizmetler dolayısıyla yapılan giderlerin tamamından oluşmaktadır. İş ihale ile yapıldıysa ihale bedeli, belediye kendisi yaptıysa Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yayımlanan birim fiyatlar göz önüne alınarak belirlenir. Payların peşin ödenmesi halinde ilgililerden yüzde yirmi beş noksan olarak alınmaktadır. Yol harcamalarına katılma payında kaldırımlar dâhil olmak üzere genişliği 15 metreden fazla olan yollara düşen giderler belediyelerin tahsil ettiği ait olup harç kapsamında değerlendirilmemektedir. Hesaplanan gider tutarından karşılıksız fon tahsisleri, özel devlet yardımları, bu iş için yapılan bağış ve yardımlar ile istimlak bedelleri düşüldükten sonra kalan miktarın 1/3'ü belediye encümeni kararı ardından tahakkuk ettirilir. Hesaplanan paylar ilgili gayrimenkullerin vergi değerleri toplamına oranlanarak dağıtılması suretiyle hesaplanıp tahakkuk ettirilir. Paylar arsa ve binalarda vergi değerinin yüzde birini geçemez. Kanalizasyon ve su tesisleri harcamalarına katılma payları da aynı esaslar çerçevesinde hesaplanmaktadır. Hesaplanan paylar, mükelleflerin soyadları, adları, pay miktarlarını gösteren tahakkuk cetvelleri mahalle, cadde, sokak itibarıyla düzenlenerek belediye ilan yerlerine asılarak ilan olunmaktadır. Katılma pay tutarları ilgililere ayrıca tebliğ edilmektedir. Tarh edilen payların mükelleflere ihbarname ile duyurulması gerekmektedir.

Harcamalara katılma payları ilan ve tebliğ edilen yılı takip eden yıldan itibaren iki yılda olmak üzere dört eşit taksitte, peşin ödemelerde tahakkuk tarihi itibarıyla bir ay içerisinde tahsil edilmektedir. Gayrimenkulün satış, , trampa, hibe gibi yollarla devri halinde o tarihe kadar tahsil edilmeyen katılma payı taksitleri peşin olarak tahsil edilmektedir. Harcamalara katılma payı bulunan gayrimenkuller tapu dairesine belediye tarafından bildirilerek, bu gayrimenkullerin satış, trampa ve hibe hallerinde pay ödenmedikçe intikal işlemi yapılmaz. Belediyelerin talepte bulunması halinde, Cumhurbaşkanı 5 yıla (peşin ödemelerde ise bir yıla) kadar süreyi uzatmaya ve uzatılan süreye göre taksit zamanlarını belirlemeye yetkilidir. Söz konusu uygulamanın gerçekleştirilmesi halinde, “6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun” hükümleri uyarınca belediyeler uzatılan süreler için meclis kararı ile tecil faiz oranının aşılması koşulu ile faiz alabilirler.

Cumhurbaşkanının katılma paylarını tespit etme yetkisi de bulunmaktadır. Belediyelerin konu ile ilgili görüşü alınmak şartıyla, Cumhurbaşkanı, harcamalara katılma payını 1/2'ye (peşin ödemede ise 1/3'e) kadar indirmeye, çeşitli paylara göre değişiklik yapmaya, payların ödenecek kısmını birlikte

³ 1606 sayılı Kanunda belirtilen dernekler “... Türkiye Kızılay Derneği, Türk Hava Kurumu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Türkiye Yardım Sevenler Derneği ve resmi darülaceze

kurumları ile Darüşşafaka Cemiyeti ve Yeşilay Derneği ...” olarak sıralanmaktadır.

veya pay çeşidine göre ayrı ayrı olmak üzere Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca bildirilecek son nüfus sayımı sonuçlarını da göz önünde bulundurmamak suretiyle ve belediyeler itibarıyla belirlemeye yetkilidir.

Harcamalara katılma paylarına yapılan itirazlar 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre değerlendirilmektedir. Tahsile ilişkin işlemler idari işlem olduklarından idari yargı denetimine tabi olup, vergi, mahkemeleri görevlidir. Kanalizasyon, yol ve su tesisleri harcamalarına katılma payları borçluları yönüyle vergi benzeri mali yükümlülükler niteliği taşımaktadır. Bu nedenle açılacak davaların vergi mahkemelerinde açılması gerekmektedir⁴. Katılma paylarına dava açılması için 2464 sayılı Kanunda yer alan katılma paylarının yarısının önceden belediyelere ödenmesi hükmü Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir⁵.

Belediyeler tarafından yerine getirilen hizmetlerin bedellerine halkın katılımının sağlanmasını öngören harcamalara katılma paylarında tahakkuk ve tahsil süresi uzun zamana yayılmıştır. Ayrıca yapılan harcamanın gayrimenkul vergi değerinin %2'si gibi bir oranla kısıtlanması, harcamalarına katılma payında tahakkuk ve tahsilin engelleyen politik nedenler bu gelir kaynağının belediyeler tarafından tahsilinde isteksiz olması sonucunu doğurmaktadır.

2560 sayılı Kanunun 13. maddesinin b bendinde de "Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca, su ve kanalizasyon tesislerinden yararlananlardan ilgili belediye adına alınacak katılma payları" gelirlerden sayılmıştır. İSKİ Abone Hizmetleri Uygulama Yönetmeliği'nin 31. maddesinde su iştirak bedelinin uygulanmasına ilişkin hususlar belirtilmiştir. Buna göre bu bedel yapı ruhsatının alındığı mimari proje kapsamında su sıhhi tesisat bağlantı projesi İdarece onaylanan ilgili belediyesinden inşaat ruhsatı almış/alacak yapılardan yönetmelikte belirlenen formüle göre su iştirak bedeli tahsil edilmektedir. Su iştirak bedeli bir defaya mahsus olmak üzere projenin onay aşamasında veya ilk kez su alma talebinde bulunan sözleşme yapacak tüm abone gruplarından alınmaktadır. Su iştirak bedelinin hesabında şube yolu⁶ bedeli, hat imalat bedelinin tespiti, şube yolu kazı ruhsat bedeli ve yıllar itibarıyla güncellenmesi Yönetim Kurulu'na yapılmaktadır.

İSKİ Abone Hizmetleri ve Tarife Uygulama Yönetmeliği'ne göre su iştirak bedeli olarak da su şebekesi haricinde şube yolu yapım bedeli olarak yönetmeliğe göre bedel bir defaya mahsus abonelerden alınmaktadır. Cadde ve sokaklarda atık su şebekesi altyapı hizmeti sunulmuş ise her taşınmazın kanalizasyon bağlantısının bedeli gayrimenkul sahibinden alınmak suretiyle İSKİ tarafından projesine uygun bir şekilde yapılması zorunludur.

Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Tarifeler ve Abone Hizmetleri Yönetmeliği'nin Su ve Kanalizasyon Tesislerine Katılma Payları başlığıyla 19. maddesinde su tesislerine katılım payının 2464 sayılı Kanununa göre tahsil edileceği belirtilmiştir. Ayrıca 20.

maddede Şube Yolu Bakım Ücreti ve Kanal Bağlantı Bedelinin; su verilecek yerlerin her birisine ait bir şube yolu⁷ olacağı ve şube yollarının bakım ve onarımının idareye korunması ve sayaçtan sonraki arızaların ise aboneye ait olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte şube yolu bakım bedeli, şube yolu ve su sayacının işletme ve bakım giderlerini karşılamak üzere alınmaktadır.

İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) Genel Müdürlüğü Tarifeler Yönetmeliği'nin Katılım Payları başlıklı 17. maddesinde "2560 sayılı İSKİ Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu ve diğer ilgili kanun hükümlerine istinaden ilgili belediyesi tarafından imar durumu verilen veya inşaat ruhsatı almış gayrimenkullerin; atık su kanal bağlantısı, atık su çukuru projelerinin onaylanması, İdareye her ne ad altında olursa olsun yapacakları müracaat ve/veya yapılacak tespitler sırasında yapıda bulunan konut ve işyerlerinden katılım payı alınır." ifadesi katılım payı alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca Yönetmeliğin 13. maddesinde şube yolu⁸ bağlantı bedellerinin su sayacı bağlantı maliyeti dâhil olmak üzere şube yollarının çaplarına göre ait olduğu yılın işçilik ve malzeme fiyatları göz önünde bulundurularak belirleneceği ifade edilmiştir.

İSKİ Abone Hizmetleri ve Tarife Uygulama Yönetmeliği Kanalizasyon iştirak bedeli ve uygulanmasına ilişkin hususlar 30. maddede belirtilerek, ilgili idarece atık su sıhhi tesisat bağlantı projesi onaylanmış ve ilgili belediyeden inşaat ruhsatı alınmış yapılardan; Yönetmelikteki formül uygun olarak kanal iştirak bedeli alınmaktadır. Bununla beraber, ruhsatsız veya ruhsat eklerine uygun olmayan yapılardan ise kanal iştirak bedeli avansı tahsil edilmektedir. Kanal iştirak bedeline esas olan parsel bacası ve bağlantı bedeli, boru imalat birim fiyatı ve kanal kazı ruhsat bedeli Yönetim Kurulu tarafından belirlenmektedir. Aynı yönetmeliğin 30. maddesinde tüzel kişiliği kaldırılan köylerden, "6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" uyarınca kanal iştirak bedeli, su iştirak bedeli alınmayacağı belirtilmiştir.

Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü Tarifeler ve Abone Hizmetleri Yönetmeliği'nin 19. maddesinde kanalizasyon harcamalarına katılma payı düzenlenmiş, 20. maddesinde ise kanalizasyon bağlantı bedeli olarak ilk kez kanal hizmetinden faydalanacak su ve atık su abonelerinden abonelik oluşturulurken bir defaya özgü olmak kaydıyla Genel Kurul'ca belirlenen kanal bağlantı bedeli alınmaktadır. Kanalizasyon hizmetinden istifade edemeyen abonelerden ve kanalizasyon bağlantısı kendileri tarafından yapılanlardan söz konusu bedel alınmamaktadır.

İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) Genel Müdürlüğü Tarifeler Yönetmeliği 17. maddesinde göre ilgili belediyesince imar durumu, inşaat ruhsatı verilmiş gayrimenkullerde; ilgili belediye tarafından imar hakkı

⁴ Danıştay 9. Daire E:1927/89, K.1987/827.

⁵ Anayasa Mahkemesinin E:2001/5, K:2002/42

⁶ İSKİ Abone Hizmetleri Tarife ve Uygulama Yönetmeliği'nde şube yolu: "Ana muslukta başlayıp, bahçe nizamlı binalarda parsel sınırından azami iki metre içerde, bahçesi olmayan binalarda ise cephe duvarında İdare sorumluluğunun sonlandığı su temin borusudur." şeklinde tanımlanmaktadır.

⁷ Şube yolu Yönetmelikte "... su şebeke hattından sayacın çıkışındaki bağlantı rakoruna veya sayaçların katlarda bağımsız olarak bulunduğu ve ayrı bir kollektörün bulunmadığı çok katlı binalarda bina girişinde bulunan ana vanaya kadar uzanan kısmı ..." ifade etmektedir.

⁸ Şube yolu/branşman hattı Yönetmelikte, İZSU su dağıtım şebeke borusu ile parsel sınırı uygulama vanası arasında kalan tesisattan oluşan kısmı ifade etmektedir.

verilen veya inşaat ruhsatı verilmiş taşınmazların; atık su kanal bağlantısı, atık su çukuru projelerinin onaylanması, her türlü yapılan müracaat ve/veya yapılacak tespitler sırasında binada işyeri ve konutlardan katılım payı alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca İZSU tarafından 18. maddeye istinaden yeni yapılan bina ve abonelikler için atık su kaynağını oluşturan parselin yola olan sınırlarından kanalizasyon ağına kadar bağlantı yolunun açılması, malzeme temini, tesisi ve bağlantısı İZSU tarafından yapılmaktadır. Yapılan bu bağlantının masrafı ait olduğu yılın malzeme ve işçilik fiyatları dikkate alınarak Yönetim Kurulu tarafından belirlenerek peşin olarak alınmaktadır.

2.3. Su ve Atık Su Hizmetlerinden Alınan Vergiler

İçme ve kullanma suyu satışı ve atık su arıtma bedellerinden Katma Değer Vergisi (KDV) alınmaktadır. KDV Kanunu'nun⁹ 28. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak yayımlanan 2007/13033 Sayılı Kararname ile Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda KDV oranları ekli listelerde belirlenmiştir. Buna göre II sayılı listenin 22.01 faslında yer alan kullanma suyu satışlarında ve II sayılı listenin diğer mal ve hizmetler başlıklı kısmının 27. maddesinde belediyeler veya bu belediyelerin iktisadi işletmelerince verilen atık su hizmetleri %8 oranında KDV uygulanmaktadır.

Çevre Temizlik Vergisi 2464 sayılı Kanuna istinaden alınan bir vergidir. Söz konusu vergi, belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde yer alan ve belediyelerce sunulan çevre temizlik hizmetlerinden faydalanan konut, iş yeri ve diğer kullanımlara tabi binalardan alınmaktadır. Ancak belediyeler, il özel idareleri, genel ve katma bütçeli idareler, köyler ve bunların kuracakları birlikler, darülaceze ve benzer kuruluşlar ve üniversiteler tarafından münhasıran kullanılan yapılar, Kızılay Genel Merkezi ile şubeleri ve kampları, Kredi ve Yurtlar Kurumuna ait öğrenci yurtları, korumalı işyerleri ile halka açık ibadet yerleri, karşılıklı olmak kaydıyla konsolosluk ve elçilik hizmetlerinde kullanılan ve elçilerin ikametine mahsus olan binalar, milletlerarası kuruluşlar ve bunların temsilciliklerince kullanılan binalar ile bunların müştemilatları vergiye tâbi değildir. Konutlara ait çevre temizlik vergisi, su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle 2020 yılı için metreküp başına büyükşehirlerde 47 kuruş ve diğer yerlerde 35 kuruş olarak tespit edilmektedir. Çevre temizlik vergisi su tüketim miktarına göre hesaplanmakta ve faturada ayrıca gösterilerek tahakkuk etmiş sayılmaktadır. Bu şekilde tahakkuk eden vergi, belediye tarafından su tüketim bedeli ile birlikte tahsil edilmektedir. Ancak büyükşehir belediye sınırları ve mücavir alan içerisinde 2560 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde kurulan su ve kanalizasyon idareleri tarafından tahsil edilmektedir.

Büyükşehir belediyeleri içerisinde yer alan bütün ilçe veya birinci kademe belediyeleri ile mücavir alan sınırları içerisinde bulunan konutlardan, su ve kanalizasyon idarelerince tahsil edilen çevre temizlik vergileri ve söz konusu verginin ödenmemesi durumunda gecikme zammının %80'inin tahsil edilmesi durumunda, tahsilatın gerçekleştiği ayı takip eden ayın 20. günü akşamına kadar

ilgili belediyeye bildirim yapmakta ve aynı süre içerisinde ödemektedir. Geriye kalan vergi ve gecikme zammının %20'si ise, çöp imha tesislerinin kurulum ve işletilmesinde yararlanmak üzere büyükşehir belediyesine aynı süre şartlarında aktarılmaktadır. Bununla birlikte büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde olup, çevre ve temizlik vergisinin belediyelerce tahsil edilmesi durumunda da verginin %20'si aynı esaslara göre büyükşehir belediyesine aktarılmaktadır. Kalkınmada öncelikli yörelerde büyükşehir belediyesi sınırları dahilinde olup nüfusu 5000'den az olan belediyelerde çevre temizlik vergisi tutarlarında %50 indirim uygulanmaktadır¹⁰.

2.4. Diğer Bedeller

İSKİ Abone Hizmetleri Tarife ve Uygulama Yönetmeliği'ne göre yapı ruhsatına esas mimari proje doğrultusunda hazırlanan su ve atık su sıhhi tesisat projesi su ve atık su altyapı sistemine uygunluğu yönünden incelenmektedir. Bu işlemler karşılığında hesaplanan Yapı İnceleme ve Onay Bedeli tahsil edilmektedir. Şebeke ve inceleme onay bedeli gerçek ve tüzel kişilere ait parsellerdeki imalatı kendi imkânları ile yapılacak su ve atık su şebekelerinin altyapılarına ait bedellerdir. Gerçek ve tüzel kişilerce tesisi edilen su ve atık su şebeke hatlarının röleve proje onay ücreti alınmaktadır. Tüzel ve gerçek kişilerin talep etmesi halinde ise idare tarafından hazırlanan su ve atık su proje yapım bedeli Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından su ve atık su şebeke uzunluğuna göre belirlenen ön keşif maliyetinin %1'i oranındaki tutardır. Bu bedeller Türkiye genelini yansıtmamakta, sadece ilgili ili yansıtmaktadır. Her bir il farklı bir yönetmelikle farklı bir düzenleme yapılabilmektedir.

Abonelik teminat bedeli belediyelerin tarife yönetmeliklerinde belirtilen su miktarlarına karşılık gelen abonelik tiplerine göre aldıkları bedellerdir. Abonelik uygulamalarında abonelik hesabına yapılan su ve atık su şebeke imalat bedeli, sayaç bedelleri, hasar bedelleri, sayaç mühür bedeli, ön ödemeli sayaç kart bedeli, su kapama aparatı bedeli, malzeme bedeli, su açma kapama bedeli, işçilik giderleri gibi bedeller bulunmaktadır. Bu bedellerin tespiti ve yıllar itibarıyla güncellenmesi büyükşehir belediyelerinde idare yönetim kurullarınca, diğer belediyelerde belediye meclisi tarafından yapılmaktadır.

Hizmet bedelleri arasında vidanjör ve iş makineleri kira bedelleri tespit edilmektedir. İSKİ Abone Hizmetleri Tarife ve Uygulama Yönetmeliği'nde 10 m³ ve altındaki tank hacmine sahip vidanjörün bir seferlik çekim hizmet bedeli; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Genel Fiyat Analizleri kitabındaki verilere göre vidanjör satın alma bedelinin amortisman gideri saat emsali 0,000171 ile çarpılarak bulunacak bir saatlik amortisman gideri ücretine, yakıt gideri, şoför yardımcısı ve vasıfsız işçinin birer saatlik çalışma ücreti üzerinden çekim bedeli hesaplanır, bir saat içerisinde 2 defalık çekim yapacağı kabul edilerek bir seferlik çekim için yarım saatlik ücret tahakkuk ettirilerek hesaplanmaktadır. İş makinelerinin kira bedeli ise, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı fiyat analizleriyle bulunacak bedele %10 kâr ilave edilmek suretiyle hesaplanan saatlik çalışma ücreti olarak tespit edilmektedir.

⁹ T.C. Resmi Gazete, Tarih: 25.10.1984, Sayı: 3065

¹⁰ 2005/9817 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, T.C. Resmi Gazete, Tarih: 26.12.2005, Sayı: 26035.

Alacakların belirlenen son ödeme tarihine kadar ödenmemesi halinde gecikme zammı eklenmektedir. Gecikme zammı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da¹¹ belirtildiği üzere amme alacağının ödeme müddeti içerisinde ödenmeyen kısma vadenin bitim tarihinden itibaren her ay için ayrı ayrı 30/12/2019 tarihli ve 30994 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1947 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile %1,6 oranında uygulanmaktadır. Ay kesirlerine isabet eden gecikme zammı bir liradan az olmamaktadır. Gecikme zammı ceza mahiyetindeki alacaklarda uygulanmamaktadır. Cumhurbaşkanı; gecikme zam oranlarını aylar itibarıyla toplu olarak veya her ay için ayrı ayrı olmak üzere, %10'a kadar indirmeye, gecikme zammı oranı ile gecikme zammı asgari tutarını iki katına kadar artırmaya, bununla beraber gecikme zammı oranlarını aylar itibarıyla farklı olarak belirlemeye ve gecikme zammını bileşik faiz usulüyle aylık, üç aylık, altı aylık veya yıllık olarak hesaplatmaya yetkilidir.

Şebeke borusundan abone olmadan su kullanılması durumunda bu durum tutanakla tespit edilerek suyun kullanımı kapatılmakta ve ilgili yönetmelik veya belediye meclis kararları doğrultusunda izinsiz su kullanımında tahakkuka esas süre belirlenerek izinsiz su bedeli tahakkuk ettirilmekte ve Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusunda bulunulmaktadır. Su ve atık su altyapılarına zarar verenler hakkında devlet malın karşı suç işleyenlere ilişkin hükümler uygulanmaktadır. İlgili yönetmelik doğrultusunda zararın giderilmesinde yapılan harcamalar, hasar nedeniyle oluşan kayıplar üzerinden saptanarak tahsil edilmektedir.

2.5. Bazı Belediye ve Büyükşehir Belediyelerine Ait Su ve Atık Su Tarife Örnekleri

Türkiye'de farklı amaçlarla suyun kullanımında farklı kurumlarca farklı fiyatlandırma tarifelerinin uygulandığı görülmektedir. Özellikle belediyelerde içme ve kullanma suyunun fiyatlandırılmasında uygulanan tarifelerin; kademeli ve kademesiz olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bazı büyükşehir belediyelerinden 2021 yılı için kademesiz fiyatlandırma uygulayanlara meskenlere ait su ve atık su bedelleri (Tablo 1) ile kademeli fiyatlandırma uygulayan belediyelerin tarifleri aşağıda özet olarak verilmiştir (Tablo 2). Bazı belediyelerde uygulanan su ve atık su fiyatları da aşağıda sunulmuştur (Tablo 3). Belediyelerin su ve atık su fiyatlandırma ile ilgili tarifleri, her bir belediyenin internet sitesinden elde edilmiş ve çizelge olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Kademesiz Tarife Uygulayan Büyükşehir Belediyeleri

İller	Su Fiyatı (TL/m ³)	Atık Su Fiyatı (TL/m ³)	Toplam (TL/m ³)
Ankara	3,33	1,67	5,00
Erzurum	3,05	2,30	5,35
Eskişehir	3,15	1,57	4,72
Adana	3,36	1,17	4,53
Trabzon	4,31	0,56	4,87
Gaziantep	4,57	0,74	5,31

Kademesiz fiyatlandırma uygulayan büyükşehir belediyelerinde su ve atık su birim fiyatı toplamı 4,53 TL ve 5,35 TL arasında değişmekte iken, kademeli

fiyatlandırmada toplam bedel birinci kademedede 4,83 TL ile 6,41 TL arasında değişmektedir. Atık su arıtımı bedelleri su bedellerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Bu bedellere KDV ve Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV) eklenmektedir. Farklı il ve ilçelerde su fiyatlarındaki farklılık suyun tedarik maliyeti nedeniyle olabileceği gibi, su kullanıcıların ekonomik ve sosyal nitelikleri de söz konusu fiyat farklılaşmasında etkili olabilmektedir.

Tablo 2. Kademeli Tarife Uygulayan Büyükşehir Belediyeleri

İller	Kademeli Durumu	Su fiyatı (TL/m ³)	Atık su fiyatı (TL/m ³)	Toplam (TL/m ³)
Bursa	0-11	4,42	1,11	5,53
	12 m ³ ve üzeri	8,40	2,10	10,50
Mersin	0-15	3,68	1,66	5,34
	16-30	5,55	2,50	8,05
	31-75	8,32	3,74	12,06
	76 m ³ ve üzeri	12,48	5,61	18,09
İzmir	0-13	4,28	2,13	6,41
	14-20	4,62	2,30	6,92
	21 m ³ ve üzeri	9,52	4,75	14,27
Konya	0-15	4,83	Atık su bedeli dâhil	4,83
	16 m ³ ve üzeri	6,68		6,68
Muğla	0-10	3,38	1,94	5,82
	11 m ³ ve üzeri	6,88	3,44	10,32

İçme ve kullanma suyunun fiyatlandırılmasının yerel yönetimler tarafından yapılması politik kaygıların gözü önüne alınmasına neden olmaktadır. Bu durum suyun gerçek değerinin fiyatlara yansıtılmasının önüne geçebilmektedir. Su ve atıksu altyapı yatırımlarının maliyetlerinin yüksek olması ve bunların yapılması halinde ister istemez su birim fiyatlarına artış yönünde yansıtacağı ve bu durumun yerel seçimlerle yönetime gelenlerde isteksizlik uyandırabileceği açıktır. Suyun gerçek değerinin yansıtılmaması sürdürülebilirliğini önleyecektir. Ayrıca fiyatların yerel olarak bölgeler arası farklılık nedenlerini, suyun maliyetlerinin takibini, fiyatların kontrolünü sağlayacak mekanizma bulunmamaktadır. Bu durum iklim değişikliği, su kaynaklarının kirlenmesi gibi faktörlerle suyun sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyecektir. Suyun kaynak maliyetlerinin ve çevresel maliyetlerinin ödeyebilirlik yönü değerlendirilerek yansıtılması ve bu tutarların su kaynağının korunmasında ve kirlenmesinin önlenmesinde kullanılarak içselleştirilmesi gerekmektedir. Mevcut Atıksu Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uygulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelikte atıksu arıtma tesislerinin işletme ve sabit maliyetleri, kanalizasyon sisteminin sabit maliyetleri ve işletme maliyetleri göz önüne alınarak maliyet tespiti yapılmaktadır. Suyun havza bazında ekolojik olarak korunmasını ifade eden kaynak maliyeti ve atık su arıtma tesisinin veriminden kaynaklanan çevresel maliyetin belirlenmesine ilişkin ifadeler bulunmamaktadır. Ayrıca maliyetlerin belirlenmesinde ödeyebilirlik analizlerinin yapılarak bu durumun gözetilmesi gerekliliğinden bahsedilmemektedir.

¹¹ T.C. Resmi Gazete, Tarih: 21.07.1953, Sayı: 6183.

Tablo 3. Bazı Belediyelerde Su ve Atık Su Tarifeleri

İller	Kademelendirme Durumu	Su fiyatı (TL/m ³)	Atık su fiyatı (TL/m ³)	Toplam (TL/m ³)
Kırklareli		3,36	1,08	4,44
Sivas		Mekanik sayaç: 2,61 Kartlı sayaç: 2,42	0,54 0,54	3,15 2,96
Çanakkale	0-10 11 m ³ ve üzeri	Mekanik sayaç: 3,50 4,00 Kartlı sayaç: 2,30	1,10 1,10 1,10	4,60 5,10 3,30
Amasya	0-50 50 m ³ üzeri	2,30 3,26	0,45	2,75 3,71

2.6. Organize Sanayi Bölgelerinde Su Fiyatlandırılması

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ihtiyacı olan su, kanalizasyon, arıtma tesisi, arıtma çamuru depolama, kurutma ve yakma tesisi kurma, işletme, kamu ve özel kuruluşlardan satın alarak dağıtım ve satışını yapma hakkına Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği kapsamında sahiptir. OSB’de yer alan kuruluşlar altyapı ihtiyaçlarını OSB’nin tesislerinden karşılamak zorundadır. OSB’ler ihtiyaç duyulan içme ve kullanma suyunun temini için gerekli tesisleri kurabilir, işletebilir ve kamu ve özel kuruluşlardan satın alarak dağıtım ve satışını yapabilmektedir. Su bedeli suyun birim m³ maliyeti ile su hizmet payından oluşmaktadır. Su hizmetleri payı OSB’lerin su temin etmek için her türlü proje, tesis yapımı, su deposu ve pompa istasyonlarının bakım ve onarımı, işletilmesi, iletim ve dağıtım hattında olabilecek arızaların bakım ve onarımı, müşterek tesis ve alanların su ihtiyaçlarının karşılanması, müşterek yeşil alanların sulanması, personel ücretleri, su kayıpları ve benzeri giderlerin birim m³e yansıtılarak belirlenmektedir. OSB yönetimleri atık su altyapı tesislerinin inşası, bakımı ve işletilmesinden sorumludur. Arıtma tesisinin işletme masrafları katılım payları atıksu debisi ve kirlilik parametreleri dikkate alınarak yönetim kurulunca belirlenmektedir. OSB’ler de su ve atıksu maliyetlerinin belirlenmesinde kaynak ve çevresel maliyetler yansıtılmamaktadır. Bu maliyetlerin de göz önüne alınması suyun sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemlidir. Özellikle atık sularının kimyasal içermesi ihtimaline karşı alıcı ortamın kirlenmemesi için sıkı denetlenmesi gerekmektedir.

3. Türkiye’de Sulama Suyunun Fiyatlandırılması

3.1. Türkiye’de Tarımsal Sulamada Yetkili Kurumlar

Türkiye’de tarım alanlarının sulanması amacıyla yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının değerlendirilmesi için gerekli olan gözlem, etüt, çalışmalar Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) tarafından yapılmakta, projeler geliştirilerek planlama, projelendirme, inşaat ve işletme aşamalarındaki faaliyetler yürütülmektedir. DSİ dışındaki kamu tarafından geliştirilen sulama alanlarında ihtiyacı 500 l/s’ye kadar olan sulama tesislerinin kurulması, işletilmesi 1970-1980 yılları arasında 7/691 Sayılı Kararname ile Topraksu Genel Müdürlüğü, 1985-2005 yılları arasında 3202 Sayılı Kanun ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü görevleri kapsamına

alınmıştır. 5286 Sayılı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun’un ardından bu görevler büyükşehir belediyelerince ve büyükşehir olmayan yerlerde İl Özel İdarelerince yerine getirilmiştir. 1993 yılından itibaren DSİ sulama tesislerinin su kullanıcılarını devrini hızlandırmıştır. DSİ tarafından işletmeye açılan sulama tesislerinin işletme ve bakım faaliyetleri 6200 Sayılı Kanun’un 2. maddesinin k bendine göre işletme, bakım ve yönetim sorumluluklarını devraldıkları sulama sahasında 6172 Sayılı Sulama Birlikleri Kanunu ile sulama birlikleri, 1163 Sayılı Kanun’a göre sulama kooperatifleri ve kendi mevzuatlarına göre kamu tüzel kişilikler tarafından yürütülmektedir.

3.2. Türkiye’de Sulama Suyunun Fiyatlandırılmasında Kullanılan Yöntemler

Sulama suyunun fiyatlandırılmasında hacim, alan ve ürün (çıkıtı) ve girdi fiyatlandırması yöntemleri kullanılmaktadır. Hacim esasına göre fiyatlandırmada kullanılan su miktarının ölçülerek suyun birim fiyatı ile çarpılıp fiyatının bulunmaktır. Kullanılan su hacminin ölçülmesi için her parselde bir su sayacı olmalıdır. Su sayacının maliyeti, kontrolü, sayaç okumalarının değerlendirilerek tahsilat ve tahakkukun yapılması dezavantajlarıdır. Su kaynağının verimli kullanımı için hacim esasına göre fiyatlandırma bir zorunluluk olacaktır. Ancak bununla birlikte sulama sisteminin de salma sulamadan basınçlı sulama sistemine geçmesi kullanıcıların daha az sulama suyu kullanması açısından önemli olacaktır. Sulama suyu fiyatının alan esasına göre belirlendiği durumlarda TL/da veya TL/ha olarak fiyat belirlenmektedir. Suyun ölçümü gerekmekte, sulanan ürün ve arazinin büyüklüğünün bilinmesi gerekmektedir. Çıkıtı (ürün) fiyatına dayalı fiyatlandırmada ürünün brüt üretim değerinin belli bir oranı sulama ücreti olarak alınmaktadır. Üretim miktarları, ürün deseni ve maliyetlere ilişkin bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Brüt üretim değerine uygulanacak oran sulama şebekesinin işletme ve bakım giderleri ve yatırım geri dönüşü dikkate alınarak tespit edilmektedir. Girdi fiyatına dayalı fiyatlandırmada ise üretim girdilerinin maliyetlerine göre su fiyatı belirlenmektedir (Özçelik vd., 1999; Tanrıvermiş vd., 2001; Tanrıvermiş ve Aliefendioğlu, 2008).

Devlet sulamalarında sulama suyu ücret tarifelerinin belirlenmesinde tesislere bir yıl önce yapılan yıllık işletme giderleri, yıllık bakım ve onarım giderleri, periyodik bakım giderleri esas alınmaktadır. Yıllık amortisman payları sulama tesislerinin fiili yatırım giderlerinin ikinci keşif değerleri bulunarak belirlenmektedir. Her bitki için bir önceki yıl sulamalarda harcanan işletme ve bakım maliyetlerine göre hazırlanır ve Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanan ücretler alınmaktadır. Yıllık işletme ve bakım ücretleri sulama alanı içerisinde ve dışında sulama tesisi ile ilişkili sahada sulama sayısına bakılmaksızın sulanan parsel sahibine, kiracı veya ortakçıya uygulanmaktadır. Suyun m³ olarak ölçülebildiği şebekelerde suyun tarifede gösterilen m³ ücreti üzerinden hesaplanmaktadır. Sulanan alan ölçümünde hesaplaması yapılan en küçük alan birimi 0,1 dekar olmaktadır. Sulama suyu ücretlerinin tahsilatı Hazine ve Maliye Bakanlığınca yapılmaktadır. Ücretini zamanında ödemeyen kullanıcılara gecikme zammı uygulanmaktadır

(Özçelik vd., 1999; Tanrıvermiş vd., 2001; Tanrıvermiş ve Aliefendioğlu, 2008; Tanrıvermiş, 2011).

Sulama birlikleri her yıl bütçeleri ile birlikte ücret tarifelerini hazırlayarak birlik meclislerinde kabul edildikten sonra uygulamaktadır. Ücret tarifeleri DSİ Bölge Müdürlüklerine de sunulmaktadır. Tesislerin işletme, bakım ve onarım giderleri üreticilerden tahsil edilmektedir. Sulama ücretleri amortismanlar, daimi personel giderleri, yatırımın geri ödeme taksiti gibi sabit giderler ile geçici işçi masrafları, cari yıl bakım masrafları, enerji ve akaryakıt masrafları, büro ve kırtasiye masrafları gibi değişen masraflardan oluşmaktadır. Sulama ücretleri ürün çeşidine ve sulanan alan büyüklüğüne göre yapılmaktadır. Tahsilat işlemleri birlik kararına göre taksitle olabilmektedir (Özçelik vd., 1999; Tanrıvermiş vd., 2001; Tanrıvermiş ve Aliefendioğlu, 2008; Tanrıvermiş, 2011).

Sulama kooperatifleri tarafından işletilen sulama tesislerinde ücretler yönetim kurulları tarafından tesisin genel yönetim ve işletme masraflarını karşılayacak şekilde tespit edilmektedir (Türker ve Kaya, 2000). Tesisin enerji masrafları, yatırım ve geri ödeme taksitleri, geçici ve sürekli işçi masrafları, bakım ve onarım giderleri, akaryakıt ve kırtasiye ve büro masrafları toplanarak m², saat veya dekara düşen masraflar bulunarak belli bir kâr payı eklenerek sulama suyu ücreti bulunmaktadır (Özçelik vd., 1999; Tanrıvermiş vd., 2001). Yerel yönetimler tarafından işletilen tesislerde fiyatlandırma ile ilgili yeterli düzenleme yapılmamıştır. Köy tüzel kişiliklerince devredilen sulama tesislerinde genellikle ücret alınmamaktadır. Belediyelere devredilen sulama tesislerinde belediye yöneticilerinin inisiyatifinde sulama ücretleri toplanmaktadır. Belediyelerde genellikle su arzı ve tesislerin özelliklerine bağlı olarak alan ve saat esasına dayalı su ücreti belirlenmektedir (Özçelik vd., 1999).

3.3. Türkiye’de İçme, Kullanma ve Sulama Suyunun Fiyatlandırılmasının Geliştirilmesi ve Kurumsal Yapılanma Gereksinimi

Birçok ülkede ülke, bölge, havza ve alt havza ve yerleşim yerleri düzeylerinde içme, kullanma ve sulama suyu fiyatlandırma, mevcut yatırımların korunması ve geliştirilmesi ile yeni yatırımların finansmanı arasındaki ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Dublin’de 1992 yılında düzenlenen Uluslararası Su ve Çevre Konferansında suyun sosyal ve ekonomik bir varlık olduğuna ilişkin ilkeler benimsenmiştir. 3-14 Haziran 1992 tarihinde düzenlenen ve Stockholm Konferansı ile başlayan çevre konusundaki uluslararası etkinliklerin parçası niteliğinde olan BM Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın sonucunda “sürdürülebilir kalkınma” modeli tanımlanmıştır. BM Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı sırasında, 21. yüzyılın asıl hedefi olarak belirlenen sürdürülebilir kalkınmaya nasıl ulaşılabileceği belgelendirilmiş ve Türkiye’nin de Başbakan düzeyinde temsil edildiği Konferans’ta, "Gündem 21" başlıklı somut bir küresel eylem planı benimsenmiştir. Bu metinlerden, Türkiye’nin de benimsediği program niteliğinde bir belge olan Gündem 21’in 18’inci bölümü “Tatlı Su Kaynakları Temininin ve Kalitesinin Korunması: Su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimi ve kullanımında bütünlük yaklaşımının uygulanması” biçiminde düzenlenmiştir. Bu bölümde su, doğal bir kaynak ve hem sosyal, hem de ekonomik bir mal olarak öngörülmüş, suyu kullananlardan uygun ücretler

alınması ifade edilmiş, sürdürülebilir yönetim için her türlü planlama ve geliştirmede suyun çevresel ve kaynak maliyetlerini içeren tam maliyetinin esas alınmasının uygun olduğu ifade edilmiştir. Su Çerçeve Direktifi (SÇD), Avrupa Birliği (AB) tarafından üye ülkelerin entegre su yönetimine çerçeve oluşturmak amacıyla 22 Kasım 2000 tarihinde yürürlüğe giren direktiftir. SÇD sonrası Türkiye AB uyum çalışmaları ile birlikte mevzuat uyumlaştırma çalışmalarına başlamıştır. AB müktesebatında SÇD suyun sürdürülebilir yönetimde su hizmetlerinin bedelinin ödenmesi ilkesini çevresel ve kaynak maliyetlerini içerecek şekilde kirleten öder ilkesine uygun olarak dikkate almaktadır.

Su, bütün rakip kullanımlarında ekonomik bir değere sahip olduğu ve ekonomik bir mal olarak değerlendirileceği ifade edilmiştir. İnsanların uygun bir fiyata temiz su ve sanitasyona erişme temel hakkını tanımak hayati önem taşımaktadır. Suyun ekonomik değerinin fark edilmesindeki geçmiş başarısızlık, kaynağın savurgan ve çevreye zarar veren kullanımlarına yol açmıştır. Suyu ekonomik bir mal olarak yönetmek, verimli ve adil kullanımı sağlamanın ve su kaynaklarının korunmasını ve korunmasını teşvik etmenin önemli bir yolu olacaktır. Suyun ekonomik değeri kıtlığına, sağladığı faydaya ve kalitesine bağlı olmaktadır. Fayda açısından azalan marjinal getiriye sahiptir ve ek birim suyun ekonomik değeri arz edilen su miktarı arttıkça azalır. Farklı kalitedeki su farklı maliyet yapısına sahiptir. Nüfusun artması ile birlikte düzensiz kentleşme ve kirlilik problemleri su kaynakları açısından tehdit oluşturmaktadır. Su kirliliği aşırı kullanım, sanayileşme, gübre ve pestisitlerin su kaynaklarına karışması gibi insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Kullanılan suyun arıtma işlemine tabi tutulmadan alıcı ortama verilmesi mevcut kaynakların kirlenmesine neden olmaktadır (Küçüksakarya ve Göçmen 2019).

Suyun sürdürülebilirliğinin sağlanması için fiyatlandırılması önem arz etmektedir. Su hizmetlerinin yerine getirilmesinde maliyetleri karşılayacak ve tasarruflu kullanımı teşvik eden fiyatlandırmanın belirlenmesi gerekmektedir. Suyun fiyatının doğru belirlenmesi ile suyun verimli ve adil kullanımı gerçekleşecektir. Suyun insan hakkı olması ve su hizmetlerine ilişkin maliyetlerin karşılanması zıt olarak algılansa da birbirini tamamlamaktadır. Suyun doğal hayatın insanın etkilediği kısım haricinde doğal hale dönmelerini gerektirecek maliyet bulunmamakta, maliyet insanların oluşturdukları altyapıyı inşa ederken ortaya çıkmaktadır. Su hizmetlerinin sürekliliği için de bu maliyetlerin karşılanması gerekir. Maliyetlerin karşılanması vergiler ve su hizmetini alanların ödediği bedeldir. Suyun bedeli su kullanıcısı tarafından ödenmezse su kaynağının korunmasında suyu kullananın payını gizler ve su kaynağının korunmasını engeller. Öncelikli olarak dünya örnekleri ile çeşitli ülkelerin bu konuda ne durumda olduğu incelenmiştir.

Çok kriterli karar analizi (MCDA), çoklu niteliklere dayanan alternatiflerin performansını ölçmek için yapılandırılmış bir yaklaşımdır. Bu kategoriye birçok yöntem girmekte olup, bu yöntemler; aynı zamanda birden fazla kriterin değerlendirildiği konular için karar analizi sürecini destekleyebilmektedir. Başlıca MCDA teknikleri; sıralama yöntemleri, çok özellikli fayda ve değer teorileri, ikili karşılaştırma yöntemleri, uzaklık tabanlı yöntemler ve

bulanık küme teorisi gibi sıralanabilir. MCDA, birkaç kentsel su temini vaka incelemesi, su kaynaklarının yönetimi ve planlaması ile ilgili konularda karar verme süreçlerini desteklemek için uygulanmıştır (Hajkowicz ve Collins 2007). Bir problem için birçok alternatif olduğunda, en uygun maliyet kriterlerine, en düşük olumsuz çevre etkilerine ve iyi enerji verimliliğine sahip olan alternatifin “en uygun alternatif” olarak tespitine imkan verir. Bu işlem; alternatifleri karşılaştırmak için bir araç olarak MCDA yöntemi kullanılarak yapılabilir. Her bir MCDA yönteminde, alternatiflerin sıralanmasında özgün yaklaşımları bulunmakta ve aynı veri setleri ile belirli yöntemlerin kullanılmasının aynı sonucu verdiğini iddia etmenin mümkün olamayacağı açıktır (Ishizaka ve Nemery 2013).

Fransa’da su işlerinden sorumlu kurumlar su kalitesini etkileyen veya su rejimini değiştiren tüm kullanıcılardan su çıkarma ve deşarjları için vergi almaktadır. Bu kurumlar, kullanıcının su kaynağı üzerindeki baskısına göre sekiz farklı vergi tahsil etmektedir. Su kirliliği vergisi, kanalizasyon sistemi vergisi, noktasal olmayan tarımsal kirlilik vergisi, su kaynaklarının çekim vergisi, suyun düşük seviyelerde olduğu dönemlerde depolama vergisi, nehir üstü engeller vergisi, su ortamının korunması vergisi, yerel yönetimlere koyma yetkisi verilen kentsel yağmur suyu vergisidir. Yerel yönetimlere geçirimsiz yüzeyleri ücretlendirme imkânı vermiştir. Böylece şiddetli yağışların akışı artırıp sızdırmaz yüzeylerin genişlemesinin önlenmesi ve yağmur suyu yönetim maliyetlerinin karşılanmasına kaynak oluşturulması amaçlanmıştır (Noël 2009).

Portekiz’de su hizmet sağlayıcının performans ölçümü Portekiz Su ve Atık su Düzenleme Kurumu tarafından yapılmaktadır. Su hizmet sağlayıcıları yıllık olarak performans göstergesi ile değerlendirilmektedir. Böylece hizmetlerin verimliliği ve etkinliği değerlendirilmekte ve bu da karşılaştırma yoluyla iyi uygulamaların tanımının yapılmasını sağlamakta, hizmet sağlayıcıların performanslarını görmelerini sağlamakta, sorunlarını çözmeye zorlamaktadır (OECD 2019).

Almanya’da fiyatlar genellikle iki ücret bileşeninden hesaplanmaktadır. Tüketimle ilgili metreküp başına fiyat ve tedarik altyapısının bakımı için sabit maliyetleri karşılamak üzere tasarlanmış temel bir aylık bedelden oluşmaktadır. Bu, su çıkarma, arıtma, depolama ve dağıtım ile ilgili tüm maliyetlerin yanı sıra bakım ve su kütesinin korunmasına yönelik yatırımlarla ilgili olup Su Çerçeve Direktifindeki maliyet kurtarma ilkesini yansıtmaktadır. Su kütlelerini baskılardan korumak ve optimize edilmiş arıtma teknolojilerinin kullanımını ilerletmek için Almanya’da atık suyu bir su kütesine (doğrudan deşarj olarak adlandırılan) deşarj eden ve böylece belediye atık su arıtma tesislerinin operatörleri de dahil olmak üzere tüm şirketler ülke çapında geçerli bir atık su ücreti öderler. Ücret seviyesi, arıtmadan sonra atık suda kalan artık kirliliğe bağlıdır. Atık su ücreti, atık su bertarafı için tüketiciler tarafından ödenen fiyata dahil edilir. Diğer bir deyişle, atık su bertaraf sağlayıcıları atık su ücretlerini tüketicilerine aktarabilir. Ayrıca yerel yönetimler fiyatları belirlerken farklı ücret bileşenlerine sahip çeşitli tarife modellerinden faydalanarak tüketilen su hacmine bağlı olarak atık su için birim fiyat, arazinin metrekaresine düşen yağış için birim fiyat, sabit maliyetleri karşılamak için temel bir bedel alınmaktadır. Temel bedel

atık su arıtma tesislerinde boşaltılan ve arıtılan su miktarına bakılmaksızın, atık su bertarafı, amortisman, faiz, personel ve tesis bakımı maliyetlerinin yaklaşık %75–85’ini kapsamaktadır. (Federal Ministry for The Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety, 2018). Almanya’da, içme suyu fiyatları ve atık su ücretleri, su tüketimi vergisi veya atık su vergisi gibi özel devlet vergileri ile ek olarak artırılır. Kamu hizmetleri su çekim vergisini ve atık su vergisini ilgili federal devlete öder ve bunu su ücreti ve atık su ücreti üzerinden buna göre faturalandırmak zorundadır. Federal devlete bağlı olarak, su çıkarma vergilerinden elde edilen gelir, farklı alanları (örneğin, öncelikle su kütlelerinin korunması ve restorasyonu, kanalların bakımı veya selden korunma yatırımı üzerine odaklanan ekolojik önlemler) desteklemek için kullanılır. Ek olarak, bazı federal eyaletlerde, çiftçiler su koruma alanlarında veya su çıkarma tesislerinin toplama alanlarında su dostu yönetim için tazminat ödemeleri alırlar. Bu maliyetler ayrıca müşteriler için su ücretinin bir kısmını oluşturur. Eyalet, atık suyu bir su kütesine boşaltmak için ek bir yasal vergi (atık su vergisi) toplar ve bu da nihayetinde ücret ödeyen tarafından karşılanmaktadır (ATT vd., 2015).

Avustralya’da Ulusal Su Girişimi (NWI) fiyatları veya fiyat belirleme süreçlerini belirlemeyi veya incelemek için bağımsız organlar kullanılmasını amaçlamıştır. Su ücretlerine ilişkin Yönlendirme Grubu yetki alanlarının NWI kapsamında gerekli olan fiyatlandırma için taslak fiyatlandırma ilkeleri geliştirmiştir. Geri dönüştürülmüş su ve yağmur suyunun yeniden kullanımı için ek bir fiyatlandırma ilkeleri seti de, geri dönüştürülmüş su ve yağmur suyunun yeniden kullanımı için fiyatlandırmaya uygun fiyatlandırma politikaları geliştirmek üzere eyaletlerin ve bölgelerin NWI’nin içme suyu politikaları kapsamındaki taahhütlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak için geliştirilmiştir. Sermaye harcamalarının geri kazanılmasına ilişkin ilkeler, kentsel su tarifelerini belirleme ilkeleri, su planlama ve yönetim maliyetlerinin geri kazanılmasına yönelik ilkeleri ve geri dönüştürülmüş su ve yağmur suyunun yeniden kullanımına ilişkin ilkeleri toplu olarak NWI fiyatlandırma ilkeleri olarak anılmıştır. Bu ilkeler Avustralya eyalet ve bölgeler tarafından kendi yetki alanlarında su fiyatlarını belirlemenin temeli olarak kabul edilmiştir. Kamu otoriteleri, belirli bir durumda bu ilkelerin uygulanmaması yönünde bir karar alırsa, bunun nedenlerinin parlamentoda masaya yatırılacağını bilmektedir. NWI kapsamında idareler en iyi su fiyatlandırması uygulamasına yönelik olarak su kaynakları, su altyapısı varlıkları ve su yönetimine ayrılmış devlet kaynaklarının ekonomik olarak verimli ve sürdürülebilir kullanımını teşvik edilmesi; gerekli hizmetlerin verimli bir şekilde sunulmasına izin vermek için yeterli gelir akışlarının sağlanması; sulama sistemlerinde su depolaması ve dağıtım ve su planlama ve yönetimi için maliyet geri kazanımı açısından kullanıcı ödemesi ilkesini yürürlüğe koyulması ve fiyatlandırma şeffaflığını sağlanması ve aşırı veya kasıtsız fiyatlandırma sonuçlarından kaçınılması taahhütlerinde bulunmuştur (Infrastructure Australia, 2017)

Brezilya’da Ulusal Sanitasyon Kanunu, sübvansiyonlar dahil olmak üzere tarife yapısının tasarımı için direktifler belirlemektedir. Su ve atık su hizmetleri, konut, ticari, endüstriyel ve kamu sektörlerindeki kullanıma göre tüketim hacmine bağlı olan blok tarifeler kullanılarak

ücretlendirilmektedir. Her sağlayıcı farklı tarifeler ve blok limitleri ile kendi tarife politikasını uygulamaktadır. Hizmet sağlayıcıların çoğu, tüketilen su miktarına bakılmaksızın uygulanan bir minimum tarife talep etmektedir. Asgari tarifenin amacı, hizmet sağlayıcının su ve atık su sisteminin hizmet, işletme ve bakımını sürdürmek için ekonomik-mali uygulanabilirliğini garanti etmektir. Minimum tarifenin üzerindeki tüketim genellikle aşamalı bir tarife yapısına tabidir. Atık su tarifesi, su tarifesine göre hesaplanmaktadır ve su tarifesinin yüzde 100'ü ya da yüzde 80'i kadardır (SNIS, 2014).

İngiltere ve Galler'de evsel su ücretlerinde farklılıklar bulunmaktadır. İngiltere ve Galler'de, bağımsız ekonomik düzenleyici Su Hizmetleri Düzenleme Kurumu (Ofwat) tarafından beş yıllık dönemler için fiyat limitleri belirlenmektedir. Fiyat kontrolleri ayarlanırken her şirketin işlevlerini finanse etmek için yeterli paraya sahip olduğundan ve tüketicinin çıkarlarının korunması dikkate alınmaktadır. İskoçya'da, İskoçya Su Endüstrisi Komisyonu fiyatları belirler ve Kuzey İrlanda'da fiyatlar, Kuzey İrlanda Kamu Hizmetleri Düzenleme Kurumu tarafından belirlenir. Kullanım suyu ücreti, bölgedeki su mevcudiyetine ve bölgenin büyüklüğüne bağlı olmaktadır. İnsanların çoğunluğundan, evsel su tedarikini ve su kalitesinin korunması gibi ilgili maliyetleri kapsayan bir yıllık su ücreti alınmaktadır. Azınlık bir kesimde bunun yerine su sayacı bulunmaktadır. Su şirketleri kullanım suyu faturalarını ölçülmemiş ve ölçülü olarak hesaplamaktadır. Ölçülmemiş yoldan ne kadar kullanılırsa kullanılsın, evsel su ve kanalizasyon hizmeti için belirli bir miktar ödenmektedir. Bu, evin derecelendirilebilir değerine bağlı olmaktadır. Ölçülü yoldan hesaplamada kullanım suyu ölçümleri bir su sayacından alınmakta ve kullanılan su birimleri için ödeme yapılmaktadır. Su faturasının iki bölümü bulunmaktadır: Birincisi su ücretleri, musluklardan kullanılan su içindir. İkincisi kanalizasyon ücretleri, arıtılacak atık olarak sisteme geri dönen kullanılan su için olup, yaklaşık kullanılan suyun %95 olduğu varsayılmaktadır. Kanalizasyon ücreti, gayrimenkulden genel kanalizasyonlara akan suyu içerir. Hemen hemen herkes, evsel su faturasının kanalizasyon unsuru olarak yüzey suyu drenajını ödemektedir. Gayrimenkulden hiçbir suyun umumi bir kanalizasyona akmadığını ispatlanabilirse ücretlerin iadesi için başvuru yapılabilir (Ofwat 2021).

Şirketler, önündeki 5 yıl ve sonrasında müşteri ve paydaş önceliklerini anlamak için çalışmalar yapar. Firmalar iş planlarını bu önceliklere dayandırır ve Ofwat'a sunar. Planlar, işletme ve sermaye harcaması bütçelerini ve düzenleyici kurum ve bağımsız danışmanlar tarafından zorlanan hizmet seviyelerini iyileştirme vaatlerini içerir. Ofwat daha sonra şirketlerin karşılaması gereken satış gelirini değerlendirir. Bunlar işletme harcamaları (hizmetin sağlanması için), sermaye harcamalarının bir kısmı (tesis ve boru ağlarına yatırım yapmak ve hizmeti iyileştirmek için) ve kardan (yatırımcılara temettü olarak getiri sağlamak için) oluşmaktadır. Bunu yaptıktan sonra Ofwat, 5 yılın her biri için fiyat kontrolleri belirler. Kontroller, şirketlerin yatırımcılara ödemesi gereken getirilerin maliyeti ve Ofwat'ın faturaları mümkün olduğu kadar düşük tutmalarını beklediği verimliliklerden oluşmaktadır. Şirketler daha sonra planlarını uygulamaya hazırlar. Bu, mühendislik ve bilimsel projeler için planlama yapmak ve ihtiyaç

duyacakları sermaye finansmanını elde etmek anlamına gelir. Şirketler ihtiyaç duydukları yeni sermayenin çoğunu, sermaye piyasaları aracılığıyla düzenlenen emeklilik fonları gibi kurumlardan temin etmektedir. Bu normalde ihtiyaç duydukları finansmanı artırmanın en ucuz yoludur ve müşterilerin faturalarını düşük tutmaktadır. Kurumlar, adil bir faiz oranı aldıkları sürece borç vermektedir (Water UK, 2018).

İspanya'da, kentsel su temini, sanitasyon ve atık su arıtma hizmetleri ya doğrudan belediyeler tarafından ya da bir imtiyaz, yani sözleşmeye dayalı bir kamu-özel ortaklığı veya sosyal sermayesi kısmen belediyeye ait olan bir ticari şirket şeklinde yönetilmektedir. İspanya'da, yönetim şekli ne olursa olsun, tarifeler kamu idaresi tarafından onaylanmaktadır. En sık kullanılan tarife modeli, sabit ve değişken ücretlerden oluşan iki bölümlü tarifiedir. İki bölümlü tarife yapısında belediyeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Sabit ve değişken ücretler arasındaki oran, değişken ücretin blok sayısı, blokların üst ve alt sınırları ve her bloğun birim fiyatı açısından farklılık bulunmaktadır (AREAS, 2014). Yüzey su kaynağının daha az kullanıldığı ve bu nedenle yer altı kaynakları veya deniz suyunun tuzdan arındırılmasının daha yaygın olduğu nehir havzalarında ortalama fiyatlar da daha yüksek olma eğilimindedir. İspanya'da, suyun tuzdan arındırılması Akdeniz kıyılarında yoğunlaşmıştır (AREAS, 2014). İspanyol Nehir Havzaları Yönetim Planı (NHYP) işletim, bakım ve yönetim maliyetlerini içerir ve ayrıca normal olarak altyapının amortisman maliyetlerini içermektedir. Ancak, tüm yatırım maliyetleri her zaman dikkate alınmaz. Bazı NHYP, kullanıcı tarifelerine eklenmediklerinden geri ödemesiz yatırım maliyetlerini - sermaye hibelerini - hariç tutmaktadır; bu da daha yüksek maliyet kurtarma rakamları ile sonuçlanmaktadır. Maliyet geri kazanımı değerlendirilirken çevre ve kaynak maliyetleri dahil edilmemektedir (Gonzalez vd., 2014). İspanya'da, yalnızca istisnai durumlarda ve kuraklık yıllarında, yüksek su tüketim seviyelerini caydırmak için su faturasına kuraklık vergisi uygulanmaktadır. Bu kuraklık oranı, artan yağışla birlikte ortadan kalkmaktadır (García-Rubio, 2012). Atık su arıtma tesislerinin inşası kamu tarafından finanse edilmiş olmasına rağmen, atık su arıtma hizmetinin kullanım maliyetlerinden kaçınmak için faaliyete geçilmemesi yaygındır (García-Rubio, 2015). İspanya'da tarife revizyonları genellikle yıllık olarak yapılmaktadır. Yerel yönetimler, su fiyatlarının denetçisi rollerinde, esas olarak fiyatların Tüketici Fiyat Endeksinden daha hızlı artmamasını sağlamakla ilgilenmişlerdir. Su tarifelerinin enflasyon oranının üzerindeki artışları, kentsel su yönetimi özelleştirildiğinde daha sık görülmektedir (González-Gómez, 2014).

ABD'nin batısı kurak ve yarı kurak bir bölge olmakla birlikte, su kaynaklarının tamamı kullanıma tahsis edilmiştir. Kaliforniya ABD'de üretilen sebze, meyve ve sert kabuklu yiyeceklerin yarısının üretimini gerçekleştirmekte, bölgenin kurak kısımlarında hızla büyüyen büyük şehir ve sanayi bölgeleri bulunmaktadır. Bu bölgenin kentsel, endüstriyel, rekreasyonel ve çevresel su talebinin karşılanmasına yönelik suyun tarımdan alınarak yeniden tahsisine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Su hakkı satışları ve tarım alanlarından kentsel alanlara su transferleri kısa ve uzun vadeli kiralama şeklinde yaygınlaşmıştır. Büyük şehirlerin bulunduğu alanlardaki eyaletlerde en çok

su işleminin gerçekleşmiştir. Doğrudan transferler gerçek su hakkının alınıp satılmasını kapsamaktadır. Dolaylı transferler ise su kullanıcılarının suyu elde etmek için sulama bölgesinin veya şebekesinin hisselerini satın alması durumunda gerçekleşmektedir. Satıcılar kiraya verdikleri suyun gelecekteki kullanım haklarını elinde tutmaktadır. Su bankaları ile merkezi borsa gibi işlem gören satıcılardan elde edilen su haklarının elde tutulması ile kullanıcıların bulunarak kullanıma sunulması şeklinde faaliyet gösterilmektedir. Su bankaları piyasayı dengelemek için sabit bir fiyat duyurabilmektedir. Su açık artırımla satılabilmektedir. Santa Fe eyaletinde ticari, konut, endüstriyel amaçlı, geliştirme projelerinin ihtiyaç duyacağı suyun karşılanması için yeterli su hakkının temininde ihale yapılması şart koşulmuştur. Müteahhitler çiftçilerden hak satın alarak su bankasında biriktirmiş, proje başladığında yeterli su hakkı bankadan çekilmiştir. Böylece ilave imar alanlarında gereken su temininin maliyeti proje maliyetlerine yansıtılmıştır. Ayrıca Santa Fe’de su tasarrufu sağlamak amaçlı artan blok su tarifesi uygulanmıştır. Arizona’da yeraltı sularının kontrolü su bankaları aracılığı ile sağlanmaktadır. Kentsel, sanayi ve diğer kullanıcıların başka kullanıcılara transfer edilebilecek suyun depolanmasına kredi karşılığı izin verilmektedir. Yeraltı akiferlerinde su kullanımını kısıtlayan yasal hükümlerle birlikte, akiferlerde depolanan suyun kredi projesinin parçası sayılması kolaylaştıran düzenlemeler yeraltı sularında ticari kredi oluşturulmasına, kredinin geri alınmasına olanak sağlamaktadır. Böylece belediye alanları, su tedarikçileri, özel şahıslar ve gruplar arasında yüzey ve yeraltı suyu işlemi gerçekleştirilmektedir (Barbier, 2019).

Kaliforniya, Central Valley’deki Tulare nehir havzasında çiftçiler üzerinde bir simülasyon çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada suyun fiyatlandırılması, verimli sulama teknolojilerini destekleme ve suyun karneyle dağıtımını kıyaslanmış olup, çalışmanın sonuçlarına göre tarımda verimliliği artırmanın en etkin yolunun su fiyatlarının yükseltilmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Su fiyatının artmasıyla verimli sulama teknolojilerine yatırımın teşvik edildiği, %20’lik fiyat artışının tarımsal verimliliği %43 oranında artırdığı tespit edilmiştir (Meddelin vd., 2012).

ABD’de su fiyatları tipik olarak idari olarak belirlenmektedir. Kentsel alanlar için su fiyatı neredeyse her zaman su tutma, işleme ve dağıtım maliyetlerine bağlıdır. Çoğu zaman, bu maliyetler su fiyatına tam olarak yansıtılmamaktadır. Su fiyatına, atık su arıtma hizmetlerinin maliyetlerinin bir kısmını veya tamamını karşılamak için bir kanalizasyon ücreti de dâhil olabilmektedir. Ancak suyun fiyatı, neredeyse hiçbir zaman kıtlık değerinin bir bileşenini içermemektedir. ABD’nin karşılaştığı sorunlar, su sistemlerinin bakımı ve yenilenmesi sorunları, kaynak suyu kalitesinin sürekli bozulması ve özellikle kentsel büyümenin yoğunlaşma eğiliminde olduğu bölgelerde yaygın olan su kıtlığıdır. Nüfustaki ve kişi başına düşen kullanım oranlarındaki artışa rağmen, çoğu kentsel alan, evsel amaçlar için çömert yüksek kaliteli su kaynaklarına sahiptir. Mevcut durumda çok az depolama ve tedarik projesi yapım aşamasındadır. Geliştirilmesi düşünülen depolama alanları kullanım yerlerinden uzak ve su projeleri diğer kamu hizmetleri ile rekabet halindedir. Su projelerinin maliyeti diğer mal ve hizmet maliyetlerinden orantısız şekilde artmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki içme suyu sistemlerinin yaşanan tesislerin yerini almak ve

mevcut ve gelecekteki federal su düzenlemelerine uymak için yıllık 11 milyar ABD Doları tutarında bir açıklık karşı karşıya ayrıca içme suyu arıtma ve dağıtım maliyetlerinin bu tür sistemleri sürdürmek için mevcut fonlardan fazla olduğu belirtilmiştir. Seçilmiş politikacıların hem içme suyu, hem de sanitasyon altyapısını ikame etmek ve sürdürmek için uygun fonlar konusundaki mevcut isteksizliği, bu tür sistemlerin halk sağlığını koruma ve kritik kamu hizmetlerini sunma konusundaki güvenilirliğinin giderek daha fazla tehlikeye atmaktadır. Temiz Su Yasası aynı zamanda kamu atık su arıtma tesislerinin inşası için önemli finansman desteği sağlamıştır. Temel su kıtlığı, eskiyen bir su temini altyapısı ve onu değiştirmek ve sürdürmek için yetersiz planlar, halkın ilgisizliği ve kullanıcıların bu tür sistemlerin sermayesinin ve işletme maliyetlerinin önemli bir bölümünü ödemeye yönelik açık isteksizliği, kentsel su kaynaklarının gelecekteki yeterliliğini tehdit etmektedir. Yeni kimyasal ve biyolojik (ve radyolojik) kirletici maddelerin çoğalması, gelecekte kentsel su kaynaklarının kalitesini tehdit etmektedir. Ek olarak, atık su arıtma ve sanitasyon tesislerinin yaşlanması, yenileme ve bakım için yetersiz finansmanla birlikte gelecekte kentsel su kaynaklarının kalitesine yönelik bir tehdit oluşturmaktadır (INEAS 2015).

Türkiye’de çamur bertarafının depolama ve yakma yöntemiyle gerçekleştirilmesinin maliyetli çözümler olması, sürdürülebilir yeniden kullanma imkanlarını kısıtlamaktadır. AB ülkelerinde tarımda çamur kullanımı yaygın olup, atık su arıtma maliyetlerini düşürmektedir. Almanya’da tarımda kullanılan geri dönüştürülmüş arıtma çamurunun kalitesine ilişkin veriler eyaletlerden gelen kanalizasyon çamuru raporlarına göre, belediye kanalizasyon çamurunun Alman Arıtma Çamuru Yönetmeliği ve AT Arıtma Çamuru Direktifi sınır değerlerinin çok altında olduğunu göstermiştir. Avrupa Komisyonu’na gönderilen Alman raporları, en önemli kurşun, kadmiyum, krom ve cıva ile çinkonun seviyelerinin düşme eğiliminin uzun vadeli olarak devam ettiğini göstermektedir. Belediye atık su bertarafı, kanalizasyon çamurunun çevresel uyumluluğunu iyileştirmek için kapsamlı önlemler almıştır. Özellikle tarımsal kullanım için kalite güvence sistemleri oluşturulmuştur. Gübre olarak tercihen kalite garantili arıtma çamurunun kullanılması, arıtma çamurunda bulunan fosfatların doğrudan kullanılmasını sağlamaktadır. Tarımda veya çevre düzenlemesinde kullanılmayan çamurlardan elde edilen fosfordan, 2013 yılı koalisyon anlaşmasında kararlaştırıldığı üzere gelecekte yararlanılabilemesi için, atık su, kanalizasyon çamuru veya kanalizasyon çamuru küllerinden besin geri kazanımı için teknolojilerin geniş ölçekli uygulamasına yoğun bir çalışma yapılmaktadır (ATT. vd., 2015).

Türkiye’de içme kullanma suyunun fiyatlandırılması belediyelerin meclis kararları, büyükşehir belediyelerinin su ve kanalizasyon idarelerinin genel meclisleri ve birlik meclisleri kararları ile belirlenen tarifelerle gerçekleşmektedir. Suyun fiyatının tespitinde her ne kadar yönetim ve işletme giderleri, enerji ve malzeme giderleri, personel giderleri, amortismanlar, yenileme giderleri, karlılık gibi unsurların yerel yönetimlerin yönetmeliklerinde belirtilse de meclis kararları ile oluşturulan tarifeler suyun korunmasını göz önüne almadığı gibi maliyetlerin geri dönüşümünün sağlanmaktan uzak

olabilecektir. Çünkü mevcut durumda toplam sistem maliyeti tarifelere yansıtılmakta, havza bazında mevcut temin edilen su kaynağının ekolojik durumunun korunmasını hedefleyen bir kaynak maliyetini ve hedeflenen atık su arıtma kalitesinin mevcut deşarj edilen atık su kalitesi arasındaki farkı ifade eden çevresel maliyeti içerdiğine ilişkin tarife yönetmeliklerinde ve Atık Su Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik'te bulunmamaktadır. Ayrıca tahsil edilen ücretlerin bu hizmetler dışında kullanılmayacağına dair boşluk bulunmaktadır. Her beş yılda bir yinelenen yerel idare yönetimlerinin su kaynaklarının korunmasını sağlayacak politikalar üretmesi, fiyatlandırma yapabilmesi oldukça zor olabilmektedir. Belediyeler ve büyükşehir belediyelerinin Belediye Kanunu ve Büyükşehir Belediye Kanunu ile çok farklı alanlarda görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu tür yüksek finansal kaynak gerektiren hizmetlerde belediye ve büyükşehir yönetimleri kaynakların hangi kanallara tahsis edileceği hakkında karar verme yetkisine sahip olmaktadır.

Su fiyatlarının suyun kaynak maliyetlerini ve çevresel maliyetlerini yansıtması suyun korunması için zorunludur. Suyun kaynak maliyetini yansıtan bedelin su kullanıcılarından tahsil edilerek suyun korunmasına yönelik kullanılmak üzere ilgili kuruma yönlendirilerek tahsili, atık suyun ekolojik ortam koşullarında arıtılarak deşarjının sağlanabilmesi için tespit edilecek çevresel maliyetin tahsil edilerek arıtma düzeyinin artırılması için kullanılması gerekmektedir. Belediyelerdeki su ile ilişkili gelirlerin toplanması ve toplanan bu gelirlerin tamamının başka hizmetlerde kullanılmaksızın sadece suda harcanması suyun sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden öncelikli olarak su idarelerinin kendi gelirlerini ve giderlerini oluşturan, uzun dönemli planlarını oluşturarak bunların gerçekleştirilmesini sağlayacak bir tüzel kişilik olması gerekmektedir. Ayrıca bu idareler havza bazında yetki ve sorumluluklara sahip olmalı, görev, yetki ve sorumlulukları idari sınırlarla değil, suyun sürdürülebilir şekilde yönetilmesini sağlayacak havza sınırları dâhilinde olmalıdır.

Mevcut su idarelerinin su maliyet bileşenlerini oluşturan enerji, personel verimliliği, altyapı durumu, sürdürülebilir ekonomik kayıp kaçak seviyeleri, içme suyu kalitesi ve atık su arıtma seviyesi gibi bilgilerin izlenerek karşılaştırmalar yapılarak analiz edilmesi ve denetlenmesi gerekmektedir. Ayrıca tarımsal sulamada kontrolsüz yeraltı suyu kullanımı, salma sulama yönteminin halen terk edilerek yağmurlama ve damla sulama yöntemlerine geçilememesi, harcanan ve üretilen su miktarının tam olarak ölçülerek belirlenememesi, ileriye yönelik tedbirlerin su kaynaklarının geliştirilmesi yönünde olup, tasarruflara yönelik tedbir programlarının olmaması, planlamaların ve projelerin olsa bile finansal olarak uygulanmasındaki zorluklar bulunması, klasik finansman yöntemleri ile yatırımların aksayarak ilerlemesi kurumsal olarak yeniden yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Her bir su idaresinin performansının değerlendirilebilmesi ve kendini geliştirebilmesi için Portekiz örneği benzeri bir Su ve Atık Su Düzenleme Kurumu ile İngiltere örneğindeki gibi su fiyatlandırılması, yatırım planlarını ve finansmanını denetleyen Ofwat gibi bir düzenleyici kuruluşun bulunması gerekmektedir. Suyun fiyatlandırılmasında da Fransa

örneğindeki gibi su kaynağının korunması sağlayacak su çekim vergisi, çevresel maliyetlerin karşılanmasını sağlayacak atık su bedeli, yağmursuyu yatırımlarında kullanılmak üzere geçirimsiz yüzeylerin ücretlendirilmesi hususlarına ek olarak ödeyebilirlik göz önüne alınmalıdır. Bu durumda su kaynaklarının korunarak gelecek nesillere aktarılması sağlanacaktır.

İçme kullanma suyu tarifelerinin belirlenmesinde belediyelerin ve büyükşehir belediyelerinin farklı uygulamaları bulunmaktadır. Farklı uygulamaların ilk bakışta yerel ihtiyaçlara göre olabileceği düşünülebilmektedir. Ancak bu uygulamaları kontrol eden bir yapının bulunmayışı yapımı için büyük finansman ihtiyacı gerektiren altyapının sağlıklı işletilememesine neden olmaktadır. Örneğin TÜİK verilerine göre 2020 yılında içme ve kullanma suyu şebekesi ile 6492 (milyon m³) su çekmiş, bunun 4309 (milyon m³)'ünü içme ve kullanma suyu şebekesi ile dağıtmıştır. Bu şebekeye verilen suyun %33,6' sının kayıp kaçak olduğunu göstermektedir. Ayrıca birim su maliyetleri ve kayıp kaçak oranlarına ilişkin daha detaylı çalışma yapılması gerekebilecektir. Tüm bu verilerin havza bazında denetlenmesi gerekmektedir. İlke olarak belirlenecek olan tarife yöntemiyle su tedarik hizmetlerinde; vatandaş hizmetlerinin (sayaç okuma ve bakım, faturalama, tahsilat gibi) ve/veya yıllık sabit maliyetin (CAPEX - capital expenditure) dahilinde amortisman muhasebesi veya yıllık borç geri ödemesi (borç servisi)), değişken maliyetlerin (OPEX -operating expenditure) çerçevesinde elektrik enerji bedeli, kimyasal madde bedeli gibi karşılanmasına odaklanmalı, aşırı tüketimin önlenmesi için blok (kademelendirme) tarife oluşturulmalı ve bu kademeli tarife ile ödenebilirliğin sağlanması için birinci kademede uygun tarife düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir. Tarife sabit ve işletme giderlerinden oluşmaktadır. Sabit maliyetlerin karşılanması yatırım maliyetlerinin kısmen geri kazanılmasına yardımcı olup, doğrudan tüketimle bağlantısı olmayan ve sabit gelir nedeniyle daha finansal istikrarı sağlamaya hizmet edecektir. Tarifenin kademeli kısmı ise, tüketiciye kıtlık sinyali gönderecek ve tüketim ile ilişkili olacaktır. İlk kademede belirlenecek su fiyatı ile insanların yaşamlarını sağlamları için gerekli minimum su miktarı, su hakkı dikkate alınarak suya erişimi garanti altına alınabilmektedir.

Türkiye'de suyun daha düşük değerli kullanımlardan daha yüksek değerli kullanımlara aktarılmasına yönelik düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Kadim su hakları çiftçilerin öncelikli talep haklarının olması anlamına gelmektedir. Ancak şehirleşmeyle nüfus artmakta suya olan talep artmaktadır. Bu da şehirlerin, endüstriyel alanların, tarımsal alanların su taleplerinin karşılanmasında planlamanın daha dikkatli şekilde yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Tarımsal sulamadaki temel maliyetlerin yakın bölgelerdeki kentsel ve sanai faaliyetlerde kullanılan suyun maliyetinden düşük olması su tahsislerinin kentsel ve endüstriyel su idareleri ile tarımsal sulama kuruluşları arasında yeniden düzenlenebilmesini su kaynaklarının azalması ile birlikte zorunlu kılacaktır. Tarımsal sulamada tasarruf yöntemleri maliyetlerinin karşılanması için üretilecek ürün desenine göre belirlenecek optimum miktarda kullanılacak suyun fazlasının diğer kullanımlarına yeniden tahsisi ile bu yatırımların finansmanında kullanılacak, kentsel ve endüstriyel suyun ekonomik

avantajından tarımsal sulama kuruluşları faydalanmış olacaktır. Sulamada kullanılan suyun israfı önlenecek, suyun daha verimli kullanılmasını olanak sağlanacak ve böylece suyun düşük fiyatlandırılma ve aşırı tüketimi sorunu da asgari düzeye çekilebilecektir.

Devlet tarafından tarımsal ürünün ya doğrudan ya da çiftçilerin gelirlerine destek olarak sübvansiyon edilmesi ile gerekenden daha fazla üretime yol açılabilen, bunun sonucunda sulama suyunun aşırı kullanımı söz konusu olmaktadır. Tarımda sübvansiyonların kaldırılması politik olarak zor olsa da suyun tarımda aşırı kullanımının önüne geçerek su tahsisi ve kıtlığı sorunlarının çözümüne büyük katkı sağlayacaktır. Sulamanın fiyatlandırılmasında maliyet geri kazanımının iyileşeceği, su tasarrufunun teşvik edileceği, artan fiyatlar karşısında küçük çiftlik sahiplerinin ezilmesinin önüne geçileceği fiyatlandırma yapısı oluşturulmalıdır. Bu yapıda sabit hizmet bedeli sulama altyapısının sermaye, işletme ve bakım maliyetlerini karşılamalı, hacim bedeli sulama dönemi başına çiftlikte harcanan su miktarına bağlı olmalı, ayrıca düşük bir açılış blok oranı ile birim hacim bedeli için yoksul, küçük çiftlik sahiplerinin bir sulama döneminde kullandığı su miktarı esas alınarak belirlenmelidir. Çekilen suyun kaynak maliyetini yansıtan su çekim bedeli kullanıcılardan alınarak su kaynağının korunmasında yetkili kurumlara ödenmelidir.

4. Sonuç ve Öneriler

Mühendislik ve ekonomik yönden su arzı, su talebi, su bütçesi, suyun fiyatlandırılma, kamu malı ve toplum yararı gibi kavramlar çok sık kullanılmakta ve özellikle küresel iklim değişikliği ile birlikte bu kavramlar daha da önem kazanmış bulunmaktadır. Bu çalışmada su kaynaklarının; artan nüfusun ihtiyaçları, artan kirlilik, yenilenme oranlarından fazla yeraltı suyu çekilmesi, iklim değişikliği ve küresel ısınma sonucu oluşan yağış rejimi değişikliklerinden olumsuz yönde etkilendikleri dikkate alınarak farklı sektörlerde tasarruflu su kullanımı için fiyatlandırma uygulamaları ele alınmıştır. Ancak öncelikle suyun ve özellikle kentsel suyun fiyatlanabilir bir kamu malı olduğu dikkate alınmış olmakla birlikte suyun değeri ile farklı yerleşimlerde fiilen uygulanan su kullanım bedelleri birbirinden farklı olabilmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık %10'unun temiz içme suyuna erişiminin olmaması ve birçok kentte suyun etkin dağıtımının yapılamaması gibi faktörler de dikkate alınarak zamanla kentsel yerleşimlerde entegre veya bütünlük su yönetimi ve kırsal yerleşimlerde bütünlük sulama yönetimine gereksinimin yüksek olduğu dikkate çekilmektedir. Bu çerçevede su kaynaklarının hatalı tahsisi ve eksik değerlendirilmesi sorunlarına neden olabilecek "tam maliyeti" yansıtmaya ilkesinin esas alınması, ancak yerel düzeylerde özellikle düşük gelirli tüketiciler ve üreticilerin de suya erişimlerini kolaylaştırıcı önlemlerin alınmasına gereksinim olacağı düşünülmektedir.

Suyun farklı amaçlarla fiyatlandırılmasında tam maliyete (su tedariki yatırımlarının sabit ve işletme giderlerinin toplamı) dayalı yaklaşımların geliştirilmesi, birçok ülkede benimsenen ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda açıkça hüküm altına alınmış olan kullanan öder ilkesi ile uyumlu bulunmaktadır. İçme, kullanma ve sulama suyu fiyatlandırma işlemlerinde; sabit sermaye yatırımlarının giderleri (sermaye masrafları), işletme, bakım ve onarım ile finansal maliyetler dışında mevcut su kaynaklarının

korunmasına yönelik su çekiminin su kaynağına vereceği zarar ve deşarj edilen suların neden olacağı hasarın önlenmesine yönelik tedbirlerin maliyetlerinin de tespit edilerek ilave edilmesi mümkün olacaktır. Entegre su yönetimi çerçevesinde su kaynaklarını korumaya yönelik önlemler programı oluşturulmalı ve korumaya ilişkin maliyetler su birim fiyatlarına eklenecek önlemler programının uygulanması önem arz etmektedir. Önlemler programı içme kullanma suyu şebekelerindeki su kayıplarının giderilmesi, sulama tesislerindeki sulama randımanını artırmaya yönelik uygulamalar, ekolojik ortama yapılan deşarj sularının kalitesinin iyileştirilmesine yönelik stratejileri barındırabilir. Atık su arıtma tesislerinin yetersiz veya verimsiz işletilmesi, endüstriyel ve tarımsal kullanım su kaynaklarının kirlenmesine neden olmaktadır. Suyun farklı amaçlarla fiyatlandırılmasında; su havzalarının korunmasına yönelik uygulamaların maliyetlerinin de kullanan öder ilkesi çerçevesinde doğrudan tüketiciden alınmasına ilişkin düzenleme yapılması ve su havzalarının yapılaşma ve diğer kirlenmeye faaliyetlerden korunması gerektiği düşünülmektedir.

Kentsel yerleşimlerde içme ve kullanma suyunun fiyatlandırılması, kullanılan veya faturalanan su miktarı üzerinden yapılmakta ve su fiyatı ile kullanım arasındaki ilişkilerin derecesi, yerleşim yerlerinde ikamet eden hanelerin sosyo-ekonomik niteliklerine göre değişmektedir. Benzer biçimde kırsal yerleşimlerde de sulama suyu fiyatlandırmasının hacim esasına göre yapılabilmesi için basınçlı sulama sistemlerinin kurulması ve su kalitesinin buna uygun olması gerekmektedir. Bu durumda su kaynağının israf edilmeden kullanılması ve ürünlerde verim artışı sağlanması gerçekleştirilebilir. Altyapı yatırımı yapılması bu durumda kaçınılmaz olacaktır. Devlet tarafından verilen sübvansiyonların kaldırılması, tarımsal üretim planlamasının yapılması ile su kullanımının artmasının önüne geçilecektir. Su haklarının geliştirilmesi suyun düşük katma değer üreten sulama gibi kullanımlardan daha yüksek katma değer üreten kentsel ve endüstriyel gibi kullanımlara aktarılmasını sağlayacaktır. Bu yönde yasal düzenlemelerin önünün açılması suyun tarımsal sulamada verimli kullanılmasının önünü açarak tarımsal sulamada düşük fiyatlandırmanın önlenmesine ve tasarruflu su kullanımına neden olacaktır. Havza bazında su idarelerinin oluşturularak suyun suyu ödemesini sağlayacak düzenleme yapılması uygun olacaktır. Su fiyatlarının tüm maliyetlerinin göz önüne alınarak uygulanması ve ödenebilirlik hususunun da dikkate alınarak gerekli analizlerin yapılması gerekmektedir. Fiyatlandırmaya ilişkin tüm faktörler, etki dereceleri izlenmeli ve bunların kayıtları tutulmalı, denetlemeler yapılmalıdır. Bu işleri yapacak bir fiyat düzenleme ve denetleme kurumunun oluşturulmasına gereksinim duyulacaktır.

Su kaynaklarının sürdürülebilir yönetiminin sağlanması için içme kullanma suyu şebekelerinde ve sulama suyu şebekelerinde eskiden şebekelerin yenileme programlarının olması ve bunların uygulanması, izleme – değerlendirme sistemlerinin kurulması ve etkin olarak çalıştırılması önem taşımaktadır. Atık su arıtma tesislerinden yapılan deşarjların kalitesinin iyi düzeyde olması su kaynaklarının kirliliğinin önlenmesinde önemlidir. Ancak bunların düzenli şekilde aksatılmadan gerçekleştirilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin ve finansman modelinin kurulması gerekmektedir. Suya olan talebin artışı ve kullanıma bağlı

olarak kişi başına düşen miktarı azalan su kaynakları nedeniyle her geçen su tedariki maliyetlerinin artması kaçınılmaz olacaktır. Bu da su tesislerinin etkili ve verimli kullanılması zorunluluğunu getirecektir. Farklı amaçlarla suyun fiyatlandırmasında ve su tedariki yatırımlarının finansmanı için uzun dönemli planlar yapabilen ve bu planları uygulayabilen kurumsal yapılanmanın gerçekleştirilmesi ve farklı amaçlarla suyun fiyatlandırılmasına ilişkin metodoloji geliştirilmesi, geliştirilecek metodolojiye uygun olarak her bir birimde farklı amaçlarla kullanım için tarife düzenlemelerinin yenilenmesi, artan kentsel ve kırsal su talebinin etkin olarak yönetilmesi gerekecektir.

Kaynakça

Akçapınar, M.C. (2007). *Afyon İli Şuhut Ovası Sulama Organizasyonlarında Sulama Suyu Fiyatlandırma Yaklaşımları ve Üretim Maliyeti Üzerine Etkileri*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

AREAS, (2014). Tarifas 2012. Precio de los Servicios de Abastecimiento Saneamiento en España; Asociación Española de Abastecimientos de Agua Saneamiento (AEAS). Madrid, Spain.

ATT, BDEW, DBVW, DVGW, DWA, & VKU (Eds). (2015). *Profile of The German Water Sector*. Association of Drinking Water from Reservoirs (ATT), German Association of Energy and Water Industries (BDEW), German Alliance of Water Management Associations (DBVW), German Technical and Scientific Association for Gas and Water (DVGW), German Association for Water, Wastewater and Waste (DWA), German Association of Local Utilities (VKU), Germany.

Aydoğdu, M., Mancı, A., ve Aydoğdu, M. (2015). Tarımsal Su Yönetiminde Değişimler; Sulama Birlikleri, Fiyatlandırma ve Özelleştirme Süreci. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (52):146-160.

Barbier E. B. (2019). *The Water Paradox, Overcoming the Global Crisis in Water Management*. Yale University, New Haven and London.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2010). Atıksu Tarifelerinin Belirlenmesine Yönelik Kılavuz. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Ankara.

Federal Ministry for The Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety, (2018). Water Resource Management in Germany, Fundamentals, Pressures, Measures. Federal Ministry for The Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety. Germany.

García-Rubio, M. A., Ruiz-Villaverde, A., & González-Gómez, F. (2015). Urban water tariffs in Spain: What needs to be done? *Water*, 7: 1456-1479.

García-Rubio, M.A. & Guardiola, J. (2012) Desalination in Spain: A Growing Alternative for Water Supply. *International Journal of Water Resources Development*, 28:1,171-186,

González-Gómez, F., García-Rubio, M.A. & González-Martínez, J. (2014). Beyond the public-private controversy in urban water management in Spain. *Utilities policy*, 31 (December 2014): 1-9.

Hajkovicz, S., & Collins, K. (2007). A Review of Multiple Criteria Analysis for Water Resource Planning and Management. *Water Resources Management*, 21(9), 1553-1566. doi:10.1007/s11269-006-9112-5

INEAS. (2015). Urban Water Challenges in The Americas. Interamerican Network of Academies of Sciences (IANAS). Mexico.

Infrastructure Australia, (2017). Reforming Urban Water. Infrastructure Australia. Australia.

Ishizaka, A., & Nemery, P. (2013). Multi-criteria decision analysis: methods and software. John Wiley & Sons.

Küçüksakarya, S., ve Göçmen, A. H. (2019). Suyun ekonomik değeri üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 44-62.

Meddelin, J., Howitt, R.E. & Harou, J.J. (2012). Predicting Farmer Responses to Water Pricing, Rationing and Subsidies Assuming Profit-Maximizing Investment in Irrigation Technology. *Agricultural Water Management*, 108:73-82.

Noël, C. (2009). *Organization of water management in France*. Technical Report, International Office for Water.

OECD (2019). Environmental Performance Reviews: Turkey 2019, Paris, France.

Özçelik, A., Tanrıvermiş H., Gündoğmuş E. & Turan A. (1999). Türkiye'de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatifleşme Devri ile Su Fiyatlandırma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No: 32, Ankara.

SNIS. (2014). Sistema nacional de informações sobre saneamento: Diagnóstico dos serviços de água e esgotos – SNIS (National Information System on Water and Sanitation). Brasília.

Tanrıvermiş, H. (2011). Doğal Kaynaklar Ekonomisi, İçinde: Tarım Ekonomisi. A.Özçelik (Ed.), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2226, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1125, Eskişehir, ss.126-169.

Tanrıvermiş, H. ve Aliefendioğlu, Y. (2008). Türkiye'de Su Kaynaklarından Sulama Amaçlı Yararlanma Yöntemlerinin Değerlendirilmesi, Türk Kooperatifçilik Kurumu. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik (Yeni isimle Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi)*, 43(1):88-111.

Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Çakmak, B., & Türker, M. (2001). Sulama Suyu Fiyatlandırma Yaklaşımları ve Bu Yaklaşımların Türkiye'de Kullanılabilme Olanakları. 1. *Ulusal Sulama Kongresi Bildirileri*. Kültürteknik Derneği. 8-11 Kasım 2001, Antalya, 115-124.

Türker, M. ve Kaya A. (2000). Türkiye'de Yeraltısuyu Sulama Kooperatiflerinin Kuruluşu, Yatırım ve Devir İşlemleri. DSİ Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltısuları Dairesi Başkanlığı. Ankara.

Water UK, (2018). Finance and Investment. Briefing Note 3. Customers and Shareholders Investing and Improvements. Water UK.

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelerle özel sayılar için yazılmış çalışmalara yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
 - anahtar kelimeleri olmalıdır,
 - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
 - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
 - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
 - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
 - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
 - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
 - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
 - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

2020 yılından itibaren Sosyal Bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olmalıdır. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin sonunda yer verilmelidir.

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metnini dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karşıtı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmalıdır. Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirmeniz gerekir gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildiriye bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmaya zorundadır. Şayet beyan edecek bir çıkar yoksa, lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımni veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir. Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz Turnitin programı kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı %15'den fazla olan makaleler değerlendirilmeye alınmadan reddedilir.
- Sadece benzerlik oranı %15 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he' or 'she', 'his' or 'her' yerine 'he or

she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltilmesi ile neticelenecektir.

Etik Beyan Formu

Makale başvuru esnasında bütün yazarlar tarafından “Etik Beyan Formu” imzalanmalı ve taratıldıktan sonra sisteme yüklenmelidir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “Telif Hakkı Devir Formu” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz İİBF dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusundadır. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını, yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımında; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız

gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntılama.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağına net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımını telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, Yayın Etiği Kurulu (COPE) ve Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu (ICMJE) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi, yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşılamaz, gizlidir.

Editörler için Etik Kurallar

- Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayımlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların, intihal sorunu olması, akademik özgünlüklerinin yetersiz olması gibi nedenlerle dergi politikalarına uygun olmadığını düşünürlerse hakemlere göndermeden reddedebilirler. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların dergi politikalarına uygun olduğunu, akademik özgünlüklerinin ve kalitelerinin iyi olduğunu düşünürse hakemlere göndermeden yayımlanmak üzere kabul edebilirler. Ayrıca çalışmalarını alanında uzman en az iki hakeme gönderebilirler.
- Editörler, makale önerisini sunan yazar/ların ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk, veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayımlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez.

- Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar.
- Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede sunulan yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/auuibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası (Bu bölüm, makalenin başlığı, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.), ana metin (Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.), dekont (ödeme makbuzu makale başvuru ücretinin ödendiğine dair banka dekontudur) ve telif hakkı devir formu (bu form her bir yazar için ayrı ayrı doldurulup imzalanmalıdır. Yazarlar imzaladıktan sonra tarayıcı yardımıyla tarayıp yükleyebilirler) ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 150 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR390006400000162020432141. Reddedilen makalelerin başvuru ücreti geri ödenmez. Herhangi bir şekilde reddedilen makalelerin yeniden başvurularının kabul edilmesi için tekrar başvuru ücreti ödenmelidir.

Sonuç olarak başvuru için sisteme yüklenmesi gereken dosyalar aşağıdaki gibidir:

ÖNEMLİ: BAŞVURU YAPMADAN ÖNCE ÇALIŞMANIZIN TURNİTİN RAPORUNU KONTROL EDİNİZ (BUNU YAPARKEN DE TURNİTİNDE ÇALIŞMANIZI DEPOYA KAYDETMEYİNİZ). BENZERLİK ORANI %15'İN ÜZERİNDE OLAN BAŞVURULAR DEĞERLENDİRİLMEMEYE ALINMADAN REDDEDİLMEKTEDİR.

1) Başlık sayfası (Sıralı yazar isimleri, yazarların ORCID numaraları, e-mail adresleri ve kurum bilgileri, sorumlu yazar belirtilmeli ve sorumlu yazarın telefon vs. tüm iletişim bilgileri olmalıdır).

2) Telif hakkı devir formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır).

3) Etik beyan formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır. Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz)

4) Banka Dekontu (Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz).

5) Yazarlara ait ad, soyad, iletişim bilgisi gibi hiçbir bilgi olmayan tam metin dosyası.

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör inceleme kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunmalı Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- * Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- * Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- * Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- * Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- * Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- * Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeleyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (200 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Dergimiz Editör Kurulu 2021 yılından itibaren Türkçe dilinde yayınlanacak makaleleri genişletilmiş İngilizce özet (Extended Summary) ile yayınlama kararı almıştır. Genişletilmiş Özet, makalelerin dergimize ilk başvurusu esnasında talep edilecektir. İngilizce genişletilmiş özet bölümünü makalenin Öz ve ABSTRACT bölümlerinden hemen sonra Giriş bölümünden hemen önce en az 750, en çok 1500 kelime olacak şekilde yazınız. Genişletilmiş özet metninde, çalışmanın amacı, kavramsal çerçevesi, içerdiği araştırmanın yöntemi, varsa modeli, bulgu ve sonuçlarına aşağıda açıklandığı

şekliyle yer vermelisiniz. İngilizce özeti akademik bir dil kullanarak yazmalısınız. İngilizce özetinizin dilinden dolayı makaleniz editör kurulu tarafından ya da hakemler tarafından reddedilebilecektir. İngilizce genişletilmiş özet şu başlıklar altında ilgili içerikler dikkate alınarak yazılmalıdır:

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Kısa bir giriş yaptıktan sonra çalışmanızın amacını detaylıca belirtiniz.

Research Questions

Çalışmanıza temel olan araştırma sorularını, varsa hipotezlerinizi açıkça belirtiniz. Çalışmanızın literatüre nasıl katkı yaptığını, hangi bağlamda özgün bir çalışma olduğunu açıklayınız.

Literature Review

Konuyla ilgili literatür hakkında bilgi veriniz. Bu bölümün sonunda çalışmanızın bahsettiğiniz literatürle olan benzerlikleri ya da farklılıklarını tartışıp farkını ortaya koyunuz.

Methodology

Çalışmanızda kullandığınız bilimsel yöntem (nicel/nitel/karma, popülasyon, örneklem, veri kaynağı, model, tahmin yöntemi, etik kurul onayı vs.) hakkında bilgi veriniz.

Results and Conclusions

Çalışmanızın bulgularını tartışınız. Sonuçların diğer çalışmalardan farklılıklarını, benzerliklerini belirtiniz. Tüm sonuçlardan varsa politika önerilerinizi, literatüre olan katkınızı açıklayınız ve varsa çalışmaya ait kısıtlarınızı ve sonraki çalışmalar için önerilerinizi yazınız.

Yukarıdaki başlıklar, örnek sunma ve yol gösterme amaçlıdır. Eğer çalışmanız yukarıdaki başlıklara göre açık ve ayrıntılı bir şekilde özetlenemiyorsa ya da daha farklı bir tarzda çok daha açık bir şekilde makalenizi özetleyeceğinizi düşünüyorsanız, kendi alt başlıklarınızla Genişletilmiş Özetinizi organize edebilirsiniz. Genişletilmiş İngilizce Özet bölümündeki başlıklara numara vermeyiniz.

Ana Metin

1. Makale MS Word formatında ve A4 sayfa yapısına uyumlu hazırlanmalıdır. Metin içi yazım stili Times New Roman 10 punto olarak ayarlanmalıdır. Paragraflar arasında üstten ve alttan 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca tüm Word sayfasında tek satır aralığı kullanılmalıdır ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 2 Alt =1.5

Sol =1.5 Sağ =1.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Times New Roman 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlık 13 punto ile yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Times New Roman 10, yatık ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Times New Roman 9 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı ve her paragrafın ilk satırı soldan 0.5 cm içeriden başlamalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır. Dergimiz kaynak göstermede APA (American Psychological Association) Style 6th Edition stilini kullanmaktadır. Yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıca dergimiz kaynak gösterilen makalelerin DOI bilgisinin kaynakçaya eklenmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Kitaplar

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

İnternet Siteleri

Uyar, T., Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?.
<http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html>
(Erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Deprem Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

Introduction

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
 - e-mail address
 - full postal address
- Manuscript:
 - include keywords
 - all figures (include relevant captions)
 - all tables (including titles, description, footnotes)
 - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
 - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
 - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
 - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
 - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
 - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
 - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin

Ethics in publishing

Authorship

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of Akdeniz İİBF journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 15% are rejected.
- Only articles with a similarity rate $\leq 15\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the Akdeniz İİBF journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Ethics Statement Form An "[Ethical Declaration Form](#)" must be signed by all authors during the article application and uploaded to the system after being scanned.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "[Copyright Transfer Form](#)"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz İİBF journal all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the Akdeniz İİBF journal. The copyright transfer covers that the Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the Akdeniz İİBF journal, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to

submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) and [International Committee of Medical Journal Editors \(ICMJE\)](#). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors are responsible for deciding which of the articles submitted to the journal should be published. The validation of the work in question and its importance to researchers and readers must always drive such decisions. Editors may reject manuscripts submitted to the journal without sending them to the reviewers if they think that the manuscripts are not in compliance with the journal policies due to the reasons of plagiarism, lack of academic originality. If Editors agree that the manuscripts submitted to the journal are in compliance with the journal policies and that their academic originality and quality are good enough for the publication, they may accept the manuscripts for publication without sending them to the reviewers. Furthermore, Editors can also send manuscripts to at least two reviewers who are experts in their field to make a decision for publication.
- Editors should evaluate manuscripts for their intellectual content without regard to the author's race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. Other institutions, other than the journal editor board, cannot influence the revision or publishing decision.

- The Editor-in-Chief and editorial staff must not disclose any information about a submitted manuscript to anyone other than the corresponding author, reviewers, potential reviewers, other editorial advisers or the publisher, as appropriate.
- Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in the editor's and editorial staff's own research without the expressed written consent of the author. Privileged information or ideas obtained through peer review must be kept confidential and not used for personal advantage.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <https://dergipark.org.tr/en/pub/auibfd> address of the Journal. The title page, main body, copyright transfer form (signed by each author) and receipt of payment should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for Akdeniz İİBF Journal, **50\$** (Dollar) should be wired to the following account: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR960006400000262020077060. Receipt of payment should be uploaded during the manuscript submission as additional file. Submission fee for rejected manuscripts is not refundable. Resubmission fee will be paid for resubmitted manuscripts that have been rejected in any way.

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the Akdeniz İİBF journal.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- *It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- *The text should be in single-column format.
- *Keep the layout of the text as simple as possible.
- *When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- *Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- *To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 200 words).

Main body

1. The article should be prepared in MS Word format and compatible with A4 page structure. The text style should be set to Times New Roman 10 points. There should be 6nk space between top and bottom between paragraphs. In addition, single line spacing should be used on the entire Word page and the pages should be numbered.
2. Page margins (cm)

Top= 2	Bottom = 1.5
Left = 1.5	Right = 1.5
3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Times New Roman (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. The main title should be written in 13 font size. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.
4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Times New Roman font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Times New Roman 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Times New Roman size 9.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.

7. Main text should be written in Garamond size 11 o) first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left.
8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text. Our journal uses the APA 6 style to cite. Authors should follow the spelling rules and format specified in the American Psychological Society Publication Guide published by the American Psychological Association. In addition, our journal suggests that DOI information of the cited articles should be included in the bibliography. For detailed information, see: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Books

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Papers

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Book Chapters

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya alışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Thesis

Özgöl, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Proceedings

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya alışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Sa Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Sa Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

Akdeniz İİBF journal conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz İİBF Journal, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.